

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİNİN NEDENSELLİK EKSENİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

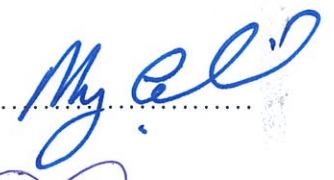
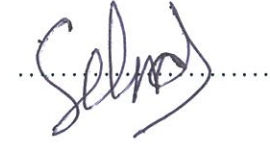
Züleyha ÜNSÜR

**Danışman
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi**

**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yunus ÇELİK
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Doç. Dr. Serkan DİLEK**

TEZ ONAYI

Züleyha ÜNSÜR tarafından hazırlanan " Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Nedensellik Ekseninde Değerlendirilmesi " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yunus ÇELİK	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Muhsin HALİS Kocaeli Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Serkan DİLEK Kastamonu Üniversitesi	

18/06/2019

Enstitü Müdürü	Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Züleyha Ünsür

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN NEDENSELLİK EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Züleyha Ünsür
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yunus ÇELİK

Günümüzde halen en çok tartışılan konulardan biri olan küreselleşme süreci sahip olduğu teknolojik, sosyal ve politik boyutları ile birlikte en çok ekonomik yönüyle ön plana çıkmaktadır. Ekonomik büyümenin sağlanması ve istikrarın sürdürülmesi tüm toplumların temel hedeflerinin başlarında gelmektedir. Bu bağlamda küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ortaya konulması önem taşımaktadır.

Bu çalışmada seçilmiş ülkelerde küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi 2000-2016 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri analiz yöntemi ile test edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme ve ekonomik küreselleşme, ekonomik büyüme ve sosyal küreselleşme, ekonomik büyüme ve teknolojik küreselleşme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcut iken; ekonomik büyümeden genel küreselleşmeye ve ekonomik büyümeden politik küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Küreselleşme, Panel veri analizi, Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik

2019, 111 sayfa

ABSTRACT

MSc.

**EVALUATION OF THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON ECONOMIC
GROWTH IN THE CONTEXT OF CAUSALITY**

Züleyha ÜNSÜR
Kastamonu University
Social Sciences Institute
Department of Economics

Supervisor: Asst. Prof. Mehmet Yunus Çelik

The globalization process, which is still one of the most debated issues, stands out with its technological, social and political dimensions. Achieving economic growth and sustaining stability is at the forefront of the basic objectives of all societies. In this context, it is important to reveal the effects of globalization on economic growth.

In this study, the causality relationship between globalization and economic growth in selected countries was tested by using panel data analysis method with 2000-2016 period data. Dumitrescu and Hurlin (2012) causality test were used as methods in the study and they were subjected to an econometric analysis to estimate the effects of globalization on economic growth. According to the findings obtained from the analysis, while there is bi-directional causality relationship between economic growth and economic globalization, economic growth and social globalization, economic growth and technological globalization; from economic growth to general globalization and from economic growth to political globalization.

Key Words: Economic growth, globalization, panel data analysis, Dumitrescu and Hurlin panel causality

2019, 111 pages

ÖNSÖZ

Küreselleşme ve ekonomik büyümenin geçirdiği süreç uluslararası ekonomilerde yaşanan şekil dönüşümüyle birlikte dünya ekonomisinin evrensel bir sisteme entegre olması olarak kabul edilebilmektedir. Küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkileri ile ilgili farklı tartışmalar yapılmaktadır. Küreselleşme sürecinin bir taraftan serbest ticaret, bilgi yayımları ve teknoloji transferi gibi etkileri nedeniyle ülkeleri daha zenginleştireceği öne sürülürken, diğer taraftan da azgelişmiş ülkelerde meydana getirdiği olumsuz etkileri yönüyle tartışmalar sürmektedir. Bu bağlamda küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve sürekliliğinin sağlanmasına yönelik politikalar oluşturulması anlamında önem taşımaktadır.

Lisans eğitimim süresince üzerimdeki emeklerinin yanı sıra yüksek lisans tez süreci boyunca desteği ve değerli katkılarıyla bana yol gösteren danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yunus ÇELİK'e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Analiz çalışmalarım sırasındaki yardımları nedeniyle Arş. Gör. Memduh Alper DEMİR'e teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte gösterdikleri anlayışla birlikte her zaman yanımda olarak maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

Züleyha ÜNSÜR
Kastamonu, Haziran, 2019

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
TABLolar DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
2. EKONOMİK BÜYÜME GENEL ÇERÇEVESİ VE TEORİLER	3
2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Kapsamı	3
2.2. Ekonomik Büyümenin Özellikleri	5
2.3. Ekonomik Büyümeyle Belirleyen Temel Faktörler	6
2.3.1. Üretim Faktörlerindeki Artışlar	7
2.3.1.1. Emek faktöründeki artışlar ve beşeri sermaye	7
2.3.1.2. Fiziksel sermaye artışları	8
2.3.1.3. Doğal kaynakların geliştirilmesi	9
2.3.1.4. Girişimcilik	10
2.3.2. Teknolojideki Gelişmeler.....	10
2.4. Büyüme Teorileri.....	12
2.4.1. Klasik Büyüme Teorisi	13
2.4.1.1. Adam Smith'in büyüme teorisi	13
2.4.1.2. David Ricardo'nun büyüme teorisi	14
2.4.1.3. Robert Malthus'un büyüme teorisi.....	16
2.4.2. Keynesyen Büyüme Teorisi	16
2.4.3. Neoklasik Büyüme Teorisi.....	22
2.4.4. İçsel Büyüme Teorileri.....	25
2.4.4.1. AK modeli.....	26
2.4.4.2. Beşeri sermaye modeli	26

2.4.4.3. Bilgi üretimi ve taşmalar modeli.....	28
2.4.4.4. Ar-Ge modeli	29
2.4.4.5. Kamu politikası modeli.....	30
2.5. Ekonomik Büyümenin Finansmanı.....	31
2.6. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi.....	34
2.6.1. Milli Gelir	34
2.6.1.1. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH)	34
2.6.1.2. Gayri safi milli hasıla (GSMH).....	35
2.6.2. Büyüme Oranı	36
3. KÜRESELLEME, KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE BÜYÜME İLİŞKİSİ.....	38
3.1. Küreselleşme Kavramı	38
3.1.1. Küreselleşmenin Tanımı	38
3.1.2. Tarihsel Gelişimi.....	41
3.2. Küreselleşmenin Unsurları.....	44
3.2.1. Üretimin Küreselleşmesi.....	44
3.2.2. Uluslararası Ticaret.....	46
3.2.3. Sermaye Hareketliliği	46
3.2.4. Finansal Serbestleşme	47
3.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırım.....	49
3.2.6. Teknoloji.....	50
3.3. Küreselleşme Kavramına Ait Yaklaşımlar	52
3.3.1. Küreselleşme Karşıtlarına Ait Yaklaşımlar	54
3.3.2. Ilımlı Küreselleşmeciler (Transformationalist).....	55
3.3.3. Aşırı Küreselleşmeciler (Hiperglobalist)	56
3.4. Küreselleşmenin Aktörleri	56
3.4.1. Ulus Devlet	57
3.4.2. Çokuluslu Şirketler	58
3.4.3. Uluslararası Kuruluşlar	59
3.5. Küreselleşmenin Boyutları.....	61
3.5.1. Küreselleşmenin Teknoloji Boyutu	62

3.5.2. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu	62
3.5.3. Küreselleşmenin Politik Boyutu	64
3.5.4. Küreselleşmenin Sosyo-Kültürel Boyutu.....	65
3.6. Küreselleşmenin Ölçümünde Kullanılan Endeksler	66
3.6.1. KFP Endeksi	67
3.6.2. MGI Endeksi.....	68
3.6.3. NGI Endeksi.....	68
3.6.4. KOF Endeksi.....	69
3.7. Küreselleşme Büyüme İlişkisi	73
4. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN AMPİRİK ANALİZİ: DUMİTRESCU VE HURLİN (2012) PANEL NEDENSELLİK TESTİ.....	79
4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	79
4.1.1. Araştırmanın Amacı.....	79
4.1.2. Araştırmanın Yöntemi	79
4.2. Literatür Taraması.....	79
4.3. Veri Seti ve Metodoloji.....	85
4.3.1. Veri Seti	85
4.3.2. Metodoloji.....	86
4.3.2.1. Panel veri analizi.....	86
4.3.2.2. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi	87
4.4. Analiz ve Bulgular	89
SONUÇ.....	93
KAYNAKLAR	96
EK	110
ÖZGEÇMİŞ	111

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Ar-ge	Araştırma ve Geliştirme
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AVM	Alışveriş Merkezi
BM	Birleşmiş Milletler
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
DB	Dünya Bankası
DYSY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
EKK	En Küçük Karalar
GDPgrowth	reel GSYİH Büyüme Oranı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IDD	Bağımsız Şekilde Dağıtılmış
IMF	Uluslararası Para Fonu
KFP	Kearney Dış Politika Endeksi
KOFGI	Genel Küreselleşme Endeksi
KOFecGI	Ekonomik Küreselleşme Endeksi
KOFSoGI	Sosyal Küreselleşme Endeksi
KOFPoGI	Politik Küreselleşme Endeksi
KOFInGI	Teknolojik Küreselleşme Endeksi
MGI	Maastrich Küreselleşme Endeksi
NGI	Yeni Küreselleşme Endeksi
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TDA	Ticari Dışa Açıklık
WDI	Dünya Gelişim Göstergeleri
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
vb	ve benzeri
vd	ve diğerleri

TABLOLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 3.1. Küreselleşmeye Kavramsal Bakış	53
Tablo 3.2. Küreselleşmenin Ölçümünde Kullanılan Bazı Endeksler ve Karşılaştırılması.....	66
Tablo 3.3. KFP Endeksi ve Değişkenleri	67
Tablo 3.4. 2018 Kof Küreselleşme Endeks Yapısı ve Ağırlıkları.....	70
Tablo 3.5. 2018 Kof Küreselleşme Endeksine Göre Ülkeler Sıralaması (ilk 20)	71
Tablo 3.6. 2018 Kof Küreselleşme Endeksi Alt Bileşenleri Ülkeler Sıralaması (ilk 5)	72
Tablo 4.1. Ekonomik Büyüme Ve Küreselleşme Arasındaki Nedensellik İlişkisi Literatür Özeti.....	83
Tablo 4.2. Modellerde Yer Alan Değişkenler ve Tanımları	86
Tablo 4.3. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Test Sonuçları-I.....	89
Tablo 4.4. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Test Sonuçları-II	90
Tablo 4.5. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Test Sonuçları-III.....	90
Tablo 4.6. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Test Sonuçları-IV.....	91
Tablo 4.7. Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Test Sonuçları-V	91

1. GİRİŞ

Küreselleşme üretim ilişkilerinde meydana gelen değişimle birlikte toplumların tüketim tercihleri üzerindeki etkisiyle kendini ekonomik alanda göstermiş sosyal ve politik alanda da dönüşümlere neden olmuştur. Küreselleşme dünyanın küresel bir köye çevrilerek tek bir mekana küçüldüğü ekonomik, sosyal, politik ve kültürel değerlerin ulusal sınırları aşarak dünya geneline yayıldığı bireylerin ve şirketlerin dünyanın her yerine daha kolay ve hızlı ulaştığı ulus devletlerin ve kültürlerinin çözüldüğü bir süreci ifade etmektedir.

Küreselleşme sürecinin gelişiminde üç evreden bahsetmek mümkündür. Denizcilik alanında yaşanan gelişmeler neticesinde Batı'nın denizaşırı ülkelerdeki değerli madenlere el koyma isteği bu sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. Sürecin ikinci evresini oluşturan 1870 sonrası dönemde Sanayi Devrimiyle birlikte önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1914-1945 yılları arasında iki büyük savaş ve bunalımlarla yavaşlayan süreç 1945 sonrasında kaldığı yerden devam etmiş, ABD ise hâkim ekonomik ve sosyal güç olarak liberalleşme eğilimlerini sürdürmüştür. Bu kapsamda uluslararası örgütler kurulmaya başlanmıştır. Son olarak çok boyutlu ve karmaşık bir süreci ifade eden 1980 sonrası dönem ise çok uluslu şirketlerin küresel ekonomideki hâkim rolü, iletişim alanındaki önemli gelişmeler, 1990'larda SSCB'nin dağılması ile güç dengelerinin değişmesi sürecin önemli gelişmelerini oluşturmaktadır.

Teknolojide yaşanan gelişmeler ve üretimdeki artış ülke ekonomilerinin dışa açılması gerektiğini göstermiş ve 1970'li yılların sonlarına doğru ticari serbestleşme yönünde hareket etmişlerdir. Bu doğrultuda korumacı politikalar yerine dış ticaret, para ve sermaye piyasaları serbestleştirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkeler ekonomik büyümelerini Keynesyen politikalarla sağlamıştır; ancak 1970'lerden sonra gelişmiş ülkeler için dış pazarların yakınlığı ve kullanılabilir hale gelmesi gerekli olmuştur. Bu durum ise neoliberal anlayışla ve küreselleşme süreciyle sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece küreselleşme süreci, uluslararası ticaret, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artış ve teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte sınırlarının ötesinde hareket eden dünya toplumlarının ve ekonomilerinin birbirlerine bağımlılığını artırmaktadır.

Farklı ülke ekonomilerinin karşılaştırmada kullanılan ve yıllık olarak hesaplanan büyüme oranı, ülkelerin mal ve hizmet üretim kapasitesini ortaya koymaktadır. Toplumların varlığını sürdürebilmeleri için gereken mal ve hizmetleri ne oranda üretebildiği ve bu üretimin sürekliliğini en sağlıklı şekilde büyüme rakamlarından izlenebilir.

Literatürde ekonomik büyüme küreselleşme ilişkisini konu edinen çalışmalarda elde edilen bulgular neticesinde bir taraftan küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri söz konusuken; bir taraftan da olumsuz etkileri tartışılmaktadır. Bu durum bir ülkenin üretim kapasitesinde meydana gelen artışları ifade eden ekonomik büyümenin sağlanmasında ülkenin küresel alana entegre olabilmesinin sonuçlarını inceleme imkanı oluşturmuştur. Buradan hareketle küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin analiz edildiği bu çalışma üç ana bölümde oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik büyüme ve ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörler, tarihsel süreç içerisinde ekonomik büyümenin gelişimi kapsamında büyüme teorileriyle birlikte ekonomik büyümenin finansmanı ve ölçümünde kullanılan hesaplamaları ortaya konulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde küreselleşme kavramı, tarihsel gelişimi, kavrama ait yaklaşımlar, çok yönlü karmaşık bir süreci ifade eden küreselleşmenin boyutları ve küreselleşmenin ölçümünde kullanılan bazı endekslere yer verilmektedir. Ayrıca küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi açıklanacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin panel nedensellik ilişki ile analiz edildiği uygulama kısmı yer almaktadır. Bu kapsamda 2000-2016 döneminde analiz kapsamında her bir ülke için geçerli olan ekonomik büyüme ve küreselleşme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi elde edilen bulgular sonucunda ortaya konulacaktır.

2. EKONOMİK BÜYÜME GENEL ÇERÇEVESİ VE TEORİLER

2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Kapsamı

Ekonomik büyüme, belli bir dönemde bir ülkede üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal değerindeki deki artış olarak tanımlanır (Kaynak, 2011: 2). Gayri safi yurt içi hasılda meydana gelen artış olarak ifade edebileceğimiz ekonomik büyüme, bireylerin harcamalarının artması sonucu talepte yaşanan artışla birlikte firmalar üretimlerini artıracak ve üretimi artan firmalar satışlarının artması sonucunda daha fazla mal ve hizmet üretmek isteyeceklerdir. Bu kapsamda istihdam ya da ücretlerde yapılacak artış yoluyla üretimlerini artıracaklardır. Böylece istihdam artışıyla birlikte işsizlik azalacak, tüketim artacak ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemeyecek şekilde artan enflasyon sağladığı fiyat artışı nedeniyle üretimi tetikleyecektir (Köse, 2016: 60).

Ekonomik büyümenin sağlanması ve devam ettirilmesi tüm toplumların temel hedeflerinin başlarında yer almaktadır. Ekonomik büyümenin birçok farklı tanımı mevcuttur. Milli gelirde meydana gelen artışlar, ekonomide zaman içerisinde üretilen mal ve hizmet miktarında meydana gelen artışlar, kişi başına reel milli gelirde yaşanan artışlar ve ülkenin sahip olduğu üretim faktörleri emek, sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji, bilgi birikimi ve bu faktörlerin nicelik ve niteliğindeki artışlar olarak ifade edilebilmektedir. Ülkelerin ekonomilerinde yaşanan büyüme tek başına refah düzeyinin artmasında yeterli olmamaktadır. Refah artışı ülkedeki gelirin adil dağılımına, ekonomik büyümeden toplumun büyük kesiminin faydalanmasına, diğer bir deyişle ekonomik büyümenin yoksul odaklı olmasına da bağlı olmaktadır (Fikir, 2010: 1-7).

Ekonomik büyüme olgusu, çok boyutlu bir üretim kapasite artışıdır. Bir ülkenin üretim kapasitesinin, o ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklara, beşeri sermayeye ve bunların kullanım kapasitesi ile etkinliğine bağlı olduğu bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında, beşeri sermayenin kalitesine ve verimliliğine, istihdam ve sermaye miktarına, bilim ve teknolojiyi kullanım düzeyine Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge), bilimsel makale sayıları, üniversite ve bilim adamı sayısı, alınan patent sayıları vb. yurt içi tasarruf ve doğrudan

yabancı yatırımlara, doğal kaynakların miktarı ve kullanım durumuna, eğitim, sağlık düzeyi ve kalitesi, enflasyon ve faiz oranlarının düzeyine, vs. bağlıdır (Aksu, 2013: 6).

Ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınmanın yakın anlamlar içermekle birlikte, farklı kavramlardır. Büyüme, bir ülke ekonomisinin üretim faktörlerinde artış ve teknolojik gelişme ile ortaya çıkan gelir artışını ifade etmesine karşın, kalkınma; bir ülkedeki Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'da meydana gelen artışla birlikte ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan yapısal değişimleri kapsamaktadır (Berber, 2011: 8). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesi büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda gelişmiş ülkeler belirli bir büyüme hızını koruma çaba içerisindeyken; gelişmekte olan ülkeler belirli bir büyüme seviyesine ulaşma ve ekonomide kalkınmayı gerçekleştirme çabasını göstermek durumunda kalmaktadırlar (Demircan, 2003: 97).

Ekonomik büyümesini gerçekleştirmiş bir ülke aynı zamanda kalkınmış bir ülke olmayabilir. Ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin temel amacı vatandaşlarının refahını artırmak için ülkenin gelişmişliğini ölçmede kullanacağı temel göstergelerden biri kişi başına gelirdir. Bir ülkedeki iktisadi gelişme, kişi başına düşen gelirden meydana gelen istikrarlı ve önemli artışlar sonucunda sağlanır. Ancak kişi başına gelir ortalama bir büyüklüktür ve ülkedeki dağılımı hakkında bilgi vermemektedir. Bir ülkede kalkınma söz konusu olduğunda o ülkedeki gelir dağılımı önem kazanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyüme sadece parasal bir olgu iken, kalkınma büyüme gibi parasal göstergelerle birlikte birçok parasal olmayan göstergeleri de içine alan daha geniş bir kavramı ifade eder (Halisçelik, 2015: 13).

Ekonomik büyüme ve kalkınma açısından bakıldığında ülkelerin değişim ve yapılanmasını ifade eden kalkınma için ekonomik büyümenin sağlanması gerekmektedir. Kalkınmanın itici gücü olan teknolojiye ilerlemeler, Ar-ge faaliyetleriyle birlikte eğitim ve sağlıkta yapılan hizmetler gelirdeki artışın daha fazla olmasını gerektirmektedir. Bu da ekonomik büyümenin gerçekleşmesinin kalkınmanın bir şartı olduğunun gösterir. Ekonomik kalkınmanın ve büyümenin gerçekleşmesi ve devam ettirilebilmesi tüm ülkelerin temel hedeflerini oluşturmaktadır. Ekonomide büyümeyi gerçekleştiren ülkeler istikrarı sağlamak, gelişmekte olan ülkeler ise

ekonomik kalkınma ve büyümelerini gerçekleştirmek için plan ve program oluşturarak uygulamalar gerçekleştirmektedirler (Yalman, 2010: 7). Belirli bir dönemde ülkede üretilen tüm mal ve hizmetlerin üretim kapasitesindeki genişleme, üretim imkânları eğrisinin sağa kaydırmakta ve bir önceki yıla göre yaşanan değişimi ifade etmektedir. Ülkenin sahip olduğu sınırlı kaynakların miktarında yaşanan artış, kalitesinde meydana gelen iyileşmeler ve teknolojinin gelişmesi üretim imkânları eğrisini sağa kaydıran faktörler olmaktadır (Barış, 2014: 24; Gürel, 2012: 4).

Ekonomik büyüme uzun vadeli bir olgudur. Üretim fonksiyonları bir ekonomide üretimdeki çıktı miktarı ile kullanılan girdi miktarları ilişkisini, bileşenleri ise, üretim seviyesini göstermektedir. Fiziksel sermaye işgücü faktörleri açısından bir karşılaştırma yapılacak olursa fiziksel sermayenin ve işgücünün oluşturduğu üretim fonksiyonunda işgücü kısa vadede değiştirilebilen faktör, fiziksel sermaye ise uzun vadede değiştirilebilen faktör olmaktadır. Sermaye stoku ve sermayenin yatırımlara dönüşümü ve bunun sonucunda üretimde yaşanacak olan artış zaman almaktadır. Diğer yandan birikim gerektirmesi nedeniyle hem teknoloji hem de beşeri sermaye faktörü uzun vadeyi kapsamaktadır. Bununla birlikte ekonomik büyümeyi kısa dönemde uygulanabilecek faktörler de mevcuttur. Örnek olarak uygulanan para ve maliye politikaları, ülkenin kendi parasında ve döviz cinsinde meydana gelen değişimler, yabancı sermaye akımları gibi toplam talepte artış meydana getirebilecek faktörler gösterilebilir (Yardımcı, 2006: 17).

2.2. Ekonomik Büyümenin Özellikleri

Ekonomik büyümenin göstergesi olarak büyüme oranları, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılmasında kullanılan temel göstergelerdendir. Böylece ekonomik büyüme, ülkelerin ekonomik performansın küresel ölçekte değerlendirilmesinde kullanılan göstergelerden olmaktadır. Bu nedenle ekonomik büyümenin belirleyicileri, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ve dünya ekonomisindeki konumlarını göstermesi açısından büyük öneme sahiptir (Kaplan, 2013: 7).

1. Milli gelirdeki artışı ifade etmektedir ve rakamsal göstergelerle ifade edilmektedir.

2. Yatırımlar sonucu meydana gelecek getirinin ve mal ve hizmet üretimindeki artışların gerçekleşmesinin zaman alması nedeniyle uzun dönemli bir olgu olmaktadır.
3. Reel bir artış olarak ifade edilen ekonomik büyüme yapılacak olan ikame yatırımların ekonomiye etkisi açısından büyümenin aynı düzeyde kalması nedeniyle reel bir artışı ifade etmez.
4. Gelir dağılımında iyileşmenin göstergesi olan ekonomik büyüme, milli gelirde yaşanan artışın aktörler arasındaki dağılımı hakkında bilgi vermez.
5. Ekonomik büyüme dinamik bir makroekonomik göstergedir. Büyüme ile birlikte ekonominin bütününde hareketliliğe neden olmaktadır (Acar, 2002: 35-36).

Ülkelerin kendi iç dinamikleri ve içinde bulundukları dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı ekonomik büyüme performansını etkilemektedir. Bu nedenle sermaye stoku, teknolojik ilerlemeler ve nüfus artışı ekonomik büyümeyi belirleyen temel etkenlerden olmaktadır. Sermaye birikimi ekonomik büyümeyi sağlamada asli unsur olarak kabul edilmektedir. Ülkedeki ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için gerekli olan sermaye birikimi ise yatırım ve tasarruflara bağlıdır. Gelir düzeyinde yaşanan artış sonucunda, tasarruflarda artışa sebep olur. Gelirde istenilen artış sağlanamadığı takdirde tasarruflardaki azalış ise yatırımlarda düşüşle sonuçlanacaktır. Böyle bir durumda sermaye birikiminin artırılması ve büyümeyi etkileyen diğer faktör teknolojik gelişmenin sağlanması gerekir. Teknolojik gelişme ile üretimde kullanılan aynı miktar girdi ile daha fazla çıktı elde edilebilir. Böylece işgücü ve sermaye faktöründen tasarruf sağlanır (Yurttañıkımaz, 2014: 6).

2.3. Ekonomik Büyümeyi Belirleyen Temel Faktörler

Büyümenin temel kaynaklarından olan tasarruflar, sermaye yatırımları, beşeri sermaye yatırımları ve teknolojik ilerlemelerle birlikte ülkenin sahip olduğu altyapı, genel eğitim düzeyi, mülkiyet hakları, bürokratik düzen ve mevcut politikalarında içinde yer aldığı özel faktörler de ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Bu durumu açıklamak gerekirse teknolojiye yaşanan gelişmelerle birlikte mevcut bilginin en uygun yolla değerlendirilebilmesi için, gerekli eğitim seviyesini ve yeni bilgilerin üretimde

kullanılabilir şekle dönüştürecek girişimleri gerekli kılmaktadır. Kanunlar ve uygulanan politikalar, teknolojik gelişme düzeyinin ve sahip olunan bilgi birikiminin üretim sürecinde uygulanabilirliğini sağlamalıdır (Kızılkaya, 2012: 68).

Ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörleri, ülkenin sahip olduğu üretim faktörleri ve teknoloji düzeyi olarak iki gruba ayırabiliriz. Üretim faktörleri (emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci) ve teknolojiadaki gelişmeler ekonominin üretim kapasitesinde dolayısıyla üretebileceği mal ve hizmet miktarında artışlar sağlar (Ertek, 2009: 540-542).

2.3.1. Üretim Faktörlerindeki Artışlar

2.3.1.1. Emek faktöründeki artışlar ve beşeri sermaye

Emek faktörünün büyümeye katkısı iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, çalışılabilir nüfus içinde istihdam edilen nüfus oranının artması, ikincisi ise, işgücünün niteliğinin artarak birim işgücü katkısının artmasıdır (Bakır, 2008: 19). Üretim artışında etkili olan temel faktörlerden biri olan sermayenin iki ayağı vardır; fiziksel ve beşeri sermaye. Üretim sürecinde kullanılan makine, teçhizat, bina, tesis gibi üretim araçlarını fiziksel sermaye, üretimde kullanılan işgücünün niteliğini ise beşeri sermaye oluşturmaktadır (Kızılkaya, 2012: 64).

Beşeri sermaye günümüzdeki anlamıyla, ilk kez Gary Becker (1962) tarafından sunulan bir bildiri ile değerlendirilmiştir. Daha sonra, Schultz (1962)'un beşeri sermaye literatürünün temeli olarak kabul edilen çalışmasında, az gelişmiş ülkelerde ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşmesinin önündeki en önemli engelin fiziki sermaye yetersizliğinden daha çok işgücünün niteliğindeki yetersizliği yani beşeri sermayedeki eksikliği ileri sürmüştür. Lucas (1993)'a göre büyümenin temelini beşeri sermaye birikimi oluşturur ve yine ülkeler arasındaki yaşam kalitesi farklılıkların temel sebebi de beşeri sermayedeki farklılıklardır (Gürel, 2012: 10-11).

Beşeri sermaye, üretim sürecine dâhil olan işgücünün sahip olduğu ve üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha etkin kullanılmasını sağlayan dinamik bir yapıda olan bilgi, tecrübe ve beceri gibi değerleri ifade etmektedir. Bu değerler yeni teknolojilerin

bulunması, geliştirilmesi ve etkin olarak kullanılmasını sağlamaktadır (Akbaş, 2012: 12). Etkin olarak kullanılan beşeri sermaye ekonomik büyümenin sağlanmasında ön koşulu oluşturmaktadır. İşgücü başına düşen sermaye oranını korumak için, nüfus artışıyla birlikte sermaye birikiminde de artışın sağlanması gerekir. Aksi durumda, artan nüfusla birlikte, bireyler daha az sermaye malı kullanarak üretim yaptığından, üretkenlikleri azalacaktır (Aydın, 2008: 127).

Emek faktöründeki niceliksel artışlarla birlikte niteliksel artışlar da önemlidir. Bu durum eğitim ile sağlanır ve eğitime yapılan harcamalar beşeri sermaye için büyük önem taşımaktadır. Eğitim süreciyle birlikte sağlanan beşeri sermaye çalışma sürecinde ise “yaparak öğrenme” şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Yaparak öğrenme, bir işin işçi ya da firmalarca tekrarlanarak yapılmasıyla sağlanan tecrübelerdir. Sonuçta ekonomideki bilgi birikimindeki artışlar bütün firmalara katkı sağlayacak ve gelişmelerden bütün ekonomiler olumlu etkilenecektir (Salur, 2012: 108). Eğitim düzeyinin yüksekliği sahip olunan gelişmiş teknolojilerin ekonomik faaliyetlerde kullanımı ve üretim sürecinde hızla uyarlanması etkisi ile Ar-Ge sürecinde yeni teknolojilerin geliştirilmesinde yetişmiş işgücü ekonomik büyümenin sürükleyici unsuru olmaktadır (Kurtoğlu, 2004: 121).

2.3.1.2. Fiziksel sermaye artışları

Fiziki sermaye, makine, teçhizat ve dayanıklı üretim faktörleri stokunu kapsamaktadır. Fiziki sermaye stokuna yapılan eklemeler ise yatırım olarak adlandırılmaktadır. Nüfus artışıyla birlikte sermaye stokundaki artış işgücünde üretkenliği artıracaktır (Aydın, 2008: 128). Belli bir dönemde elde edilen ulusal gelirin bir bölümü tasarrufa ayrılmaktadır. Yapılan tasarrufların yatırıma dolayısıyla üretime dönüştürülmesi gerekmektedir. Yeni yatırımlar ile üretime makine ve teçhizata yapılan eklemeler veya yeni bir üretim tesisinin kurulması yoluyla fiziksel sermayede artışa sebep olunmaktadır. Sonuçta bu durum üretim kapasitesi ve üretim düzeyinin artışına neden olmaktadır (Ağayev ve Yamak, 2009: 183).

Üretimi gerçekleştiren ve büyümeyi sağlayan faktörlerden biri olan sermayenin, kaynağı ise tasarruflardır. Bir ülkede tasarruflar yüksek ise, sermaye birikimi hızlıdır.

Ancak sermaye birikimi için, tasarrufların yatırıma dönüşmesi gerekmektedir. Sermaye oluşumunda diğer önemli nokta ise, yatırımların rasyonel yapılmasıdır. Ülkede öncelikle, ulaşım, haberleşme, eğitim ve sağlık alanında yatırımlara gerçekleşmesi, altyapının oluşturulması gerekir. Sonrasında, doğrudan ve dolaylı mal ve hizmet üretimine yönelik yatırımların gerçekleşmesi beklenir. Büyümenin gerçekleşmesi için yatırımların verimliliği yüksek alanlara kaydırılmasında yarar vardır. Gelişme çabalarıyla fakirlik kısır döngüsünü kırmak için iç tasarruflarla birlikte dış tasarruflara da ihtiyaç olabilmektedir. Ancak az gelişmiş ülkelerde altyapı ve iç pazarın yetersizliği, dış ödemelerde yaşanan güçlük, güvensizlik dış tasarruflardan yararlanmayı büyük ölçüde sınırlandırmıştır (Kar ve Tatlısöz, 2008).

Ekonomik büyümenin sağlanmasında temel faktörlerden biri olan sermaye birikimi; tasarrufun yanı sıra mülkiyet kanunlarının varlığı ve korunması için de için gereken şartlardan biri olduğu görülmektedir. Burada mülkiyet kanunları ile ifade edilmek istenen belirli bir kaynağı kullanmada diğer insanları yasal olarak bu kaynaktan dışlama hakkıdır. Bu hak özel bir kişiye, bir gruba veya kamu makamına verilebilir, ancak önemli olan dışlama hakkıdır. Bu durumun vurgulanmasının temel nedeni ise genellikle mülkiyet hakkı söz konusu olduğunda sadece özel mülkiyetin anlaşılmasıdır (Lewis, 1995: 60).

2.3.1.3. Doğal kaynakların geliştirilmesi

Zengin doğal kaynaklar, iklim şartlarının çeşitli üretim faaliyetlerine uyumluluğu ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörlerdendir. Doğal kaynak bakımından zengin ve uygun iklim şartlarına sahip ülkelerin büyüme oranlarının daha yüksek olması beklenmekle birlikte sadece doğal kaynakların çeşitliliği ekonomik büyüme için yeterli koşulu oluşturmamaktadır (Ağayev ve Yamak, 2009: 184). Bazı ülkelerin sahip olduğu doğal kaynak zenginliğine rağmen ekonomik olarak gelişmemesi, teknoloji ve sermaye düzeylerinin yetersiz olması ile açıklanabilmektedir (Topuz, 2017: 57). Doğal kaynağa dayalı büyümenin etkin olmayacağı tezi 1970’li yıllarda “Hollanda Hastalığı” (Dutch Disease) modeli ile gündeme gelmiştir. Zengin doğal kaynağa sahip ülkelerde kaynağın bolluğu birçok politik ve ekonomik alanda düşük performans göstermesinde rol oynamıştır (Türker, 2007: 11-12).

Doğal kaynakların geliştirilmesi kapsamında ülkenin yeraltı kaynaklarının ortaya çıkarılarak etkin kullanımı, tarım arazilerinin ıslahı, barajlar yapılarak elektrik üretimi gibi doğal kaynakların geliştirilmesi çalışmaları üretim kapasitesini artıracaktır (Ertek, 2009: 541).

2.3.1.4. Girişimcilik

Girişimcilik, emek, sermaye ve doğal kaynaklar faktörlerinin bir arada toplanarak mal ve hizmet üretilme çabası olarak adlandırılmaktadır. Ülkenin üretim faktörlerindeki artışlarla birlikte teknolojide yaşanan ilerlemeler sonucunda ekonominin üretim kapasitesi artar ve daha fazla mal ve hizmet üretilmesi olanağı oluşur. Yeni yatırımlar sonucunda artan sermaye miktarı ülkede istihdam ve gelir artışına neden olacaktır. Söz konusu yatırımlar için daha fazla tasarruf ve bu tasarrufları yatırıma dönüştürecek girişimcilere ihtiyaç vardır (Ertek, 2009: 290).

2.3.2. Teknolojideki Gelişmeler

Teknolojik gelişme hem üretimde kullanılan araç, gereç ve aletler hem de örgütsel yapıdaki yenilikleri kapsar. Teknolojik gelişmenin sağladığı verimlilik artışı nedeniyle ülke aynı kaynaklarla daha fazla mal ve hizmet üretebilmektedir. Ülkelerin uluslararası alanda ekonomik piyasalarda söz sahibi olabilmeleri, rekabet üstünlüğünü sağlayabilmelerine bağlıdır. Bilgi ve teknolojinin hızla yayılması, üretimin niteliğinin ve pazar koşullarının dünya ölçeğinde farklılıklarını azaltmış, firmalar arası rekabet küresel boyuta taşınmıştır. Bu durumda küresel piyasalarda rekabete ayak uydurabilmek için ülkelerin, bilim ve teknolojiye yenilik yapma, yeni ürün ve üretim yöntemleri geliştirmesi sonucunda yeni toplumsal hizmete dönüştürebilmesi gerekmektedir. Teknoloji alanındaki bilgi birikimi düşük düzeyde bulunan ülkelerin yeni teknolojileri geliştirmesi aşamasında daha ileri düzeyde bulunan ülkelerin teknolojilerini ithal yoluyla transfer etmek durumunda kalacaktır. Transferi sağlanan bu yeni teknolojinin üretim süreci ve ürünlerin kullanılması aşamasında yetişmiş işgücü sermayesinin eksikliği, yeni teknolojinin sağlayacağı faydayı azaltıcı etki oluşturacaktır. Bu nedenle söz konusu ülkeler, Ar-Ge'ye kaynak ayırmak ve bu alanda istihdam edilecek işgücü sermayesini yetiştirmesi gerekmektedir. Teknoloji düzeyini

artırmak için Ar-Ge büyük öneme sahiptir (Kurtoglu, 2004: 125). Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte ekonomide önemini daha da artıran bilgi, şirketlerin üretim, finansman ve pazarlama alanında üstün teknikler uygulayarak rekabette avantaj kazanmasını sağlamaktadır (Carlton ve Perloff'tan aktaran Dilek, 2016: 26).

Ürün, fiziki sermaye ve üretim sisteminde planlı olarak yenilik yapma faaliyetlerini ifade etmektedir. Piyasanın aktörlerinden olan firmalar verimliliklerinde, ürünlerinin kalitesinde, pazar paylarında ve kar oranlarında artış sağlamak amacıyla Ar-Ge faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler. Firmalar gerçekleştirdiği yeniliklerle birlikte tekel gücü kazanıp aşırı kâr sağlayarak Ar-Ge faaliyetlerine ayırdıkları harcamaları daha yüksek oranda finanse edebilmektedir. Rekabet halinde olduğu firmalar da Ar-Ge faaliyetlerine aynı önemi gösterdiklerinde piyasa mekanizmasının etkinliği artabilir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, teknolojik gelişmeler ve bu teknolojilerin kullanabilme güçleri ile paralel olmaktadır (Salur, 2012: 107). Rekabette maliyet avantajına sahip olan firmalar daha düşük maliyetle üretim yapacağından kârını yükselterek gereken fiyattan satışını sağlar. Maliyeti yüksek olan firmalar ise daha az üretim gerçekleştirerek daha yüksek fiyattan satmaları gerekmesine rağmen lider firmanın fiyatını uygularlar. Sonuçta lider firma kârını artırırken maliyeti yüksek olan firma daha az kârı kabul etmek zorundadır (Dilek, 2016: 65).

Ülkelerin teknolojiyi üretme ve iyileştirme kapasiteleri ile sanayilerin bu teknolojiyi uygulayabilme kapasiteleri farklılık göstermektedir. Bilgi ve teknolojiye yaşanan ilerlemelerin piyasa koşullarının bir fonksiyonu olarak mı, yoksa bilgi ve teknoloji politikasının bir fonksiyonu olarak mı gerçekleşmesi burada temel sorunu oluşturmaktadır. Bilgi ve teknolojik ilerlemeler ile piyasa şartları arasındaki ilişkiler tek boyutlu olmayıp, karmaşık bir yapı göstermektedir (Şiriner ve Doğru, 2005: 178). Teknolojik gelişmenin ekonomik büyümeye sağladığı olumlu katkı, teknolojinin diğer üretim faktörlerine sağladığı verimlilik artışı olumlu dışsallık etkisine bağlıdır. Ülkelerin büyüme hızlarını artırmaları, ekonominin ihtiyacına uygun teknoloji yatırımları gerçekleştirmeleri, bu şekilde fiziki ve beşeri sermayenin verimliliğini artıran dışsallıklardan yararlanmalarını gerektirmektedir. Böylece, teknolojik

gelişmenin verimlilik artışı etkisiyle bir ülke aynı kaynaklarla daha fazla mal ve hizmet üretimini artırabilmesini sağlamaktadır (Kaplan, 2013: 15).

Ekonomik büyümenin sağlanması için sermaye birikiminin artırılması veya ilave yatırımların gerçekleşmesi gerekmektedir. Üretim artışı ekonomide üretim hacminin artırılmasıyla sağlanabileceği gibi üretim etkinliğinde veya verimliliğinde meydana gelen artışlarla da sağlanabilecektir. Üretimdeki verimlilik artışı ise teknolojiye yaşanan gelişmeleri ifade etmektedir. Neoklasik Büyüme Modeli olan Solow büyüme modelinde işçi başına üretim artışının nedeni teknolojiye yaşanan gelişmelerdir (Ağayev ve Yamak, 2009: 184). Solow'a göre, uzun dönem ekonomik büyüme sadece teknolojik gelişme ile sağlanmaktadır. Uzun dönem ekonomik büyümenin sağlanmasında teknolojiyi kilit olarak vurgulayan sadece Solow'un modeli değildir. İçsel büyüme modelleri de teknolojiyi ekonomik büyüme sürecinin temeli olarak görmüştür. Ancak Solow modelinde teknoloji dışsal bir faktör iken, içsel büyüme teorileri teknoloji içsel bir faktör olarak modele dâhil edilmiştir. Dolayısıyla teknoloji, sürdürülebilir ekonomik büyümenin belirleyen temel faktörler arasında yer almaktadır (Gürel, 2012: 12-13).

2.4. Büyüme Teorileri

Modern anlamda ise Adam Smith'in Ulusların Zenginliği (1776) isimli eseri ile ekonomik büyüme ve gelişme bir iktisadi disiplin olan akademik açıdan değerlendirilmeye başlanmıştır. Klasik modelin önemli temsilcilerinden olan Smith, Ricardo ve Malthus gibi iktisatçılar ekonomik büyüme için farklı öneriler sunmuşlardır. Hepsine göre refahı artırmak için emek ve sermayedeki artış en önemli ölçüttür. Klasiklere göre dış ticaretin serbestleşmesi sonucu ülkelerin iç piyasalarının rekabetçi olacağı, bu durumun ise işbölümü ve uzmanlaşmayı sağlayacağı vurgulanmıştır. İşbölümü ve uzmanlaşma ise faktör verimliliklerinde artışla birlikte ekonomik büyüme performanslarını olumlu etkileyecektir. Keynesyen modele göre ise ülkelerin ekonomik büyümelerini gerçekleştirmek ve rekabet kabiliyeti sağlamak için toplam talebin yüksek tutulması gerekmektedir. Bununla birlikte kaynakların etkin kullanımı ekonomide rekabet kabiliyetinin artmasına olanak sağlamaktadır. Harrod-Domar ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için gereken tasarruf düzeyi ve verimlilik

artışıyla birlikte rekabet kabiliyetinin de artacağını belirtir. Tasarruflar ve sermayenin verimliliğinin artırılmasıyla firma ve ulusal düzeyde rekabet gücü sağlanacaktır. Neo-klasik görüş ekonomik büyüme ve rekabet kabiliyetinin sağlanılmasında teknolojik gelişmelere önem verirler. Romer, Lucas, Rebelo ve Barro'nun yer aldığı içsel büyüme teorisyenleri Ar-Ge faaliyetlerinin, beşeri sermaye yatırımlarının ve kamu harcamalarının üretim faktörlerinin verimliliklerinde sağladığı artışla birlikte firmalara ve ülke ekonomilerine dış rekabette önemli kazanç sağlayacağını ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesine olanak sağlayacağını savunmaktadırlar (Yurttaçıkılmaz, 2014: 2).

2.4.1. Klasik Büyüme Teorisi

2.4.1.1. Adam Smith'in büyüme teorisi

Adam Smith, ekonomik büyümeyi sağlayacak faktörler olarak sermaye birikimi, emek verimliliği ve nüfus artışını belirtmiş, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dikkat çekmiştir. Ayrıca, Smith ekonomiler arasındaki gelir farklılıklarının nedeni olarak iş bölümü neticesinde gerçekleşen verimlilik artışı olduğunu ileri sürmüştür. Smith iş bölümü nedeniyle verimlilik artışını üç sebebe dayandırmaktadır. İlk olarak, iş bölümü neticesinde her bir işçi sadece kendi işinden sorumlu olur ve kendisini sorumlu olduğu işte geliştirir. Bu sayede her işçi yaptığı işle ilgili becerisini artırır. İkincisi, iş yeri değişikliğinde genellikle yitirilen zaman ortadan kalkmaktadır. İş bölümü ve uzmanlaşmayla birlikte her işçi kendi alanında uzmanlaşıp farklı işlerde çalışmayacağı için iş yeri değişikliğinde ortaya çıkan zaman kayıpları yaşanmayacaktır. Son olarak iş bölümü ve uzmanlaşma yapılan işte uzmanlaşıp işlerin süresini kısalttığı için ve işçilere çok sayıda makineyi tedarik etmesi nedeniyle işçilerin verimliliğini artıracaktır (Smith, 2005: 21).

Adam Smith'e göre, ekonomilerin yapısında iş bölümü sağlandığında, bu durum emek verimlilik artışına da neden olacaktır. Emek verimliliğindeki artış ile birlikte ülkede gelir artışına ve bu şekilde ülke ekonomisinin zenginleşmesini ve refah artışını sağlayacaktır. Hasıla artışı pazar payının ve talebin artmasına sağlayacaktır. Ekonomik yapı bu rasyonel ve dengeli bir iş bölümü neticesinde daha büyük bir pazar payına

kavuşmasıyla birlikte büyüme eğilimine yönelecektir (Smith, 2008: 5-23). Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisinde, her ülkenin üretimde daha avantajlı olduğu alanda uzmanlaşması durumunda, uluslararası arası uzmanlaşma ve iş bölümünün gerçekleşeceğini böylelikle uluslararası ticaretin her ülkenin lehine olabileceğini savunmuştur. Bu teoriye göre, dış ticaret, uluslararası uzmanlaşma ve iş bölümü ile dünya refahı yükselecek ve iki ülke de dış ticaretten kârlı çıkacaktır (Kamacı, 2012: 9).

Büyüme süreci içerisindeki ülkelerdeki sermaye stoku, nüfus ve gelir giderek artan bir hızla artar. Bu durumda sağlanacak olan artan verim sürekli devam etmez. Kâr zamanla sifıra iner, sermaye stoku ve bununla beraber nüfus ve gelirdeki artışı devam etmez, sonuç olarak ise ekonomi durgunluk sürecine girer. Ancak Smith'in ifade ettiği durgunluk süreci iyimser bir süreçtir. Adam Smith'e göre devletin ekonomiye müdahalesi tekelliliğe yol açar. Tekelci eğilimler ise kaynakların yanlış alanlara yığılmasına sebep olur. Smith'e göre devletin tam rekabet ortamı oluşturması açısından sorumlulukları vardır. Bunlar dışında devletin ekonomiye müdahale etmesini istemez. Devletin etkin olmasını istediği alanlar, askeri güvenlik, savunma, adaletin sağlanması, özel mülkiyet gibi alanlardır (Şahin, 2015: 9-10).

2.4.1.2. David Ricardo'nun büyüme teorisi

David Ricardo'ya göre üretime katılan aktörler emek, girişimci (sermayedar) ve toprak sahipleridir ve bu aktörlerin toplam üretimden aldıkları pay ücret, kar ve ranttır. İşçiler, emeklerinin karşılığında aldıkları ücretle geçimini sağlarlar. Ücret haddi piyasada işgücü arz ve talebi tarafından belirlenir ve doğal ücret haddine yaklaşma eğilimindedir. Piyasa ücret haddinin doğal ücret düzeyinin üzerinde olması durumunda, gelirleri en az geçim düzeyinin üstünde kalan emek faktörleri nüfusu artırma yoluna giderler. Bu durum ise, işgücü arzındaki artışla birlikte, piyasa ücret haddinin doğal ücret haddi düzeyine düşmesine neden olur. Doğal ücret haddinin altına düşen piyasa ücret haddi durumunda ise, doğumlar ve dolayısıyla işgücü arzındaki azalış ters yönde bir etki doğurmaktadır. Girişimci ise, sermaye birikimi sonucunda yatırım yapar. Sermaye birikimi ve yatırımın uyarıcı faktörü ise, girişimci kârındaki artışlar olmaktadır. Ricardo'ya göre, ekonomide tasarrufta bulunan yalnızca girişimci

sınıfıdır. Toprak sahipleri ise, tüm gelirlerini tüketim harcamalarında kullanırlar. Rant, toprak sahibine toprağın kullanılması sonucunda sağladığı geliri ifade etmektedir. Ricardo'ya göre, rant gelirinin oluşmasının nedeni azalan verimlerdir ve nüfustaki artış, tarımın daha verimsiz topraklarda gerçekleşmesine neden olacaktır. Piyasada fiyatlar, en verimsiz toprak parçasındaki üretim maliyetini karşılayacak düzeyde oluşacağından, düşük maliyetle çalışan verimli toprak sahipleri durumdan bu yönüyle yararlanarak rant geliri elde ederler. Ricardo'ya göre, verimli arazinin, artan nüfusu yeteri kadar besleyebilmesi durumunda ya da sermayenin aynı toprak parçası üzerinde azalan verim olmaksızın sınırsız şekilde kullanılabilmesi durumunda rant ortaya çıkmamaktadır (Letiche, 1959: 37).

Ricardo'ya göre, nüfus artışıyla birlikte gıda maddelerine olan talep artması sonucunda tarımsal faaliyetler hızlanacaktır. Bu durumda önce en verimli topraklar işlenecek, fakat bu verimli topraklar ihtiyacı karşılamadığında daha düşük verimli topraklar da işlenmeye başlanacak, sonuçta ise tarımsal ürünler daha güç koşullarda ve daha yüksek maliyetle üretileceğinden gıda maddelerinin fiyatları artacaktır (Şahin, 2015: 11).

Ricardo (1817), gelir dağılımı konusunda yaptığı çözümlemeyi, ekonomik büyüme kuramına ulaşmak için kullanmıştır. Ricardo (1817)'nin modelinde, büyüme sermaye birikimine bağlıdır. Sermaye birikimini geliştiren faktör ise kâr motivasyonudur. Sürekli teknolojik gelişmelerin ve yüksek sermaye birikiminin olduğu bir ekonomide mevcut kaynaklara oranla sermaye birikimi küçük olması nedeniyle kar oranı yüksektir. Nüfus büyüdükçe ve sermaye stoku arttıkça karlar düşecektir. Ekonomi mevcut potansiyeline ulaştığı aşamada kâr oranı, faiz oranı seviyelerine düşecektir. Dolayısıyla sermaye birikimi yavaşlayacak, ücretler düşecek ve ekonomide uzun dönemli durgunluk başlayacaktır. Klasik teoriye göre büyüme yatırımlara bağlı olmakla birlikte klasikler büyümenin uzun dönemli analizini yapılmamıştır. Uzun dönemde, kâr hadleri düşeceği için net yatırımlar duracaktır. Dolayısıyla, ekonomi durgunluk aşamasına girecektir (Gürel, 2012: 27).

Ricardo'ya göre dış ticaret faydalıdır ve yurt dışından bir malın daha ucuza ithal edilmesi kârlı bir iş olmaktadır. Bu nedenle serbest ticaret, büyümenin temelini oluşturan unsurlarından birisidir. Çünkü her ülke nispeten daha avantajlı olduğu ürün

veya hizmetin üretiminde uzmanlaşıp, diğer ülkelerle serbest ticaret yaptığında, kaynaklar daha etkin ve verimli kullanılmış olur. Ticarete katılan bütün ülkeler bu uzmanlaşma nedeniyle kazançlı çıkar (Yalman, 2010: 23).

2.4.1.3. Robert Malthus'un büyüme teorisi

Robert Malthus, nüfus artışının sefaletle yol açtığını ve iktisadi kanunların birbirleriyle çatışma halinde olduğunu açıklamış ve insanlık için refahı tehdit eden bir durum olduğunu ifade etmiştir. Malthus'un büyüme teorisine göre nüfus geometrik bir dizi halinde artar. Gıda maddelerinin artışı ise aritmetik bir dizi halinde gerçekleşmektedir. Nüfus artışının kontrol altına alınmaması durumunda, gıda maddesi ile arasındaki fark gittikçe artacaktır. Bir dönem olarak yirmi beş yılı kabul etmiş ve nüfus artışı ile gıda artışı arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Malthus büyüme modelini, nüfusun ve hasılanın büyüme hızları arasındaki uyumsuzluk üzerine oluşturmuştur. Modele göre bir ekonomide reel hasıla, toprak ve işgücünün bir fonksiyonudur (Cavallaro, 2001: 194-195).

$$Y = F(L, N) \quad (2.1)$$

Burada reel hasıla toprağın miktarı sabit olduğu için işgücüne, böylelikle nüfusa bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla üretimde azalan verimler geçerli olmaktadır. Her işçinin artı olarak üreteceği çıktının giderek azalmasının sebebi, işçi başına düşecek olan arazinin sabit olmasıdır. Azalan verimler nedeniyle de doğa, sürekli artan nüfusu, belirli bir zamandan sonra karşılayamayacaktır (Gürel, 2012: 26).

2.4.2. Keynesyen Büyüme Teorisi

Keynesyen teoriye göre ülkelerin ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeleri ve rekabet kabiliyeti kazanmaları sebebiyle toplam talebin yüksek olması büyük öneme sahiptir. Toplam talepteki yükseklik kaynakların etkin kullanımını ve bununla birlikte ekonominin rekabet gücünün yükselmesini sağlar (Yurttañıkırmaz, 2014: 18-19).

Modelin formülasyonu şu şekildedir:

$$dY = \frac{1}{k} \times I \quad (2.2)$$

Burada dY = reel gelir artış hızı, k = sermaye/hasıla katsayısı, I = GSMH'nın yatırım için ayrılan kısmıdır. Modelde, yatırımların tasarruf hacmine eşit olması durumunda ekonomik büyüme marjinal tasarruf eğilimi ve sermaye/hasıla katsayısına bağlı olarak gerçekleşecektir. Model basit olmasıyla birlikte, büyüme sürecini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Keynes'e göre gerçekleşen bir gelirin etkin talep şeklinde ekonomiye dönüşü büyük önem taşımaktadır. Keynes'e göre, ithalat, ülkenin dışına çıkan harcama şeklinde ekonomiye dönmeyen gelirdir, dolayısıyla bir sızıntıyı ifade etmektedir. Bu sızıntının derecesini belirleyen ülkenin gelir düzeyidir ve kişilerin harcanabilir gelirlerinin bir fonksiyonudur. Böyle bir durumda ihracat da karşı ülkenin gelir düzeyinin bir fonksiyonudur. Keynes'in ödemeler bilançosuna yaklaşımı fazla veren bir bilanço kabul etmektedir. Artan ihracat ya da azalan ithalat şeklinde gerçekleşen ve fazla veren bir dış ticaret bilançosu yabancı ve yerli bir yatırım ve sonucunda istihdam artmasına neden olur. Dış ticaret bilançosunun fazla vermesi aynı zamanda dolaşımdaki para miktarında bir artışa neden olacaktır, bu durum faizleri düşüşe sebep olarak yatırım maliyetleri azalır ve yatırım harcamalarının artışı şeklinde gerçekleşir (Şahin, 2015: 17).

Keynes, ekonomilerin durgunluktan çıkabilmesinin toplam talebin arttırılmasına bağlı olduğunu, toplam talepteki yaşanan yükselişlerin stokları azaltacağını, böylece yatırımları teşvik edeceğini, artan yatırımların ise büyümeyi hızlandıracağını ve böylece eksik istihdamdan tam istihdama doğru bir geçiş sürecinin başlayacağını ifade etmektedir. Keynes ekonomide temel sorun olarak işsizliği görmüş ve işsizliğin hızla azaltılmasına önem vermiştir. Ayrıca yatırım harcamalarının etkileri konusunda sadece talep yönlü etkilere değinmiş, üretim düzeyi ve arz kapasitesine olan etkileri üzerinde durmamıştır. Tasarrufun ve tüketim düzeyinin gelire bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Yatırım harcamalarının gelir düzeyini belirlediğini ve buradaki artışın gelir artışına yol açacağını belirtmiştir. Ancak yatırımların üretim kapasitesi üzerindeki etkisini modeline dâhil etmemiştir (Hiç, 1994: 41).

Harrod (1939) “Dinamik Teori Üzerine Bir Deneme” (An Essay in Dynamic Theory) isimli çalışmasında Keynes’in statik bir yapıya sahip olan modelini dinamikleştirerek uzun dönem ekonomik büyümenin koşullarını analiz etmiştir. Harrod’ın dinamik teorisinde de marjinal ve ortalama tasarruf oranları birbirine eşittir. Ayrıca Harrod, planlanan (ex-ante) ve gerçekleşen (ex-post) tasarruf ve yatırım kavramlarını tanımlayarak sabit bir hızla devamlı büyüme için bunların eşit olması gerektiğini ifade etmiştir. Harrod uzun dönem ekonomik büyümenin koşullarını açıklarken üç tür büyüme kavramı kullanmıştır: Gerekli büyüme hızı G_w , fiili büyüme hızı G_a ve doğal büyüme hızı G_n ’dir.

Modeldeki büyüme göstergelerinden en önemlisi fiili büyüme hızıdır. Artan gelir sürekli bir şekilde ve belli düzeyde tasarruf edilerek yatırıma dönüşmelidir. Geliri tasarrufa ve yatırımlara yönlendiren bu düzey arttıkça, ekonomik büyüme oranı da artacaktır. Harrod’a göre ekonomi gerekli büyüme oranında bir büyüme gerçekleştirirse $G_a = G_w$ yatırım ve tasarruf planları gerçekleşmiş olacaktır. Bu durumda herhangi bir yatırım eksikliği veya fazlası söz konusu değildir. Bu durum ise, dengeli büyümenin temel koşulunu oluşturmaktadır. Gerekli büyüme oranının fiili büyüme oranından fazla veya eksik olması durumunda uzun dönemde durgunluk oluşacaktır. Eğer $G_a > G_w$ ise, ekonominin planlan düzeyin üstünde bir performans sergilediği ve gelir artışının olduğu görülmektedir. Artan gelirin ise tüketim, tasarruf ve yatırım üzerindeki uyarıcı etkileri sonucu ekonomiyi sürekli büyüyen bir performansa sahip olacaktır. Tam tersi $G_a < G_w$ olması durumunda ise, ekonomik performans hedeflenen düzeyin gerisinde kalmıştır ve tasarrufların tamamı yatırıma aktarılamadığı için sürekli daralan bir sürece girilmesi söz konusudur (Yuttançıkmaç, 2014: 19). Model, ekonominin sadece dinamik denge koşulu sağlandığında, $G_a = G_w = G_n$, ekonominin istikrarlı bir şekilde büyüyebileceğini ön görür. Aksi durumlarda ise ekonomi denge koşulundan uzaklaşacaktır. Ekonomide bu olay “bıçak sırtı” denge olarak adlandırılmaktadır (Barış, 2014: 95).

Harrod eksik istihdamdan büyümeyi veren tam istihdam dengesine ulaşabilmenin yollarını aramıştır. Domar ise, tam istihdamın sürdürülebileceği büyüme oranı üzerinde durmaktadır (Özgüven, 1998: 98). Harrod ve Domar, statik bir yapıya sahip olan Keynesyen modele dinamik bir yapı kazandırmış ve bu modeli uzun dönemli

büyüme sorunlarının incelenmesinde kullanmışlardır. Harrod ve Domar geliştirdikleri büyüme modellerini farklı çalışmalarda ortaya koyarak Keynesyen modelin eksikliklerini önemli ölçüde gidermiştir (Akbaş, 2012: 18).

Harrod-Domar büyüme modelinde büyüme hızının sermaye birikimi tarafından belirlendiği ve böylece ekonomiye maliye politikaları ile müdahale ederek gerçekleşmesi beklenen büyüme hızında oluşabilecek sapmaların önlenmesi mümkün olabilecektir. Bu şekilde, ekonomide gerçekleştirilmesi hedeflenen kalkınma için devletin kamu yatırım harcamaları önemli role sahip olmakla birlikte ekonomide toplam tasarrufları artıracak şekilde vergi politikaları uygulayabilir (Demircan, 2003: 98-99).

Uzun dönem Harrod-Domar büyüme modelinde;

- ortalama tasarruf eğilimiyle marjinal tasarruf eğiliminin,
- ortalama sermaye hasıla katsayısıyla marjinal sermaye hasıla katsayısının,
- sermayenin ortalama verimliliği ile sermayenin marjinal verimliliğinin birbirine eşit ve sabit olduğu kabul edilmektedir.

$$\alpha = \left(\frac{S}{Y} \right) = \left(\frac{\Delta S}{\Delta Y} \right)$$

$$c = \left(\frac{K}{Y} \right) = \left(\frac{\Delta K}{\Delta Y} \right)$$

$$\sigma = \left(\frac{Y}{K} \right) = \left(\frac{\Delta Y}{\Delta K} \right) \quad (2.3)$$

Modele göre toplam üretim fonksiyonunu kullanarak ekonomik büyüme ile sermaye stoku ihtiyacı arasındaki ilişkiyi inceler. Harrod-Domar, ekonomik büyümenin merkezine, büyümenin motoru olarak, doğal kaynaklar yerine sermaye birikimini yerleştirir. Harrod-Domar modeli iki önemli varsayıma dayanır (Aydın, 2008: 14-15):

Birincisi, Toplam üretim, sermaye birikiminin bir fonksiyonudur. Toplam üretim meydana gelen değişim ise (ΔY), sermaye stokundaki değişimle (ΔK) marjinal sermaye hasıla oranının (v) çarpımına eşit olur:

$$\Delta Y = (1/v) \Delta K \quad v = \Delta K / \Delta Y \quad (2.4)$$

İkincisi ise, sermaye birikimi, toplam gelir ve tasarruf oranına bağlıdır:

$$S = s.Y \quad (2.5)$$

S toplam tasarrufları, Y toplam geliri ve s ise tasarruf oranını gösterir.

Birinci varsayıma göre bir ekonomideki sermaye artışı, sermayenin etkinliğine bağlı olarak toplam üretimi artırır. Sermaye-hasıla oranı, sermayenin etkinliğini ölçer. Sermaye-hasıla oranının düşük olduğu ülkelerde, daha düşük sermaye artışı ile daha yüksek hasıla elde etmek mümkün olur. Çalışan başına artan sermayenin daha yüksek verimlilik artışını beraberinde getirdiği düşünülür. Bu modelde işgücünün etkisi dikkate alınmadığı için ekonomik büyümenin tek belirleyicisinin sermaye artışı olduğu görülür. İkinci varsayım ise sermaye birikiminin iç tasarruflar sonucu gerçekleştiği düşüncesine dayanır. Kapalı bir ekonomide toplam yurtiçi tasarruflar (S), toplam yurtiçi yatırımlara (I) ve bu da toplam sermaye değişimine eşit olur (ΔK). Bu durumda ilk denklemi yeniden yazdığımızda şunu elde ederiz:

$$\Delta Y = (1/v) s.Y \quad (2.6)$$

$$\Delta Y/Y = s/v \quad (2.7)$$

Son denkleme göre, bir ekonominin büyüme oranı ($\Delta Y/Y$), tasarruf oranı (s) ile sermaye hasıla katsayısına (v) bağlı olur.

$$Gw = n = s/v \quad (2.8)$$

Harrod büyüme modeli, arzulanan ekonomik büyümenin sağlanması için 2.8 numaralı eşitliğin sağlanmasını zorunlu görür. Ancak, modeldeki nüfus artışı ile sermaye hasıla oranı değişkenlerinin birbirinden bağımsız olması, arzulanan büyümeye ulaşmanın zorluğunu ortaya koyar. Diğer bir deyişle, Harrod modeli dengede olmayan bir büyüme öngörür. Ekonomik büyüme tam istihdamın ötesine veya yüksek işsizlik sınırına kaydığı anda, sistemi dengeye getirecek bir mekanizma olmamaktadır. Harrod-

Domar büyüme modelinin öngördüğü durağan durum (steady-state) düzeyi denge sağlamak yerine, bıçak sırtında olmak gibi bir tehlikeyi içerir. Kararlı durumdan ufak bir sapma daha büyük saptmaları beraberinde getirerek, ekonomiyi içinden çıkılmaz bir hale sürükler. Modelde, bu durumu çözebilecek bir mekanizma bulunmaz. Söz konusu model büyümenin motoru olan sermaye hasıla oranının (v) sabit olduğunu, yani sermaye ve emek arasında ikamenin mümkün olmadığını varsayıyordu. Neoklasik büyüme modeli olan Solow-Swan modeli söz konusu varsayımı değiştirerek, büyüme modelinin ampirik gücünü artırmıştır (Aydın, 2008: 16).

Harrod-Domar ülkelerin fiyat istikrarını sağlayarak büyümeyi gerçekleştirmesi yatırım kapasite artışına ve gelir artışına; tam istihdamı sağlayarak büyümeyi gerçekleştirebilmesi ise fiili, gerekli ve doğal büyüme oranlarındaki genel denge koşulunun sağlanmasına bağlıdır. Halbuki sermayenin marjinal etkinliği, marjinal tasarruf ve tüketim eğilimi, nüfus artış oranı ve beklentiler zaman içinde farklılık göstereceğinden piyasada kendiliğinden bu koşulların oluşması mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda devlet aktörünün ekonomiye müdahalesi gerekmektedir. Ayrıca modele emek faktörü dâhil edilmemiştir. (Şahin, 2015: 21-22).

Harrod-Domar modelinde bahsedildiği gibi kapalı bir ekonomide $Y = C + S$ ya da $Y = C + I$ eşitliği vardır. Dolayısıyla işçi başına çıktı ($y = Y/L$), işçi başına tüketim ($c = C/L$) ile işçi başına tasarrufun ($i = I / L$) toplamından oluşmaktadır. Diğer taraftan tüketim ile gelir arasındaki ilişki ($C = cY$) ve tasarruf ile tüketim arasındaki ilişkiden ($c = 1-s$) yola çıkılarak eşitlik tekrar düzenlendiğinde; $y = (1-s) y + i$ ya da $i = sy$ eşitliği elde edilmektedir. Yani, işçi başına yatırım (i), işçi başına tasarrufa eşit hale gelmektedir (Kaplan, 2013: 21).

Solow, Harrod-Domar modelinin kısa vadeli klasik analizler yardımıyla sorunları çözdüğünü, ancak uzun vadeli sorunları açıklayamadığını vurgulamıştır. Solow'un çalışması, sabit oran dışında Harrod- Domar modelini esas almasına karşılık uzun dönem büyüme modelini kabul eder. Harrod-Domar modelinde ekonomik dengeyi bıçak sırtında görmesini işgücü-sermaye oranının sabit olduğu varsayımına dayandıran Solow, bu varsayımın terk edilmesiyle sorunun çözüleceğini ifade eder (Solow, 1956: 66).

2.4.3. Neoklasik Büyüme Teorisi

Neo-Klasik büyüme teorisinin temelini oluşturan Solow (1956) ve Swan (1956)'ın çalışmaları ekonomik büyüme sürecinin anlaşılmasında büyük öneme sahiptir. Solow (1956)'un öncü çalışmasına dayanan Neo-Klasik Büyüme Teorisi, Neo-Klasik büyüme modellerinin temelini oluşturmaktadır. Solow (1956) ve Swan (1956) çalışmalarında uzun dönemli ilişkileri incelemişlerdir (Kibritçioğlu, 1998a: 209-210). Modelin bazı temel varsayımları şunlardır:

- Tek sektörlü ve tek mal üretilmekte,
- Kapalı ekonomi,
- Kamu sektörü modele dâhil edilmemiştir,
- Yapılan tüm tasarruflar yatırıma dönüşmektedir,
- Tam fiyat esnekliği,
- Paranın yansız olması,
- Ekonomide potansiyel çıktı seviyesinde üretim gerçekleşmektedir,
- Teknoloji, nüfus artışı ve sermaye birikiminin aşınma payı reddedilmiştir,
- Harrod-Domar'ın sabit sermaye-çıktı oranı ve sabit sermaye-emek oranı varsayımı reddedilmektedir (Snowdon ve Vane, 2005: 603).

Nüfus ve teknolojik gelişmeler, modelde dışsal olarak kabul edilmektedir. Solow modelinde, tasarruflar yatırıma aktararak sermaye stokundaki artış ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Teknolojinin değişmediği varsayımıyla ekonominin kendi yapısı kişi başına düşen sermaye kişi başına düşen geliri uzun dönemde belli bir seviyeye taşıyacak ve kişi başına düşen gelirin bu seviyeyi korumasını sağlayacaktır. Sermaye birikimi nüfustaki artışı dengeleyecek oranda artarak ve kişi başına düşen gelir veri durumunda olacaktır. Ayrıca kişi başına düşen gelirdeki artışı sağlayan faktör teknoloji olmaktadır (Umutlu vd., 2011: 353-354).

Solow modeline göre, sermaye ve işgücü kolaylıkla birbirinin yerine ikame edilebilmektedir. Ekonomide dengeden sapma durumuyla karşılaşıldığında, sermaye hasıla oranında gerçekleştirilebilecek bir değişimle yeniden denge sağlanabilir. Solow, üç ayrı üretim fonksiyonunu inceledikten sonra, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun

gerçeğe daha uygun olduğu ifade etmiştir. Harrod-Domar modelinin ekonomik dengeyi bıçak sırtında görmesini işgücü sermaye oranının sabit olduğu varsayımının sonucu olarak kabul eden Solow, bu varsayımı reddetmiştir (Solow, 1956).

Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılarak Solow modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y = F(K, L) = K^{\alpha} L^{1-\alpha} \quad (2.9)$$

Fonksiyonda yer alan K kullanılan sermaye miktarını, L işgücü miktarını, Y çıktı üretim miktarını, (α) sıfır ile bir arasında bir sayı olup toplam gelirden sermayeye ödenen pay, ($1 - \alpha$) ise toplam gelirden işgücüne ödenen payı ifade etmektedir. Fonksiyon ölçeğe göre sabit getirilidir. Yani girdilerin iki katına çıkması durumunda üretim de iki katına çıkacağı anlamına gelmektedir (Salur, 2012: 101). Solow modelinde, sermaye işgücü oranı (K/L) değişebilir. Sermaye artışının, işgücündeki artış oranından büyük olması durumunda, işgücü başına düşen sermaye miktarı artacağından daha yüksek verimlilik seviyesine ulaşılır. Solow büyüme modeli, sermayenin, işgücünün ve toplam çıktının aynı oranda arttığı ve dolayısıyla faktör verimliliklerinin ve K/L oranının sabitlendiği bir durağan durumu ifade eder (Akbaş, 2012: 24) :

$$K/K = L/L = Y/Y \quad (2.10)$$

Durağan durumda sermayenin ve emeğin ortalama verimlilikleri, dolayısıyla kişi başına hasıla ile sermaye-işgücü oranı sabit kalır. Bu durumda, tasarruf oranlarında meydana gelen artış, ekonomik büyüme üzerinde geçici olarak etkili olacaktır. Yüksek sermaye birikimi gerçekleştikçe, sermayenin marjinal verimi daha yüksek oranda bir azalış gösterir (Aydın, 2008: 19).

Modelin varsayımlarından biri olarak gelir düzeylerinde farklılık olan ülkelerin gelir düzeylerinin birbirlerine yakınsayacağını kabul etmektedirler. Düşük gelire sahip ülkelerde yatırımların hasılaya sağladığı katkı daha büyük olmasıyla birlikte yüksek gelirli ülkelere göre gelirin daha fazla artmasına imkân oluşturmaktadır (Akbulut, 2013: 15). Yakınsama hipotezine göre, ekonomiler arasında gelir farklılıklarının

zaman içinde azalmasıyla birlikte bir noktadan sonra yüksek gelire sahip ülkelerin büyüme artış hızı yavaşlayacaktır (Umutlu vd., 2011: 355).

Gelişmişlik düzeyi farklı olan ekonomilerin büyüme oranlarında görülen farklılığın başlıca nedenleri; ülkelerin faktör donanımlarının aynı olmaması ve sermayenin marjinal verimliliğinin azalması olarak ifade edilebilir. Başlangıçta faktör donanımlarının aynı olmaması sebebiyle, az gelişmiş ülkedeki hasılayı zengin ülkelere göre daha hızlı artırır. Bu şekilde, ülkeler arasında büyüme oranları farklılaşır, böylece az gelişmiş ülkeler zengin ülkelerin reel hasıla seviyesine yetişirler. Fakat neoklasiklerin yakınsama ile ilgili bu temel varsayımları, dünya ekonomilerinde gözlenen sonuçlara uymamaktadır (Kibritçioğlu, 1998b: 8-9). Farklı politik ve sosyal yapıya sahip olan ülkelerin ekonomik büyüme oranları da farklılık göstermektedir. Fakir ülkelerin hızlı büyüme yaşaması, ekonomik ve politik istikrarın sağlanması ve devam ettirmesi, iç ve dış tasarruf açıklarının sürdürülebilir düzeylerde gerçekleştirmesi, doğurganlık oranlarının kontrolü gibi koşullara bağlanabilir (Aydın, 2008: 20).

Neo-Klasik büyüme teorisyenleri, Harrod- Domar modelini iki noktada eleştirmişlerdir. İlk olarak, hızlandırıcı ve çoğaltıcı mekanizmaları kısa dönem analiz araçlarıdır ve ekonomik büyümenin uzun dönemli olması nedeniyle, ekonomik büyümeyi açıklamada yetersiz kalmaktadırlar. İkinci eleştirileri ise, üretimin sabit faktör oranları varsayımı altında yapılmasıdır. Ancak, üretim faktörleri arasında ikame söz konusudur ve bu sayede bıçak sırtı denge durumu ortadan kalkarak, büyüme dengesinin istikrarlı bir durum seyretmesi mümkün olabilmektedir (Gürel, 2012: 30-31).

Neoklasik büyüme teorisi sanayi toplumunun hüküm sürdüğü dönem olması nedeniyle, sermaye birikimi ekonomik büyümenin temel kaynağı şeklinde kabul edilmiş ve üretim fonksiyonunun yapısı bu yaklaşıma göre oluşturulmuştur. Neoklasik büyüme teorisine getirilen eleştiriler aslında sanayi toplumunun yerini bilgi toplumuna bırakması ve böylece dünya ekonomik düzeninde meydana gelen değişimler olduğu görülmektedir. Bilgi toplumunun temelinde, bilgi ekonomisine dayalı yani temel

üretim faktörlerinin sermayeden ziyade bilgi olduğu bir düzenin var olması, neoklasik büyüme teorisini tartışılabilir hale getirmiştir (Yardımcı, 2006: 24).

Robert Solow ve Tresor Swan (1956) tarafından geliştirilen modellere göre, girdilerin azalan verimlere sahip olması ve ölçeğe göre sabit getirilerin olması neoklasiklerin üretim fonksiyonunun temel varsayımları olmaktadır. Solow modeli, dönemi için çok büyük gelişmelere temel oluşturmuş ancak 1980'li yıllarda pek çok eleştiri ile karşılaşmıştır. Çünkü Solow modelinde büyümenin kaynağı teknoloji olmakla birlikte model dışında tutulmuştur. Sonrasında ise Paul Romer ve Robert Lucas tarafından yapılan çalışmalar ile büyüme için yeni bir dönem söz konusu olmuştur. Bu dönemde büyüme, model içerisine dâhil edilen dinamikler ile açıklanmaya çalışılmıştır (Gürel, 2012: 204-25). Teknoloji, beşeri sermaye, kamu yatırımları, Ar-Ge harcamaları, modele dâhil edilerek, dışsallıklar yoluyla uzun dönem ekonomik büyüme açıklanmaya çalışılmıştır.

2.4.4. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme teorileri, ekonomik sistemin içerisine dâhil edilen teknolojik gelişmenin ekonomik kararlardan etkilendiğini varsaymaktadır. Ayrıca içsel büyüme teorisi yakınsama hipotezini kabul etmemektedir. Gelişmekte olan ülkeler gereken tedbirleri almadıkları takdirde gelişmiş ülkeler ile aralarındaki gelir farkları giderek artabilir. Bu teoride optimal büyüme oranına ulaşılmasında devlet müdahalelerinin gerekli olduğu görülmektedir. (Yülek, 1997: 2).

Teknolojik gelişme değişkenini içsel bir değişken olarak fonksiyona dâhil eden model, başlangıçtaki modellere dâhil edilmeyen bilgi, beşeri sermaye, Ar-Ge, yayılma etkileri, gibi faktörleri içselleştirerek uzun dönem istikrarlı büyümenin belirleyicilerini açıklar. Bu teoride; emek, sermaye, teknolojik yenilik ve insan bilgisi sonucu üretim sisteminde ortaya sadece fiziksel ürünü değil yeni üretim sisteminde kullanılacak olan bilginin de çıktığı varsayıldığı için üretim faktörlerinin ölçeğe göre azalan verimleri benimseyen neoklasiklerin üretim fonksiyonundan ziyade artan verimlerin geçerli olduğu üretim fonksiyonu kullanılmaktadır. Artan verimler nedeniyle sürekli artan bir büyüme oranından ve ülkelerin durağan durum dengelerine yakınsama olmadığından

söz edilmektedir. Dolayısıyla ülkelerin başlangıç şartları aynı olsa bile büyüme ve tasarruf oranlarındaki sürekli artış, gelir seviyesindeki kalıcı farklılıklar ile eksik rekabeti beraberinde getirecektir (Akbaş, 2012: 28).

2.4.4.1. AK modeli

Ak modeli içsel büyüme modellerinin incelemesini sağlayan en basit modellerdendir. Sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımını reddederek, uzun dönemde kişi başına büyümenin devam ettirilebileceğini en yalın halde açıklayan bu model Rebelo tarafından geliştirilmiştir. Model Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından da kabul edilmiştir. AK modelinde kullanılan üretim fonksiyonu aşağıdaki şekildedir (Yalman, 2010: 36-37):

$$Y = AK \quad (2.11)$$

AK modeli üretim fonksiyonunda sermayenin azalan getiriye sahip olmaması en önemli özelliğini ortaya koymaktadır. Üretim fonksiyonundaki A, pozitif sabiti ifade eden teknoloji seviyesini göstermektedir:

$$A = \Delta Y / \Delta K \quad (2.12)$$

Fonksiyonda yer alan K ise fiziksel sermayeyi ve beşeri sermayenin sahip olduğu unsurları (bilgi, beceri, tecrübe, vb.) ifade eder. Bu modeller, yeniden üretilmesi mümkün olmayan emek faktörünü modele dâhil etmedikleri için için AK tipi şeklinde adlandırılmaktadırlar.

2.4.4.2. Beşeri sermaye modeli

Lucas geliştirdiği büyüme modelinde uzun dönemli büyümenin kaynağı olarak beşeri sermaye gösterilmektedir. Lucas, uzun dönemli büyümeyi sağlamak için neoklasik üretim fonksiyonuna beşeri sermayeyi dahil ederek bir model geliştirmiştir. Ölçeğe göre sabit getirili Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna beşeri sermaye dahil edildiğinde (Yıldırım vd., 2013: 541-542).

$$Y = K^u (hu\bar{L})^{1-\alpha} \quad (2.13)$$

$$0 < u < 1$$

h : birim emek başına sermaye, u : hane halklarını çalışmaya ayırdığı zaman, K : fiziksel sermaye, $\bar{L}$: toplam işgücünü ifade etmektedir.

Lucas, beşeri sermayenin $\dot{h} = (1-u)h$ şeklinde arttığını varsaymaktadır. Burada, $(1-u)$ hane halkının beşeri sermayeleri artırmak için ayırdıkları zamanı ifade etmektedir. Hane halkı beşeri sermayelerinde artış için eğitim sürelerini artırdıkça toplam çalışma süreleri azalacaktır. Sonuçta, beşeri sermayenin büyüme oranı, $\frac{\dot{h}}{h} = (1-u)$, olacaktır. Modelde, h emek ile çarpım halinde olduğu için buradan hareketle uzun dönemli büyüme oranı, $\frac{\dot{Y}}{Y} = (1-u)$ şeklinde olmaktadır. Modele göre, uzun dönemli büyüme oranı beşeri sermayenin artırılması için ayrılan zaman tarafından belirlenmektedir. Bu şekilde büyüme içselleştirilmiş ve uzun dönemli büyümenin gerçekleşmesi mümkündür.

Lucas'a göre, iki sektörlü içsel büyüme modelinde iki sermaye malı vardır. Bunlar, fiziksel sermaye ve beşeri sermayedir. Lucas uzun dönemli ekonomik büyümenin temel kaynağının beşeri sermaye olduğunu belirtmiştir. Beşeri sermaye birikiminin artmasıyla hem emek hem de fiziksel sermayenin verimliliği artmaktadır. Eğitim ve eğitimdeki etkinliğin artması sonucunda sağlanan daha yüksek emek verimliliği, daha yüksek emeğin marjinal ürünü anlamına gelmekte ve bireyler bu sayede gelecekte daha yüksek ücret elde etmektedirler. Bunun anlamı, eğitim güdüsünün daha yüksek olacağı ve bunun da ekonominin büyümesine sağlayacağı önemli katkıdır. Sonuç olarak, tüketiciler bugünkü tüketimlerinden vazgeçerek kendilerini eğitime ne kadar çok önem verirlerse o kadar yüksek oranlarda ekonomik büyüme sağlanacaktır. (Pehlivan, 2013: 40-41).

Lucas (1988), beşeri sermayenin fiziksel sermaye gibi üretim faktörlerinden biri olarak varsayıldığı modelde, bir ekonomide fiziksel sermaye yatırımları ne denli gerekiyor ise beşeri sermaye yatırımlarına da o denli gerekli olduğunu vurgulamıştır. Eğitim yatırımları olarak bilinen beşeri sermaye yatırımları iş sürecinde yaparak öğrenme

şeklinde de oluşmaktadır (Yülek, 1997: 9). Modeldeki beşeri sermaye, üretim fonksiyonundaki fiziksel sermayeden ayrıca bir girdi olarak ele alınmasıyla birlikte modelde beşeri sermaye tarafından yaratılan dışsallıklar da dikkate alınmaktadır. Modelde, bireyin beşeri sermaye birikimiyle birlikte kendi verimliliğindeki artış beşeri sermayenin “içsel etkisi” ni ifade ederken, beşeri sermayeye sahip bireyin başka bireylerin verimliliği üzerindeki olumlu katkısı beşeri sermayenin “dışsal etkisi” ni ifade etmektedir (Lucas, 1988: 18).

Sermaye birikiminin uzun dönemde büyümeyi ve ülkelerin farklılık gösteren gelir düzeylerini açıklayamadığı ve böylece ekonomik büyümenin odak noktasını oluşturulamadığı ortaya koyulmaktadır. Sermayeden farklı olarak gelir üzerinde belirleyici olan başka bir değişken, emek faktörünün etkinliğidir. Emek faktörünün etkinliğinde artış sağlayan en önemli faktör ise bilgidir. Bilgi, teknolojik gelişmenin en önemli etmenidir. Böylece bilgi, üretilen diğer mallarda bir girdi fonksiyonu görmektedir (Savrul, 2014: 70).

2.4.4.3. Bilgi üretimi ve taşmalar modeli

Arrow (1962), yaparak öğrenme (learning by doing) kavramıyla ekonomik büyüme teorisine önemli katkılar sağlamıştır. Bazı sektörlerde ilerleyen zamanla birlikte maliyetlerin düştüğünü, kalitede artış ve üretim sürecinin hız kazandığını fark ederek bu duruma yaparak öğrenme adını vermiştir. Arrow’a göre öğrenme işgücünün tecrübelerinin sonucu, ürünüdür. Dolayısıyla, bir firma üretim yaptıkça zaman içerisinde üretim maliyetlerini azalış görülmekte ve ürünlerini geliştirerek yeni ürünler meydana getirmektedir. Firmaların verimliliği, ülkedeki toplam üretim düzeyi ile de ilgilidir. Bu yüzden yaparak öğrenme firmaların verimliliğindeki artışla birlikte, ekonomideki toplam üretim düzeyinin de artmasına neden olmaktadır (Topçu, 2011: 37). Romer, bu fikirden hareketle, üretim sürecinde teknolojik bilginin yan ürün olarak üretildiği ve yeni üretim sisteminde bedava olarak kullanılan bu girdinin yeni üretim düşük maliyet ve kalitede yaşanan artış şeklinde gerçekleştiğini varsaymaktadır. Sonuçta, üretilen bilginin taşmalar sonucunda diğer şirketlere de ulaştığı varsayılmaktadır (Yülek, 1997: 8). Bilgi üretiminin diğer şirketlere ulaşarak onları da

olumlu şekilde etkilemesiyle birlikte bu gelişmelerden bütün ekonomiler istifade edecektir (Salur, 2012: 113).

Romer'e göre bir ekonomide uzun dönem büyüme oranının belirlenmesinde araştırmacıların ve yaratıcı fikirlerin rolü önemlidir. Romer sanayideki mülkiyet hakları ile ilgili olarak, büyümenin bilgi üretiminde süreklilik ile mümkün olacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle dışa kapalı ekonominin geçerli olduğu modelde bilginin üretimi iç kaynaklar tarafından sağlanır ve yereldir. Romer'e göre dış ticarete serbestleşme ve beşeri sermayesi yüksek ülkelerle ekonomik bütünleşmenin sağlanması büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Romer'in içsel büyüme modelinde ekonomik büyümede teknolojik gelişme önemli bir etken olmakla birlikte, firmalara ve ülkeye rekabet gücü kazandırmada pozitif katkılara sahiptir. Üretim sürecini destekleyici ve artırıcı teknoloji yenilikler aynı zamanda üretim maliyetlerini de düşürerek firmaların veya ülkelerin rakipleri karşısında büyük bir avantaj sağlamalarına yol açmaktadır (Yurttançıkırmaz, 2014: 28). Grossman ve Helpman'ın (1991) çalışmaları da teknolojinin modele dâhil edilmesinde önemli paya sahiptir. Dış ticarete serbestleşme sonucunda gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerden teknoloji transferini sağlayabilirlerdir (Umutlu vd., 2011: 354).

2.4.4.4. Ar-Ge modeli

Romer'in Ar-Ge ve bilgi üretim modelinin en önemli sonucu teknolojik gelişme gerçekleştiği sürece ekonomik büyümenin bir durağan duruma yönelmeyeceğidir. Romer'e göre beşeri sermaye birikimi arttıkça, ekonomilerin daha hızlı büyüyeceğini göstermektedir. Bu da serbest ticaretin büyümeye ivme kazandıracağına işaret etmektedir. Bu nedenle model aynı zamanda, kapalı ekonomiye sahip az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümenin gerçekleşmemesini düşük beşeri sermayeye sahip olmalarına bağlarken, bu yüksek nüfuslu ülkelerin ekonomik birleşmelere gitmeleri durumunda daha hızlı büyüebileceklerini ifade etmektedir (Romer, 1990: 99).

Grossman ve Helpman (1990), Ar-Ge sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ve etkin işgücünün daha fazla olduğu ülkede uzun dönemli büyüme oranı daha yüksek olmaktadır. Ar-Ge sektöründe karşılaştırmalı dezavantaja sahip olan ülkelerdeki daha

fazla etkin işgücü, verimlilik farklarına bağlı olan daha hızlı ya da daha yavaş büyümeye neden olabilir. Karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı durumda, ülkede ne uzun dönemli büyüme daha hızlıdır ne de etkin işgücü daha büyüktür (Topçu, 2011: 46).

2.4.4.5. Kamu politikası modeli

Barro'nun (1990), Basit Bir İçsel Büyüme Modelinde Kamu Harcaması isimli çalışması kamu politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen ilk çalışma olmuştur. Ayrıca ölçeğe göre sabit getirili bir büyüme modeline kamu sektörünü dâhil ederek içsel büyüme teorilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Modelin temel varsayımları (Barro, 1990: 108);

1. Kamunun sağladığı mal ve hizmetler özel sektörün üretim fonksiyonuna dâhil olmakta ve üretime pozitif katkı sağlamaktadır.
2. Kamu harcamaları sadece vergiler ile finanse edilmektedir, borçlanma yoktur. Hükümetler her zaman “denk-bütçe” stratejisini uygulamaktadır.
3. Basitlik sağlama nedeniyle emek faktörü modelden çıkartılmıştır.

Robert Barro (1990) ekonomide devletin üstlendiği rolün kamu politikaları ile ilişkisini ortaya koymuş, ekonomik büyüme sürecinde devletin önemini açıklamıştır. Barro (1990) modelde, vergiler ile finanse edilen kamu harcamalarının, üretim ve hane halkının fayda fonksiyonunu nasıl etkilediği üzerinde çalışmıştır. Barro (1990), kamu politikalarını üretim faktörü olarak modele dâhil etmiştir. Modeli, basitlik oluşturmak için kapalı ekonomi üzerine kurmuş böylece milli gelir; tüketim ve yatırıma dağılacaktır. Ayrıca basitlik sağlamak için, devletin tek gelirinin vergiler ve tek giderinin de kamu malı arzı olduğu kabul edilmiştir. Böylelikle kapalı ekonomi sistemi içerisinde “denk devlet bütçesi” oluşacaktır (Gürel, 2012: 55). Kamusal alanda gerçekleştirilen mal ve hizmetlerin bir üretim faktörü olarak modelde yer almasının temelinde Barro'nun (1990) çalışmaları yer almaktadır. Kamusal mallarla birlikte iletişim ağları ve enformasyon teknikleri gibi unsurların da ekonomik büyümeyi etkilediğini savunmaktadırlar (Umutlu vd., 2011: 355).

Barro (1990)'nın kamu politikaları modeli, kamu harcamalarını, sermaye birikimine bağlamaktadır. Özel yatırımlar, ekonomiye iki farklı yönden katkı oluşturur. Birincisi, diğer büyüme modellerinde de olduğu gibi yatırımlardaki artışın sermaye stokunu artırmasıdır. Diğeri ise; yatırımların artması dolayısıyla devlete verilecek vergilerin de artması anlamına gelmektedir. Denk bütçe varsayımı nedeniyle, artan vergiler sebebiyle kamu mal arzı da artacaktır. Böylelikle kamu harcamalarına doğru bir pozitif dışsallık mümkün olacaktır. Barro (1990) kamu politikaları ve büyüme modeliyle, devlet politikalarının, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Modelde kamu harcamalarının vergiler ile finanse edilmesi, vergilendirmenin hem pozitif hem de negatif etkilerini ortaya çıkarmaktadır. Vergi oranlarının yüksek olması büyümeyi zamanla azaltabilmektedir. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi devlet hacminin büyüklüğü ile ilgilidir. Optimal vergi seviyesinin belirlenmesi, ekonomik büyüme süreci için önem kazanmaktadır. Çünkü kamu harcamalarının meydana getirdiği olumlu dışsallıklar, büyümenin dinamiklerinin içsel olarak çözülmesine fayda sağlamıştır (Gürel, 2012: 57).

2.5. Ekonomik Büyümenin Finansmanı

Ülkelerin ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için gerekli gördükleri finansman kaynağı her ülkenin kendi büyüme hızına programına ve makro ekonomik dengelerine göre değişim göstermektedir. Hedeflediği büyüme hızını yakalamak için ülkeler bir takım para ve maliye politikalarına başvurur. Ülkelerin kendi iktisadi büyümesini finanse edecek iç ve dış kaynaklarının büyüklüğü ve çeşitliliği büyük öneme sahiptir. Bu durumda ekonomik büyümenin finansmanı iki şekilde sağlanmaktadır (Minibaş, 1992: 18-66).

1. Ülke içi kaynakları; vergiler, sermaye birikimi, iç borçlanma, isteğe bağlı ferdi ve kurumsal tasarruflar, enflasyonist kaynak
2. Yabancı kaynaklar; doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslararası portföy yatırımı, dış transfer kaynakları (dış borçlar ve dış yardımlar vb.)

Yabancı kaynaklar olarak ifade ettiğimiz dış finansman kaynakları tasarruf açığını kapatmada ve ekonomik kalkınmayı sağlamada ülkelerin en çok başvurduğu yoldur.

Yabancı kaynaklar gelişmekte olan ülkelere yabancı sermaye çekmenin en bilinen yoludur. Genellikle zel sektöre yönelen doğrudan uluslararası yatırımlar dışında, uluslararası alanda kredi sağlama borçlu ülkeyi yükümlülük altına sokmaktadır. Bu yükümlülük döviz şeklinde geri ödeneceğinden borçlu ülkenin ödeme kabiliyeti ve merkez bankasının sahip olduğu döviz rezervi ile ilgisi nedeniyle son derece önemlidir. Dış finansman Nurkse'nin tanımladığı gibi fakirlik kısır döngüsünü kırmaya olanak sağlar. Düşük tasarruf hacmine sahip zayıf gelirli ülkeler, gelir yaratacak yatırım finansmanlarından yoksundurlar. Ekonomide dış finansman tarafından sağlanan kaynaklar borç alan ülke için kesin olarak yatırımlarda meydana gelecek artış anlamına gelmemektedir (Kızılkaya, 2012: 69).

Hedefledikleri büyümeyi gerçekleştirmek için ülkedeki tasarruflar yeterli olmadığından borç alan ülkenin bu kaynağı etkin yatırımlara aktarması gerekmektedir. Böyle bir durumda sağlanan dış borcun ekonomik büyüme üzerinde etkisi olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Aksi durumda alınan kaynak etkin yatırımlara dnştrlemediğinde borç hacminde oluşturacağı artış nedeniyle ilerleyen dönemlerde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz sonuçlar oluşturacaktır (Ağayev ve Yamak, 2009: 183).

Bir ülkeye yabancı sermaye giriş ve çıkışlarında ülkenin döviz piyasalarında dalgalanmalar söz konusu olmaktadır. Özellikle, portföy yatırımları şeklinde gelen yabancı sermaye, ülkeye girişte döviz arzını artırarak, ulusal paranın aşırı değerlenmesine sebep olacaktır. Bu da ithalatta artışa ihracatı caydırarak dış ticaret bilançosunu olumsuz etkilere neden olur. Portföy yatırımlarının beklenmedik bir şekilde ülkeyi terk etmesi halinde ülkenin döviz rezervlerini eriterek dış ödemelerde büyük sıkıntılara yol açabilmektedir. Ancak, doğrudan yabancı yatırımlar için böyle bir riskin olmağı söylenebilir. Çünkü yabancı yatırımcının tesisini kapatıp, ya da yatırımını likiditeye çevirip yurt dışına transfer etmesi daha zordur. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımlar bulunduğu ülkenin sermaye birikimini artırdığı, yeni teknolojilerle tanıştırdığı, yönetim alanında sağladığı katkı ve bunların sonucunda ülkenin üretim kapasitesini artırdığı, ekonomik büyümeye dolayısıyla ekonomik istikrara olumlu etkisi kaçınılmazdır (Kızılkaya, 2012: 74).

Tarihsel süreç içerisinde devletler açısından borçlanma gelirin önemi her geçen dönem artmaktadır. Günümüzde devletin bu geliri kamusal hizmetlerin finansmanı dâhil birçok amaç için kullanılmaktadır. Ülkeler ve küresel ölçekli birlikler arasındaki ilişkilerin artması, ülkeleri birbirine daha bağımlı hale getirmiş ve herhangi bir ülke nakit sıkıntısı çektiğinde başka bir ülkeden veya uluslararası birliklerden borç alma olanağı var olmaktadır. Modern devlet anlayışının gelişmesine paralel olarak devlete yüklenen görev ve sorumluluklar da artmış, doğal olarak bu durum devletin daha fazla harcama yapmasına neden olmuş, artan kamu harcamaları da beraberinde finansman sorununu gündeme getirmiştir. En önemli finansman kaynağı olan vergilere ilave olarak kaynak ihtiyacının artması devletlerin borçlanma gelirin olan ihtiyacını arttırmış ve bu gelişmeler borçlanmayı her zaman başvurulabilen bir gelir türü haline getirmiştir (Yavuz, 2014: 9).

Dış borçlanmanın etkileri, alınan borçların kullanılma amaçlarına göre değişmektedir. Dış borçlanma şeklinde elde edilen kaynaklar, eğer tüketim amaçlı kullanılmaktaysa, reel ekonomi üzerinde enflasyonist sonuçlar doğurabilmektedir. Dış borçlanma eğer yatırım amaçlı kullanılırsa, yapılan yatırımın türüne göre, milli gelirden yükseliş veya azalış meydana getirebilmektedir. Bu nedenle, borçlanmanın kısa sürede verim sağlayacak üretken yatırım alanlarına dönüştürülmesi gerekir. Gelişmekte olan ülkeler sağladıkları yabancı kaynakları en uygun yatırımlara yönlendirip ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Ekonomik büyüme sağlanabildiği ölçüde sosyal sermaye artışı yaşanabilecek, üretim maliyetlerinde azalma meydana gelebilecektir. Maliyetlerde ve ürün fiyatlarının da düşmesini beraberinde getirebilecek ve sonuçta iç ve dış talep artışı yaşanabilecektir. Yaşanan bu artışı karşılamak için daha çok üretim gerekeceğinden istihdamın artması ihtiyacı doğacak ve ekonomiye olumlu katkılar sağlayabilecektir. Dış borçlanma ve bu borçlanmaların geri ödenmeleri durumunda birbirlerinin tam tersi bazı makroekonomik değişiklikler gözlemlenebilmektedir: Örneğin ülke dış borç aldığında; gelir düzeyi artabilirken, bunların geri ödenmeleri gelir düzeyini azaltabilir. Dış borçlanma yoluyla ülkeye kaynak girişi olduğunda yerli para değeri kazanırken, bu kaynaklar ülkeyi terk ederken yerli para değeri kaybı yaşanabilir. Dış borçlanma ülkenin ödemeler dengesi açıklarını azaltıcı etkiler yapabilirken, bu borçlanmaların iadesi ödemeler bilançosu açıklarına neden olabilir. Yeni bir kaynak olarak kabul edilebilen dış borçlanmalar ülkede yatırım ortamını

iyileştirirken, geri ödenmeleri durumunda ülkenin döviz stoklarının azalmasına yol açabilir (Ağır, 2016: 207).

2.6. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

2.6.1. Milli Gelir

2.6.1.1. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH)

Ülke sınırları içerisinde belli bir zaman diliminde üretilen nihai mal ve hizmetlerin rakamsal değeri gayri safi yurtiçi hasılayı ifade etmektedir. Nihai mal ve hizmetler üretimin yapıldığı yılın fiyatlarına göre hesaplama yapılması halinde nominal GSYH, baz alınan yılın fiyatlarına göre hesaplama yapılması halinde ise reel GSYH söz konusu olmaktadır (Ertek, 2009: 267). Ekonominin belli bir zaman diliminde gerçekleştirdiği büyümeyi nominal ve reel ifadelerle ya da gelir düzeyindeki artış veya kişi başına gelirdeki artış ile ölçme olanağı vardır. Ancak, ekonomide büyüme denildiğinde nominal değer değişimlerinden ziyade reel değerlerdeki değişimler vurgulanmaktadır (Yıldırım vd., 2013: 57-58).

Nominal GSYH, yıldan yıla iki nedenle değişim göstermektedir. Üretim miktarındaki değişim ve piyasa fiyatlarındaki değişim. Reel GSYH ise, farklı dönemlerde üretilen mal ve hizmetlerin sabit fiyatlarla değerlendirilerek, dönemler arası üretimdeki gerçek değişimin parasal değerini ölçme olanağı sağlamaktadır. Herhangi bir t döneminin nominal GSYH'si o dönemde üretilen malların miktarları ile aynı dönemdeki fiyatların çarpımının toplamına eşit olmaktadır.

$$Nominal\ GSYİH_t = \sum_{i=t}^n P_{it} \times Q_{it} \quad (2.14)$$

Aynı t dönemindeki reel GSYH ise, cari üretim miktarı ile baz alınan bir yılın fiyatlarıyla çarpılarak bulunmaktadır.

$$Reel\ GSYİH = \sum_{i=t}^n P_{ib} \times Q_{it} \quad (2.15)$$

2.6.1.2. Gayri safi milli hasıla (GSMH)

Bir ülkenin vatandaşlarının yurt dışında kazandıkları üretim faktörlerinin gelirlerinin eklenip yabancı ülke vatandaşlarının söz konusu ülkede kazandıkları üretim faktörü gelirlerinin GSYH'den çıkarıldığında GSMH 'ya ulaşılmaktadır (Ertek, 2009: 270).

$$GSMH = GSYH + \text{Net Dış Alem Faktör Gelirleri}$$

$$GSYH + (\text{dış alemden gelen faktör gelirleri} - \text{dış aleme giden faktör gelirleri})$$

Ekonomik performansının asıl ölçütü olarak GSMH değil, GSYH kullanılmaktadır. Çünkü GSYH'nin ölçümü daha kolaydır, net dış faktör gelirinin belirlenmesi istatistiki bakımdan zordur. Ayrıca ekonominin istihdam oluşturma kabiliyetini göstermesi açısından GSYH kullanımı daha uygun olmaktadır (Savrul, 2014: 8).

GSYH hesaplanmasında üretim, harcama ve gelir olarak üç farklı yöntem kullanılmaktadır:

Üretim Yöntemi: Bir ülkede belli bir dönemde üretilmiş mal ve hizmetlerin miktarları ile fiyatlarının çarpımının toplanması ve sektörler arasındaki değerlerinin hesaplanması ile bulunmaktadır. Ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin bir bölümü firmalar tarafından ara mal olarak kullanılırken, diğer bölümü ise tüketiciler tarafından nihai mal olarak kullanılmaktadır. Ülke sektörlerine ayrılır ve sektörlerin katma değerleri hesaplanır. Ekonomide yer alan her bir sektörde üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarından ara malların değeri çıkarıldığında üretim yöntemi ile GSYH'yi verecektir (Stroup vd., 2008: 9).

Harcama Yöntemi: Belirli bir dönemde ekonomide meydana gelen harcamalar ekonomi içerisindeki birey ve firma aktörlerinin tüketim ve yatırıma ayırdıkları harcamalar, kamunun tüketim ve yatırım harcamaları ile net ihracattı kapsamaktadır. Aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Dinler, 2008: 333-334):

$$GSYİH = C + I + G + (X - M) \quad (2.16)$$

- Özel tüketim harcamaları (C), hane halkının nihai mal ve hizmetler için yaptığı harcamaları,
- Özel yatırım harcamaları (I), kapsam olarak özel sektörde yer alan firmaların üretim amacıyla yaptıkları harcamaları ile stoklar ve hane halkının konut alma amacıyla gerçekleştirdiği harcamaları,
- Kamu harcamaları (G), kamusal alanda devletin yerine getirdiği kamusal hizmetler için yapılan harcamaları,
- Net ihracat (X – M), ülkenin diğer ülkeler ile ticaretini oluşturan ihracat ve ithalat sonucunda ihracatı gerçekleşen mal ve hizmet neticesinde kazanılan gelir ile ithal yoluyla elde edilen mal karşılığında yapılan harcamalar arasındaki farkı oluşturur.

Gelir Yöntemi: Üretim sürecine katılan üretim faktörlerinin elde ettiği gelirler toplanarak milli gelire ulaşılır. Faktör gelirleri olarak adlandırılan kalemler emeğin karşılığı ücret ve sermayenin karşılığı faiz, doğal kaynakların karşılığı rant ve girişimcinin karşılığı ise kâr olmaktadır. Bu durumda faktör gelirleri olan ücretler, faizler, rantlar, kârlar ve bunların direkt yoldan tespiti bize milli gelirin üç yolundan biri olan gelir yöntemini vermektedir (Hazinedar, 2011: 19).

2.6.2. Büyüme Oranı

Reel GSYİH’de meydana gelen sürekli artışlar olarak tanımlanan ekonomik büyüme, ekonomik büyüme hızı ile ölçülmektedir. Büyüme hızı, genel olarak kısa ve uzun dönem olmak üzere iki şekilde hesaplanmaktadır. Kısa dönemde büyüme hızı, reel GSYİH’deki artışın yüzdesi olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle büyüme hızı, üretimin bir önceki döneme göre yüzdesel olarak ne kadar değiştiğini göstermektedir (Berber, 2011: 17). Ekonominin gerçek üretim miktarının hesaplanmasında, reel değişkenler ele alınmaktadır. Bu nedenle ekonomik büyüme reel GSYİH’deki artış hızıdır. Bir yıldan diğer yıla büyüme oranı ya da büyüme hızının hesaplanması aşağıdaki gibidir (Savrul, 2014: 11):

$$gt = \frac{Reel\ GSYH_t - Reel\ GSYH_{t-1}}{Reel\ GSYH_{t-1}} \quad (2.17)$$

ğı değeri 100 ile çarpılarak büyüme oranını yüzde olarak ifade edilebilir.

Büyüme hızını belirlenen büyüklükte bir sayıya yükseltmenin kolay bir iş olmamaktadır. Büyüme hızını istenilen düzeye yükseltmek ve istikrarlı bir şekilde bir duraklamaya saplanmadan istenilen seviyede korumak önemli ölçüde planlamayı gerektirmektedir. Kâğıt üzerinde yapılan planlardan ziyade bu iş, insanlardaki yaratıcılığı keşfetme ve ekonomik kaynakları elde edilmek istenilen hedefler doğrultusunda harekete getirme kabiliyetine sahip olan bir siyasi ve toplumsal yapılanmayı zorunlu kılmaktadır (Dobb, 1981: 143).

3. KÜRESELLEME, KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE BÜYÜME İLİŞKİSİ

3.1. Küreselleşme Kavramı

3.1.1. Küreselleşmenin Tanımı

Küreselleşme üzerinde yapılan farklı görüşler her kesimin küreselleşme üzerinde hem fikir olduğu bir tanımı mümkün kılmamaktadır. Etki alanı çok geniş, farklı birçok boyutları ile dinamik bir süreci ifade eden küreselleşmenin tanım noktasında farklılıkları ortaya çıkmaktadır (Held ve McGrew, 2008: 88). Uluslararası kavramı ile karşılaştırma yapılacak olursa burada ifade edilen devletlerarası bir sistem olmasıdır. Küreselleşme ise sadece uluslararası değil, uluslar üstü kuruluşların, firmaların, sivil toplum kuruluşlarının yer aldığı bir yapıyı ifade etmektedir. Dolayısıyla küreselleşme, uluslararası kavramını da içine alan ancak, devletlerarası ilişkiler sisteminden daha öte bir olguyu ifade eden karmaşık bir yapıyı temsil eder (Şimşek, 2016: 2). Küreselleşme politik, ekonomik, sosyal ve diğer boyutları ile tanımlanmakta ve kaçınılmaz bir olgu olarak tüm ülkeleri etkilemektedir. Küreselleşme olgusunu benimseyenler kadar bu eğilimin şiddetle karşısında yer alan kesimler de bulunmaktadır (Kalpaklıoğlu ve Aktaş, 2004: 43).

Küreselleşme kavramı ilk kez İngiliz İktisatçı W.Foter'in 1833'de yazdığı bir makalede kullanılmıştır. Kavram daha sonrasında 4 Nisan 1959 tarihinde The Economist dergisinde de yer almıştır (Karabıçak, 2002: 116). 1960'lı yıllarda Marshall McLuhan'ın sosyoloji alanında yaptığı çalışmayla ön plana çıkan kavram, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin toplumun tamamında meydana getireceği etkiyle dünyanın küresel köye dönüşümünü açıklamıştır (Kim ve Bhawuk, 2008: 301). Zengin bir literatüre sahip olan küreselleşme kavramı açıklanırken çıkış noktası olarak neyin ele alındığı önemli olmaktadır. Literatürdeki tanımlar incelendiğinde, küreselleşmenin ekonomik, siyasi ve kültürel boyutun en fazla ele alınan çıkış noktaları olduğu görülmektedir. Küreselleşmeyi ekonomik bir olgu olarak tanımlayan Schneider' e göre küreselleşme tek bir küresel ekonomi oluşturmayı amaçlayan süreci ifade etmektedir. Tutar'a göre küreselleşme kavramının temelinde yeni bir ekonomik

düzen fikri yatmakta ve ulusal ekonomilerin ve stratejilerinin giderek geçerliliğini kaybettiğini belirtmektedir (Tutar, 2000: 18). Friedman (1999), küreselleşmeyi piyasaların birey, şirket ve ulus devletlere daha yakın olması, daha hızlı ve daha ucuz şekilde birbirini etkilemesi ve bütünleşmesi” olarak tanımlamaktadır. Küreselleşmeyi siyasi bir olgu olarak tanımlayan Sach’a göre küreselleşme, liberalizme dayanan bir bütünleşmeyi ifade etmektedir (Dulupçu, 2001: 17). Sosyo-Kültürel bir olgu olarak Yeung’a göre küreselleşme, sosyal alanda yaşanan gelişmelerin ve ilişkilerin küresel alanda yoğunlaşması şeklinde tanımlamıştır (Yeung, 2002: 288).

Yapılan farklı bakış açılarına göre küreselleşme; Robertson (1999)’un, farklı yaşam düzeylerine sahip insanların birbirleriyle iletişim kurduğu karmaşık bir toplumsal düzeni ifade eden küreselleşme tanımına göre dünya tek bir mekâna küçülmüştür ve giderek bir bütün haline almaktadır (Robertson, 1999: 19; Balcı, 2006: 27-28). Ancak ona göre tek mekânda farklılıklarını koruyarak bulunabilmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır (Robertson, 1999: 19). A. Smith’e göre dünyanın küçülmesini ifade eden küreselleşme tüm ülkelerdeki sosyo-politik, ekonomik ve kültürel etkileşimin değişimi olarak tanımlamaktadır (Mulugata ve Assefa, 2002: 1). Benzer bir tanımlı yapan McGrew’e göre küreselleşme, dünya çapında karşılıklı bağlantıların genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanmasını durumunu ifade etmektedir (McGrew, 2010: 16). Küreselleşmenin salt uluslararası piyasalarda mal ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle tanımlanması doğru değildir çünkü dünya ekonomisi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kimi zaman açık kimi zaman kapalı karmaşık bir süreç izlemiştir (Hirst ve Thompson, 1998). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunun yaptığı küreselleşme tanımına göre sadece ekonomik yönü değil sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan bir süreci ifade etmektedir (Öymen, 2000: 27). OECD’nin yaptığı tanıma göre ise küreselleşme, mal ve hizmet piyasalarının, finansal sistemin, şirketlerin, teknoloji ve rekabetin artan oranda uluslararasılaşması olarak ifade edilmiştir (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü [OECD], 2005).

Küreselleşme, kapitalizmin dünya genelinde yayılması ile uluslararası bir sistem mantığının yerine ulus ötesi bir mantığını yerleştirme eğilimindedir. Ulusal sınırların zorlanmaya başlayan kapitalizmin dünya geneline yayılışının ifadesi olan

küreselleşme anlayışı, sermaye birikimine engel oluşturacak sınırlamaları yok etme sürecidir. Dolayısıyla dünya ekonomisi salt bir uluslararası ekonomiden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Uluslararası ekonomi henüz entegre olmamış devletler arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır. Bu anlamda kapitalizm, büyük ölçüde devletler tarafından korunmakta ve düzenlenmektedir. Uluslararası yatırım gibi ticaret de bu ölçütlere bağlı kalmaktaydı. Bu bağlamda küreselleşme olgusu, bu sürecin devamı olmaktan öte dönüşümünü ifade etmektedir (Adda, 2013: 9-10).

Sermaye hareketlerinin ve ticari faaliyetlerin ulusal sınırların ötesinde hareket edebilmesini ifade eden küreselleşme anlayışı, hızla gelişen teknoloji ve liberalleşen uluslararası piyasaların etkisi ile ekonomik birimler arasındaki etkileşimi artırmıştır. Dolayısıyla küreselleşme olgusunun temelinde teknolojiyle birlikte iletişim ve ulaşım ağında yaşanan büyük gelişme ve ulus devlet yapısının zedelenmesine neden olan serbest piyasa ekonomisinin kabul görmesi vardır (Kazgan, 2000: 20-21). Teknolojik gelişmeyle paralel olarak büyüyen ve gelişen bilgi ve iletişim ağı dış ticaret ve sermaye hareketlerinin yoğunluğunun artması, ulusal sınırların ortadan kalkması ile sermayenin serbestçe dolaşımını ifade eden küreselleşme anlayışının dünya ekonomisi üzerinde olumlu sonuçlar doğuracağı beklenilmiştir. Ancak ekonomilerde meydana gelen durgunluklar ve mali krizlerin birbirine entegre ülkeler arasında yayılması küresel ekonomik sistemin yönetilmesi gerektiğini göstermektedir (Seyrek, 2002: 167).

Küreselleşme ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerin ve sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldırarak dünya ekonomisinin daha entegre bir hal almasıyla, bilgi ve teknoloji alanındaki gelişmeleri hızlandırarak ülkeleri birbirlerine yaklaştırmıştır. Klasik iktisadın kabul ettiği açık ekonomilerin daha yüksek bir üretim ve tüketim seviyesine varacağını tasdik eder biçimde, küreselleşme ekonomik anlamda hızla büyümeyi sağlarken, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kırılgan yapısını arttırmıştır (Yanar ve Şahbaz, 2013: 56). Küreselleşmenin önemli bir sonucu olan özellikle 1990'lı yılların başından itibaren hızı artarak büyüyen likidite genişlemesi ve sermaye hareketlerine baktığımızda ülkelerin bunlara ulaşmasında ciddi bir değişim yaşandığı gözlenmektedir. Özellikle azgelişmiş ülkelerin kendilerine çekmiş oldukları sermaye akımları içerisinde kısa vadeli özel kaynaklı sermayenin payının arttığı görülmektedir. Bu sürecin tabi bir ekonomik sonucu istikrarsız büyümeye sahip kırılgan ekonomiler

olmaktadır. Diğer bir sonucu ise ekonomilerin daha çok finans sektörü ağırlıklı olarak büyümesi ve sanayisizleşme olgusu ile karşı karşıya kalınmasıdır. Gelişmekte olan ekonomiler için erken sayılan bu durum olumsuz sonuçlar doğuracaktır (Arslan, 2013: 49).

Dar anlamda küreselleşmenin ekonomik boyotunu ifade eden küreselleşme kavramı, teknolojik gelişmelerin ve ekonomik serbestleşmenin tanıdığı imkânlar dünyada ekonomik küresel entegrasyonu sağlamıştır. Ticarete ve teknolojiye meydana gelen gelişmelerle birlikte ülke sınırları günümüzde daha az kısıtlayıcıdır. Ticari ve teknolojik alandaki gelişmeler, kısıtlamaların azalmasında önemli rol oynamıştır. Ülkeler, karşılıklı veya birlik halinde gümrük vergilerini azaltmış veya kaldırmışlardır. 1980'lerden sonra yapılan özelleştirmeler nedeniyle birçok alanda devlet tekellerinin ortadan kalkması küresel şirketleri meydana getirmiştir (Adıgüzel, 2013: 3). Geniş anlamda küreselleşme ise ülkelerarası siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi farklı sosyal yapıların ve kültürlerin, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı ancak birbirleriyle bağlantılı olan konuları kapsamaktadır. Farklı bir ifadeyle ülkelerin kendi değerlerinin ulusal sınırların ötesinde yayılması, farklılıkların yok olmasıdır. Söz konusu değerler ekonomik nitelikte olabileceği gibi siyasi, sosyal ve kültürel nitelikte de olabilmektedir. Bu kapsamda küreselleşme, dünyada politika, ekonomi ve finans, kültür, sosyal, çevre vs. gibi alanlarda meydana gelmektedir (Akgönül, 2001: 135).

3.1.2. Tarihsel Gelişimi

Küreselleşmenin olumlu ve olumsuz sonuçları, bu sürecin yeni oluşu veya devam eden bir süreci ifade etmesi, kendiliğinden gelişmesi veya tasarlanması, ulus devleti sona erdirmesi veya ulus devletin yeniden tanımlanması konuları üzerinde tartışmalar yapılmaktadır (Erken, 2008: 6). 1970'lerde başlayan Petrol Kriziyle birlikte Bretton Woods sisteminin çökmesi ve İkinci Dünya Savaşından sonra uzun süre devam eden soğuk savaş döneminin 1991 yılında sona ermesi küreselleşmenin oluşumunu hazırlamıştır. Bu gelişmelerden sonra uluslararası alanda ekonomik, kültürel ve siyasi değişimler meydana gelmiştir (Seyrek, 2002: 167). 1980'lerden sonra dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler küreselleşme kavramı üzerinde yoğunlaşılmasına

sebepe olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrupa Birliği'nin ilan edilmesi ve iletişim ve haberleşme alanında meydana gelen gelişmeler bu kavramın önemini artırmıştır (Dikkaya ve Deniz, 2006: 164).

Bretton Woods sisteminin kurulmasındaki temel amaç devletin hem ulusal hem de uluslararası ekonomik sistemi düzenlemede yer alması idi. Keynesyen teorisinin altyapısını oluşturduğu bu sistem artık tükenmiştir. Bu durumun sebebi Keynesyen politikaların artık eskisi gibi büyümeyi devamlı kılmaması ve işsizliği engelleyememesidir. Bunun sonucunda çok uluslu şirketler ve finansal piyasalar azgelişmiş ülkelerde liberalizasyonu sağlamak için baskılarını artırmışlardır. Bunun yanı sıra IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar azgelişmiş ülkelerin dış ticaret ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonunu sağlama yönünde politika oluşturmuşlardır (Taylor, 1997: 146).

Neoliberal yaklaşıma göre teknolojiye yaşanan gelişmeler ve üretimdeki artış ülke ekonomilerinin dışa açılması gerektiğini göstermiştir ve 1970'li yılların sonlarına doğru ticari serbestleşme yönünde hareket etmişlerdir. Bu doğrultuda ithal ikameci politikalarla kalkınmanın sağlanması amacı yerine ekonomide ihracata dayalı büyüme anlayışı getirilmiştir. Artık korumacı politikalar yerine dış ticaret, para ve sermaye piyasaları serbestleşmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkeler ekonomik büyümelerini Keynesyen politikalarla sağlamıştır; ancak 1970'lerden sonra gelişmiş ülkeler için dış pazarların yakınlığı ve kullanılabilir hale gelmesi gerekli olmuştur. Bu durum ise neoliberal anlayışla ve küreselleşme süreciyle sağlanmaya çalışılmıştır (Koray, 2001: 7).

Neoliberal yaklaşıma göre küreselleşme karşı konulması güç bir olgudur. Bu nedenle bütün ülkelerin bu süreçten yararlanabilmesi amacıyla gereken toplumsal, siyasi ve iktisadi düzenlemeleri oluşturması önemli olmaktadır. Uluslararası sermaye ve modern teknolojiye, bu düzenlemeleri gerçekleştirmiş olan ülkeler sahip olacaktır. Azgelişmiş ülkelerin yapması gereken ise, pazarlarını uluslararası sermayeye açmak ve küreselleşmenin yaşandığı dünyaya uyum sağlamak için gerekli olan düzenlemeleri gerçekleştirmektir. Uluslararası sermayenin gereklerine göre devletler şekillenmekte ve küreselleşme süreci ile birlikte artık azgelişmişlik ve kalkınma kavramlarının yerini

yükselen piyasalar kavramına taşımaktadır. Bu yaklaşıma göre küreselleşme kavramının aslında modern teknolojinin gereklerine uyum göstermek gibi bir süreçten ibaret olmadığını, bu durumun ötesinde uluslararası sermayenin çıkar alınının küresel ölçekte genişletme çabasının oluşturduğu görülmektedir. Bu çabanın baş aktörlerini ise çok uluslu şirketler ve uluslararası finansal kuruluşlar oluşturmaktadır. Küresel alanda faaliyet gösteren dünya kapitalizminin öncü aktörleri olan çok uluslu şirketlerle birlikte Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kuruluşların ideolojik bir projesi olan küreselleşme anlayışı teknolojinin modernleşmesinden ziyade dünya kaynaklarının paylaşımını içeren bir proje olarak değerlendirilmektedir (Yeldan, 2010: 19-21). 1989 yılında John Williamson tarafından Washington Mutabakatı bir reçete olarak ekonomiye sunulmuştur. IMF, WB ve WTO gibi Washington menşeli küresel kurumlar tarafından yapısal uyum ve istikrar programları çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerden mutabakatın uygulanmasını istenilmiştir (Gürbüz, 2018: 15).

Küreselleşmenin teknolojide yaşanan gelişmelerin kaçınılmaz ve doğal bir sonucu olduğu da savunulmaktadır. Bilgi, teknoloji ve iletişim alanlarındaki gelişmeler, ulaşım ve taşımacılık maliyetlerinin düşmesi gibi gelişmelerin mal ve hizmet ticareti ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, sonucunda şirketlerin üretim zincirlerini küresel düzeyde kurmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda hızlı ve ucuz iletişim sayesinde, insanların tüketim alışkanlıklarının ve yaşam tarzlarının benzerlik kazanmakta olduklarını ifade ederler (Koray, 2008: 11). Castells'e göre yirminci yüzyılın son çeyreği küresel ölçekte ekonomide yeni bir yapı ortaya çıkmıştır. Ona göre bu yeni ekonomide üretim, tüketim ve dolaşım faaliyetleri küresel ölçekte ve ağ örgütlenmesine dayalıdır (Castells, 2013: 171). Küreselleşme ulus-devleti yok etmez, etkilerini yeniden tanımlarlar. Castells bu yeni devleti ağ devleti olarak tanımlamaktadır (Castells, 1999: 5).

Küreselleşme sürecinin gelişimini üç evrede toplayan Oran'a göre, birinci küreselleşme evresi, 1492'den 1800'lere kadar ki dönemi kapsar. Denizcilik alanında yaşanan gelişmelerle birlikte Batı'nın denizaşırı ülkelerdeki değerli madenlere el koyma isteği ve coğrafi keşifler sonucunda Amerika'nın keşfedilmesi küreselleşmenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İkinci küreselleşme evresi, 1870 sonrası dönemi ifade eder. Batı'nın ikinci yayılması olan bu dönem Sanayi Devrimiyle birlikte önce

buharlı makinalar, telgraf ve denizyolu ulaşımındaki yaşanan önemli gelişmeler bu dönemin özelliklerini oluşturmaktadır. 1914-1945 yılları arasında iki büyük savaş ve bunalımlarla yavaşlayan süreç 1945 sonrasında kaldığı yerden devam etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa büyük güç kaybetmiş, ABD ise, hâkim ekonomik ve sosyal güç olarak liberalleşme eğilimlerini sürdürmüştür. Bu kapsamda uluslararası iş birliğini geliştirme çabasıyla uluslararası örgütler kurulmaya başlamıştır. 1944 yılında Bretton Woods konferansında IMF ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası kurulmuş ve uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmayı amaçlayan kararlar alınmıştır. 1980 sonrası dönemi ifade eden üçüncü küreselleşme evresi ise, çok boyutlu ve karmaşık bir süreci ifade eder. Çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) küresel ekonomideki hakim rolü, 1980’lerde optik kablo, uydu, bilgisayar ve teknolojik buluşları kapsayan iletişim alanındaki önemli gelişmeler, 1990’larda SSCB’nin dağılması ile güç dengelerinin değişmesi üçüncü evrenin önemli gelişmelerini oluşturmaktadır (Oran, 2001: 5-9). Yapılan açıklamalar çerçevesinde küreselleşmenin tarihsel gelişimi incelendiğinde kapitalizmden ayrı olarak ele almak pek mümkün olmamaktadır.

3.2. Küreselleşmenin Unsurları

3.2.1. Üretimin Küreselleşmesi

Üretimde küreselleşmeyi sağlayan unsurlar olarak uluslararası ticaret, uluslararası yeni işbölümü, çokuluslu şirketler, ülkelerin yaptığı özelleştirmeler ve işçi akışları olarak ifade edilebilmektedir (Erken, 2008: 70). 1970’li yıllara kadar geçen süre zarfında uygulanan teknolojilerin üretimde oluşturduğu verimlilik artışı, hammadde fiyatlarındaki ucuzlama, Bretton Woods kararları ve Dünya Bankası yardımları çerçevesinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde refah artışı yaşanmıştır. Ancak 1970’li yıllardan sonra gelişmiş ülkelerin sahip olduğu teknolojilerin emeğin verimliliğini artırma kapasitesinde azalma ve hammadde fiyatlarındaki artış sonucunda kar oranları azalmış ve bu duruma paralel olarak büyüme oranları düşmüştür. Bretton Woods konferansında oluşturulan dünya ekonomisinin yeni yapısı 1970’li yıllarda yaşanan krizle birlikte çökmüştür. Sonrasında küresel ekonomide ve uluslararası sermaye hareketlerinde değişimler yaşanmıştır. Bretton Woods sisteminin çöküşü sonrasında sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle artan hareketlilik 1970’li

yılların ikinci yarısında başlayan kriz ile birlikte gelişmiş ülkelerdeki yatırımcılar reel yatırımlar yerine, finansal yatırımlara tercih etmişlerdir (İnandım, 2005).

1970’li yıllarda yaşanan iktisadi kriz sonrasında üretimin küreselleşmesi sürecinin hız kazandığı kabul edilmektedir. 1970’lerden sonra kapitalist üretim sisteminde meydana gelen dönüşüm kitlesel üretimden esnek üretim tarzına geçiş ile yaşanmıştır. 1970’li yıllara kadar kitlesel üretim tarzı olan Fordist üretim hâkimdi. Bant tipi üretim tarzı olan Fordist üretim Taylorist üretim tarzı olarak da anılmaktaydı. Buna göre nihai ürün tamamen fabrikada üretilmekteydi. Üretimde hem nitelikli hem de niteliksiz işgücü aynı anda çalışmakta dolayısıyla niteliksiz işçilerin eğitilmesine ortam oluşturmaktaydı. Esnek üretim tarzında ise nihai ürün tamamen aynı fabrikada değil farklı ülkelerde üretilmektedir. Bu anlamda çok uluslu şirketler farklı yerlerden kaynak temin etmek, diğer şirketler ile iş birliği yapmak ve birleşmeler seçeneklerine yönelmektedirler. Bu durumda nitelikli ve niteliksiz işgücünün üretebileceği ürünler taşeron firmalara bırakılmaktadır. Küreselleşme süreciyle gelişen bu sistem tüm sektörlerde yaygınlaşmakta ve büyük şirketler karlarını artırmak ve üretim maliyetlerini düşürmek için taşeron firmaları üretime dâhil etmektedir (Baş, 2009: 51-53).

Esnek üretim sisteminde niteliksiz işçiler önemini yitirerek, nitelikli işçiler ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla yeni üretim sistemde niteliksiz işsizlikte artış yaşanmıştır. Teknolojik gelişmeler üretimde mekân ve zaman sorununu ortadan kaldırarak küresel üretimi destekler nitelikte etki sağlamıştır. Özellikle mikro elektronikteki gelişmelerin iletişimi ve bilgi transferini hızlandırarak kolaylaştırmış üretimin uzak mesafelerden de takip edilebilmesine olanak sağlamıştır. Farklı noktaların yönetimi, denetimi ve siparişte sağlanan kolaylıklar teknolojik yeniliklerin gücüyle meydana gelmiştir. İletişim ve haberleşme teknolojisindeki bu gelişmelerle birlikte kara ve hava yolu taşımacılığındaki gelişmeler ulaşırmadaki maliyetlerin azalması sonucuyla üretimin küreselleşmesine katkı sağlamıştır (Cebeci, 2010: 50-51).

3.2.2. Uluslararası Ticaret

Neo-liberalizmin uluslararası ticaret yaklaşımı, serbest ticaretle en iyiye ulaşılabileceğini varsaymaktadır. Bu görüş ise, ticaretteki kısıtlamaların kaldırılmasıyla en etkin kaynak dağılımına ulaşılabileceğini ve ticaretin ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre yapılmasını önermiş olan Hecksher-Ohlin modeli temel olarak açıklanmaktadır. Neo liberalizme göre, dış ticaretin serbestleştirilmesi, gümrük tarifeleri ve tarife dışı engellerin azaltılması veya kaldırılması yoluyla ticaretin serbestleştirilmesinin, ülkelerin ticaret politikalarının temel noktası olması gerektiğini kabul etmektedir (Deraniyagala, 2008: 168-172).

Dış ticaret üzerinden gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, 1980'li yıllar ve sonrasında meydana gelen önemli gelişme gelişmekte olan ülkelerin mamul mal üretmesi ve ihraç etmesi sonucunda dış ticaret fazlasının yaşanmasıdır. Söz konusu ülkelerin üretim ve ihraç mallarındaki artış gelişmiş ekonomilerin üretim sistemlerinin bölünmesine olanak sağlayan teknolojik gelişmelerin yaşanması ve bölünen emek faktör yoğun olan üretim aşamalarının gelişmekte olan ülkelere taşınmasıyla gerçekleşmiştir. Üretimde küreselleşmeyi ifade eden bu durum uluslararası ticarete meydana gelen değişimi açıklamaktadır (Erken, 2008: 73).

Küreselleşme süreci ile birlikte geleneksel ekonomiler iyice daralmakta uluslararası ticaretin ise boyutları giderek genişlemektedir. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeleri karşılaştırdığımızda ise büyük dengesizlik olduğu görülmektedir. Bununla birlikte finansal piyasaların etki alanının giderek artması uluslararası ticarete hız katmıştır. Bu gelişmeler neticesinde piyasa merkezden yönetim ve karma ekonomik sistem yerine serbest piyasa ekonomisine bırakmıştır. Uluslararası rekabetteki bu değişim ülkeleri özelleştirme uygulamalarına itmiştir. Küreselleşme süreciyle birlikte bazı ülkeler dünya ticareti içindeki payını artırmış, gerekli değişimi sağlayamayanlar ise olumsuz etkilenmiştir (Karabıçak, 2002: 119).

3.2.3. Sermaye Hareketliliği

Serbest sermaye hareketlerinin ülkelerin ekonomik büyüme oranları üzerinde iki şekilde olumlu etki yapması beklenir: Birincisi, uluslararası alanda sağlanan tasarruf

ve yatırım etkinliği, ikincisi ise yatırım riskinin uluslararası paylaşımının sağlanmasıdır. Ancak yapılan çalışmalarda sermaye akımları ile ekonomik büyüme arasında öngörülen pozitif ilişki sorgulanmaya başlanmıştır. Ülkelere makroekonomik politikalarda sağlanan iyileştirmeler yoluyla ya da finansal piyasaların gelişmesi şeklinde yararlarının olduğunu görülmektedir (Söylemez ve Yılmaz, 2012: 3).

Neoklasik teorinin desteklediği sermaye hareketleri ülkeye sağladığı iktisadi kalkınma ve küresel alanda yaşanan refah artışının yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin uluslararası sermaye hareketleri gerçekleşirken makro ekonomik politikaları yönetememesi durumu bağımsız para politikası, sermaye hareketlerindeki serbestlik ve sabit kur rejiminin aynı anda uygulanamayacağını öngören “imkansız üçleme” hipotezi ile açıklanmaktadır. Buna göre finansal serbestleşme sonrası sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte ülkeler politika uygulamalarında sınırsız hareket kabiliyetine sahip değildirler. Yani finansal serbestleşme sonrası gelişmekte olan ülkelerin merkez bankaları bağımsız para politikaları uygulayamayacaktır. Ancak sermaye hareketleri ya da sabit kur rejiminden vazgeçilmesi halinde etkinlik gerçekleşir (Cömert, 2016: 121).

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda küresel sermaye; hazine bonoları, borsalar gibi araçlara yönelen portföy yatırımlarını veya ülkenin mal ve hizmet sektöründe üretim yapma isteğiyle doğrudan yabancı yatırımları tercih etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler portföy yatırımlarından ziyade daha uzun dönemli olan ülkenin istihdam kapasitesini artırması, ülkeye yeni teknolojiler sağlaması ve beşeri sermayeyi geliştirmesi sonuçları nedeniyle doğrudan yabancı yatırımların tercih edilmesini beklemektedirler (Bingöl, 2011: 82).

3.2.4. Finansal Serbestleşme

Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin artması ve ülkelerin birbirine entegre olmasını şeklinde açıklanan finansal serbestleşme ile gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerdeki uluslararası alandaki finansal faaliyetleri ülkelerine çekebilmek için finans piyasalarında denetim ve sınırlamaları kaldırarak sermaye hareketlerine hız kazandırmıştır (Daldal, 2015: 19). 1980 yılından bugüne küreselleşme süreçlerinde

göze çarpan en önemli gelişme liberalizasyon uygulamalarındaki artışlar olmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde 1970’li yıllardan sonra, gelişmekte olan ülkelerde 1980’li yıllarda kendisine yer edinen liberal politikalar neticesinde devletin ekonomideki rolü azalırken, piyasa mekanizmasının ise etkinliğinin arttığı görülmektedir. Bu mekanizmanın aynakların daha verimli kullanılmasına imkân tanıdığı görüşünün dayandığı Neo-klasik teori sadece uluslararası mal ve varlık piyasalarında değil, bununla birlikte ülkedeki mal ve finans piyasalarında da kamu kısıtlamalarının en aza indirilmesini kabul etmektedirler (Demirci, 2005: 47).

Uygulamada neoliberal politikaların yer aldığı ve finansal serbestleşmenin hız kazandığı 1990’lı yıllarda art arda meydana gelen krizlerle birlikte gelişmekte olan ülkeler büyük sorunlara karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir durumda görüşün tarafları politikaların tekrar gözden geçirilmesi yerine yoksullukla mücadele ileri atılarak başarısızlık gelişmekte olan ülkelerin uygulamadaki hata ve noksanlarından kaynaklandığı ile açıklanmıştır (Şenses, 2003: 18). Takviyeli Washington Mutabakatı şeklinde ifade edilen yeni tavsiyelerin de önceliği, aynı şekilde serbestleştirilmenin sağlanması ve finansal liberalizasyon olmuştur (Chang ve Grabel, 2005: 30).

Küreselleşme sürecinde uluslararası sermaye akımlarının hareketliliğinde gözlenen artış ve gözlenen yoğun sermaye girişi, ülke ekonomilerinin kırılganlıklarını artırmaktadır. Risk algısının yükselmesiyle birlikte sermayenin hızla geri çekilmesi sonucunda ülkenin likiditeye en çok ihtiyaç duyduğu zamanda ekonomiyi zorda bırakmaktadır. Yaşanan hızlı sermaye giriş ve çıkışlarına bağlı finansal krizlerin mücadelesinde para politikası tek başına etkili olmamaktadır. İstikrarın sağlanmasında mali disiplinin önemini vurgulamakta ve bütçe açıklarının finansmanında merkez bankaları yerine finansal piyasalar tercih edilmektedir. Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde tahvil ihracının para basımının yerini alması kamu borcunun hızla birikmesi sonucunu doğurmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin yerel finansal piyasaları, küreselleşme süreciyle artan kamu borcunu karşılayacak yapıda olmadığından, mali boşluğun kapatılması sermaye piyasası liberalizasyonunun temel amacı olmuştur. Özellikle bankalar ciddi döviz kuru riskleri alarak, uluslararası yüksek karşılığı olan kamu borçlanma araçlarına yatırım yapmaktadır. Bu durum da finansal kırılganlıkları artırmaktadır (Gebeşoğlu, 2014: 31).

Finansal alanda yaşanan serbestleşme sonrasında ekonomide aktif paranın ileri seviyelere ulaşmasıyla hükümetlerin para ve maliye politikalarını amaçlarını gerçekleştirmek için kullanabilmelerini fiilen olanaksız hale getirmiştir. Finansal alanda yaşanan serbestleşme sonucunda döviz tercih edilen bir tasarruf aracı halini almaktadır. Kırılgan yapıya sahip ekonomilerde dövizin ödeme aracı halini alması ulusal paraya değer kaybettirmektedir. Sonrasında ulusal paradaki işlev ve değer kaybına yol açan aşırı döviz talebi günümüzde pek çok ülkede yetkili kurumların politikada etkinliğini zorlaştırarak döviz kurlarındaki dalgalanmalarla birlikte reel ekonomi etkilenmektedir. Bu durum bir süre sonra sermaye kaçıışı tehlikesi sonuçlanabilmektedir. Cari açığın sürdürülebilir sınırlarını aşması ve diğer sonuçların da eklenmesiyle söz konusu ülkelerde sıcak para yön değişimi ve bankaların kredileri kısımasıyla mali alanda meydana gelecek bir kriz kaçınılmaz olmaktadır (Çelik, 2009: 31). Gelişmekte olan ülkeler ekonomilerindeki birçok yapısal sorunu çözememiş ve uyguladıkları politikalarda istikrar sağlayamamıştır. Bu nedenle uluslararası finansal liberalizasyona katılımları uzun zaman alacaktır. Gelişmekte olan ülkeler uluslararası finansal sistemde yer alabilmek için ekonomik ve politik sorunlarını çözerek mali piyasaların etkin çalışmasını sağlayacak bir yapı oluşturmaları ve uluslararası alanda işbirliği çalışmalarına katılmalıdır (Alp, 1999: 41).

3.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırım

Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte iletişim ve ulaşım teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla mallar, sermaye ve insanların dünya üzerinde hareketi kolaylaşmış ve hızlanmıştır. 1980'li yıllardan sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımları hız kazanmıştır. İç piyasalardaki maliyetler yükselince gelişmiş ülkelerdeki sermaye sahipleri verimliliği artırmak ve kazançlarını yükseltmek için yurt dışında yatırım yapmaya başlamışlardır. Gelişmekte olan ülkeler ise yapısal reformlarını gerçekleştirerek kısa ve uzun vadeli yatırımları çekmişlerdir (Şenses, 2004a: 4).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı uluslararası yatırımcıların farklı bir ülkede yatırım yapması veya ortaklık sağlaması, portföy yatırımı ise bir ülkenin borsasında işlem gören hisselerinin başka bir ülke ya da onların kuruluşları tarafından satın alınması olarak adlandırılmaktadır. Bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının başka bir

ülkede yatırım yapması ya da orada bulunan yerel şirketlerle ortak olması ise doğrudan veya dolaysız yabancı sermaye yatırımı olarak ifade edilebilir. Bu yatırımlar reel bir nitelik taşır ve üretim tesisi kurmak ya da var olan tesisleri satın alma yoluyla da gerçekleşebilir (Batmaz ve Tunca, 2005, 6-7). Yatay doğrudan sermaye yatırımları aynı malların farklı yerlerde üretilmesine olarak ifade edilirken, dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları üretimde gerçekleşen aşamaların parçalanarak en az maliyet sağlayan ülkede üretilmesi olarak tanımlanmaktadır (Aytemiz, 2009: 190). Daha öncesinde doğrudan yabancı yatırımlar sanayi sektörü ağırlıklı iken, şimdilerde ticaret ve finans gibi sektörlere yapılan yatırımlar dikkat çekmektedir. 1980'li yıllar itibariyle yatırımlar çevreyi kirleten sanayiler nedeniyle yasaklamaların olmadığı ya da daha az olduğu gelişmekte olan ülkelere yapılmıştır. Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere gerçekleşen dolaysız yatırımlarda kar avantajı daha fazla olduğu için ticaret, bankacılık, finans ve turizm gibi hizmetler önemli olmaktadır. Ekonomide serbestleşme ve özelleştirme politikaları nedeniyle yatırımlar fakir ülkelere ziyade gelişmekte olan ülkelere gerçekleşmiştir. Bu süreçten sonra doğrudan yabancı yatırımlar özelleştirme politikaları sonucunda satın alma şeklinde gerçekleşmiştir (Kazgan, 2009: 210).

Süreç olarak küreselleşmeden önce gereken önemi göremeyen yabancı sermaye, günümüzde ülkelerin kalkınmasında meydana getirdiği etki nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşımaktadır. 1980'lerde ve özellikle 1990'lı yıllarda bu ülkelere gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı (DYSY) ve yatırımlarda yaşanan artış dikkat çekmektedir. 1980'den önce daha çok gelişmiş ülkeler arasında hareket eden Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının, 1980 sonrasında gelişmekte olan ülkelerdeki payı gittikçe artmaktadır. 1970'lerde sağlanan toplam Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı akımlarının % 25' i gelişmekte olan ekonomilere yapılmış iken bu oran ilerleyen zamanda artarak %40 seviyelerine kadar çıkmıştır (Öztürk ve Biner, 2008: 105).

3.2.6. Teknoloji

20. Yüzyılda ve küreselleşme sürecinin ortaya çıkışında önemli bir etkisi var olan teknolojik gelişmelerin ekonomik alandaki en önemli sonucu uluslararası taşımacılıkta

kullanılmasıyla süre ve taşıma maliyetlerinde meydana getirdiği azalma olmuştur. Sanayileşme sürecinde tren yollarının sahip olduğu rol bilgi çağında iletişim teknolojileriyle sağlanmaktadır. Dolayısıyla iletişim teknolojileri küresel ölçekte anahtar teknoloji kabul edilerek tüm ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturan önemli bir role sahiptir. Küresel iletişim sistemindeki önemli gelişmelerden biri uydu teknolojisi olmuştur. Bu gelişmeler iletişim maliyetlerinde uzağa karşı duyarsız kalınmasına sebep olmuştur. Bu teknolojiden yararlanan alanların maliyetleri büyük ölçüde düşmüştür. Daha sonra büyük bir taşıma kapasitesine sahip olan fiber optik teknolojisi dünya genelinde geniş bir alana yayılmıştır. Fiber optik teknolojisinde yaşanan gelişmeler paralelinde hızla devam eden teknolojik gelişmeleri cep telefonu ve internet takip etmiştir. İnternet zaman ve mekân gibi kısıtlamaları kaldırmış kişi ve kurumlar ve diğer alanlar arasındaki ilişkiler başka bir boyuta taşınmıştır. Sonrasında yaşanan kablosuz (WAP) uygulamalar dünyanın her yerinde iletişimin kablosuz ve süratsız bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Akıllı telefon, görüntülü konuşma ve hızlı veri transferleri ile iletişim teknolojileri baş döndürücü bir hal almıştır. Teknolojide yaşanan bu gelişmeler üretim süreçlerinde, şirket yapılarında ve yönetim anlayışında büyük dönüşümler meydana getirmiştir (Çelik, 2009: 44-45).

Sanayi toplumunda üretim için üretebilme yetisine sahip olmak gerekiyordu. Bilgi toplumunda ise teknoloji üretme bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler uluslararası rekabette başarılı olmak istiyorlarsa teknolojiyi üretebilmelilerdir. 21. Yüzyılın bilgi toplumunda rekabet üstünlüğüne teknolojiyi üreten ve kullanan ülkeler sahip olacaktır (Sadıklar, 1995: 112). Buhar gücünün ilk kez kullanılmasından bu güne teknoloji, teknolojik gelişmelere hâkim olan ülkelerin, kendi ekonomik ve politik menfaatleri için bir araç olarak kullanılmıştır. Sanayi devriminin buhar gücünün ilk kez makinelerde kullanılmasıyla başladığı İngiltere'nin, o dönemin egemen güç konumunda bulunması veya İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin dünyada hâkim güç durumuna yükselmesi bunun bir kanıtı olarak gösterilebilmektedir. Savaş sonrası ABD, elde ettiği bu güçle dünya düzeninin siyasal ve ekonomik olarak yeniden yapılanması için birçok uluslararası kuruluşun oluşmasına öncülük etmiştir. Sonuçta teknolojik üstünlüğe hâkim olan ülkelerin, küresel yapıya şekil vermektedir. Çok uluslu şirketlerin teknoloji geliştirmek için Ar-

Ge harcamalarına ayırdıkları yüksek meblağlar küreselleşme sürecinde teknolojinin ekonomik gelişme için önemini ortaya koymaktadır (Sarıtaş, 2017: 32-33).

Sağlam, Egeli ve P. Egeli (2017) çalışmasında ekonomik büyüme için Ar-Ge harcamalarına ayrılan payı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için analiz etmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümede sürdürülebilirliği sağlamak için milli gelirden Ar-Ge harcamalarına ayrılan payı artırmışlardır. 1990-2014 döneminin analiz edildiği çalışmada Ar-Ge harcamaları yani teknolojiye meydana gelen yeniliklerin ekonomik büyümenin nedeni olarak belirtilmiştir. 1980 sonrasında ülke ekonomilerinin büyüme oranlarında artış sağlayabilmek için dışa dönük sanayileşme stratejileri ve Ar-Ge çalışmalarına odaklanmışlardır. Sonuçta harcamalar içinde Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan kısımda artış yaşanmıştır. Ayrıca çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında yaşanan kalkınma farklarının teknolojik ilerlemelerde de olduğunu belirtmiştir. Analizde yer alan ülkeler kapsamında gelişmekte olan ülkelere büyüme ve Ar-Ge faaliyetleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür. Bu durumun nedeni olarak da gelişmekte olan ülkeler teknoloji üretemeyerek ihraç durumuna geçememiş olması ve gelişmiş ülkelerin gerçekleştirmiş olduğu doğrudan yatırımlar sebebiyle teknolojiyi üretmesi olarak ifade etmiştir (Sağlam vd., 2017: 162-163).

Küreselleşme küresel ve yerel ölçekte birçok etkiye sahiptir ve süreçten olumlu etkilenenler olduğu gibi sürecin kaybedenleri de olmaktadır. Bu açıdan küreselleşme, ekonomik büyüme için itici bir güç halini alabilecekken diğer taraftan sürecin olumsuz etkilerine maruz kalılabilmektedir. 1980'lerden sonra gittikçe hız kazanan ve etkisini artıran küreselleşme süreci, sonuçları bakımından ülkeler için fırsat olmakla birlikte tehdit de olabilmektedir (Adıgüzel, 2013: 4).

3.3. Küreselleşme Kavramına Ait Yaklaşımlar

Küreselleşme teknolojik gelişmeye paralel olarak hızla gelişen ve büyüyen bir süreci ifade etse de temelde üretim faaliyetlerinin ve finansın hızla liberalleşmesi sonucu mümkün kılınan bir süreci, diğer taraftan da, gelişmiş ülkelerin politika seçimlerinin ve onların hâkim olduğu uluslararası kuruluşların yürüttüğü bir süreci ifade

etmektedir. Buradan hareketle küreselleşme anlayışına iki açıdan bakmak mümkündür. Birincisi artan bilgi, hızla gelişen teknoloji ve ulusal sınırlamaların ortadan kalkması ile dünya genelinde giderek yaygınlaşan bir evrensel pazar alanının ortaya çıkmasını ifade eder. Bu sürece göre küreselleşme kendiliğinden gelişen bir olgudur. İkincisi ise, ikinci dünya savaşından sonra tesis edilen kapitalist ülkelerin bilinçli olarak yönettiği bir süreç olmaktadır (Seyrek, 2002: 170).

Tablo 3.1. *Küreselleşmeye kavramsal bakış*

	Aşırı Küreselleşmeciler	Küreselleşme Karşıtları	Dönüşümcüler
Yeni Anlayış	Küresel çağ	Ticari bloklar	Tarihsel açıdan en yüksek bağımlılık düzeyi
Özellikler	Küresel kapitalizm, küresel yönetim, küresel sivil toplum	1890'den daha az bağımsız bir dünya	Yoğun ve kapsamlı küreselleşme
Ulus Devletin Gücü	Ulus devlet zayıflıyor ya da aşınıyor	Güçlenmiş ya da geliştirilmiş	Yeniden yapılanıyor
Küreselleşme nin Temel Dayanağı	Kapitalizm ve Teknoloji	Devletler ve Piyasalar	Modernitenin birleşik güçleri
Etkin Motif	McDonals, Ikea vb.	Ulusal çıkarlar	Siyasal toplumda değişim
Kavramsal Olarak Küreselleşme	Birey faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi	Bölgeselleşme ve ulusallaşma	Bölgeler arasındaki uzak eylemlerde ve ilişkilerde yenileşme
Tarihsel Eksen	Küresel Uygarlık	Bölgesel bloklar ve uygarlık çatışması	Belirsizlik küresel birleşme ve dağılma
Sonuç	Ulus devletin sonu	Devlet güdümünde uluslararasılaşma	Devlet otoritesini ve politikalarını dönüştüren küreselleşme

Kaynak: (Held, McGrew, Goldblatt & Perraton, 2000: 10)

Küreselleşme süreci ile birlikte ülkeler yakınlaşmakta ve birbirleri ile giderek daha bağlantılı bir hâl almaktadırlar. Bununla birlikte küreselleşme dünyada hızla ilerlerken küreselleşmenin ekonomik büyüme ve istikrar, yoksulluk, kültürel değişim ve çevre kirliliği gibi konularda etkileri büyük endişeler oluşturmaktadır. Özellikle küreselleşmenin avantajlarından yararlanan gelişmiş ülkelerin aksine gelişmekte olan

lkeler retim, refah düzeyi, milli gelir, yoksulluk ve kültürel alanlarda yaşanan kayıpların artması gibi olumsuz sonuçları nedeniyle sürece temkinli bakmaktadırlar. Günümüzde küreselleşmeye ait yaklaşımları tarafsız olanlarla birlikte, küreselleşme savunucuları sürecin dünya refahını artırarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki dengesizlikleri azaltacağı görüşünü benimserken, karşıt olanlar ise küreselleşmenin gelişmiş ülkelerin lehine olduğu ve gelişmekte olan ülkeleri sömürüsünü kolaylaştırdığı görüşünü benimsemektedirler. Küreselleşme sürecinin giderek gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkı daha da artıracağını görüşünü savunmaktadırlar (Hayaloğlu vd., 2015: 120). Küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar Held ve McGrew’ın çalışmasında; kuşkucu (Septist), aşırı küreselleşmeci (Hiperglobalist) ve dönüşümsel (Transformationalist) olmak üzere l gruplandırma şeklinde belirtilmektedir (Michael, 2005: 4).

3.3.1. Küreselleşme Karşıtlarına Ait Yaklaşımlar

Küreselleşme karşıtları, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığını ve bu sürecin kapitalizmin mantığıyla örtüştüğünü kabul etmektedirler. Küreselleşme karşıtları arasında, Naomi Klein, Noreena Hertz, Antonio Negri, Paul Hirst, Joseph Stiglitz, Graham Thompson, Michael Hardt gibi isimler yer almaktadır (Cebeci, 2011: 371).

19. Yüzyıldan itibaren yatırım ticaret ve işgücünde yaşanan değişimin tarihsel açıdan emsalsiz bir yapı sergilemediğini belirtmektedirler. Onlara göre bütünleşmiş bir dünya ekonomisinden ziyade ülke ekonomilerinde meydana gelen uluslararasılaşmayı kabul ederler (Held, 2000: 5-6). Küreselleşme karşıtları olarak anılan kuşkuculara göre Batı kültür ve değerlerinin egemen hale gelişini ifade eden küreselleşme olgusunu refah devletinin zayıflamasından çıkarı bulunanların yeni bir olguymuş gibi nitelendirdiklerini söylemektedirler. Onlara göre küreselleşme yeni bir süreç değildir. Küreselleşmenin bütünleşmenin aksine yeni çatışmalara yol açtığını kabul eden kuşkucular, küreselleşme sürecinde artan eşişsizliklerin doğurabileceği iktisadi, siyasi ve ekonomik etkilere dikkat çekmektedir. (Gebeşoğlu, 2014: 18).

Ayrıca onlara göre bölgeselleşme hareketlerinin, küreselleşme sürecinin sonucu olmaktan ziyade alternatifini olduğunu iddia ederler. Dünya siyasetine devletler yön

vermektedir ve küreselleşme süreci sosyal, ekonomik, politik ve kültürel alanda değişimler getirmekle birlikte uluslararası siyasi sistemde yer alan ulus devlet aygıtının temel niteliklerini değiştirecek önemde değildir, küreselleşme kavramı abartılmaktadır (Balyis ve Smith, 2005: 7).

Aşırı küreselleşmecilerin tam karşısında yer alan kuşkuculara göre, küreselleşme ideolojik bir söylemden başka bir şey değildir. Kuşkucular küreselleşmenin uluslararası sermaye ve serbest piyasa ekonomisinin küresel alanda hâkimiyetlerini pekiştirdiklerini ve bu yüzden karşı konulması gerektiğini savunmaktadırlar. Getirdikleri bir başka eleştiri ise küreselleşmenin karşı konulamaz bir süreç olduğunu ve böylece uluslararası sermaye hareketlerine karşı direnç göstermemeyi teşvik ettiği yönündedir. Bu sonuçla minimal devlet anlayışının benimsenmesi ile karşı karşıya kalınmaktadır (Balay, 2004: 82).

3.3.2. İlmli Küreselleşmeciler (Transformationalist)

İlmli küreselleşmeciler olarak ifade edilen dönüşümcüler, modern toplumları şekillendirecek ekonomik, sosyal ve politik değişimlerin itici gücü olarak küreselleşmeyi görmektedirler. Onlara göre küreselleşmeye tarihsel açıdan bakıldığında süreç tahmin edilemez, dolayısıyla belirsizdir. Dönüşümcülere göre, küreselleşme konjonktürel faktörlerce şekillenen küreselleşmenin avantaj ve dezavantajlarını içinde barındıran uzun dönemli bir süreci ifade etmektedir. Dönüşümcüler aşırı küreselleşmecilerin aksine dünyayı tek bir toplum olarak görmezler. Bazı devletlerin etkileşimlerinin artmasıyla birbirine benzediklerini bazılarının ise küreselleşme düzeylerinin farklı bir hal aldıklarını ifade ederler. Ayrıca yaklaşım, geleceğe ilişkin bir yörünge haritası çizmez (Cebeci, 2010: 18).

Küreselleşmenin varlığını kabul edenler ve küreselleşmenin karşıtı olan anlayışa göre küreselleşme olgusu, fiyat ve faiz oranının eşitlendiği tamamen entegre olmuş tek bir pazar biçiminde kavramlaştırmaktadırlar. Ancak ulusal piyasalarda dahi tam entegrasyon gözlenmezken bunun küresel düzeyde yaşanmasını beklemek gerçekçi olmamaktadır. Dönüşümcüler küreselleşmeyi ekonomik boyutunun ötesinde yapısal faktörlerce şekillenen uzun dönemli bir süreç olarak değerlendirmekte ve küresel bir

topluma doğru dönüşümden geçildiği vurgusu, dönüşümcüleri küreselleşmenin varlığını kabul edenlere yakınlara yakınlaştırsa da ileri sürülen görüşlerin çeşitliliği bütün bu yaklaşımlar arasında sınıflandırma yapılmasını güçleştirmektedir (Bozkurt, 2000).

3.3.3. Aşırı Küreselleşmeciler (Hiperglobalist)

Küreselleşmenin varlığını kabul eden aşırı küreselleşmecilere göre küreselleşme eşi benzeri görülmemiş bir olgudur ve uluslararasılaşma ile karıştırılmamalıdır. Zaman ve mekân kavramalarının eski anlamlarını yitirmesi, sınırların ortadan kalkması ve dünya genelinde karşılıklı etkileşim ve bağımlılığın artması şeklinde tanımlanan küreselleşme, paranın ve malların serbest dolaşımından daha fazlasını ifade etmektedir. Dünya ekonomilerinin olduğundan daha fazla bağımlı hale gelmesi ve dışa açık ekonomiler küreselleşmenin varlığını desteklemektedir. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle dünya genelinde benzeşme giderek artmış ve dünya toplumu daha homojen bir hale gelmiştir. Yerel kültürlerin yeniden biçimlenmesiyle küresel risk algıları oluşmuştur. Onlara göre, ulus devlet önemini kaybetmekte ve yeni toplumsal örgütlenmelerin devlet aygıtının yerini aldığını savunmaktadırlar (Ohmae, 1993).

Küreselleşme karşıtları ulusal ekonomilerin yok olmadığını ancak bu ekonomiler arasındaki etkileşimin arttığını savunmaktadırlar. Bu sonuçla, ulus devletlerin rolü azalmaz aksine artmaktadır. Dönüşümcüler küresel alanda çok uluslu şirketler ve uluslar üstü kuruluşların önem kazanmasının sistemi sadece devlet aygıtı üzerine inşa etmekten çıkardığını savunmaktadırlar. Ancak yine de devletin önemi azalmamış ve küresel sisteme uyum sağlamak için yükümlülükleri artmaktadır. Aşırı küreselleşmeciler ise küreselleşmeyi ulus devletinin sonu olarak görmektedirler (Gürbüz, 2018: 28).

3.4. Küreselleşmenin Aktörleri

Küreselleşme süreciyle birlikte ülkelerin ulusal sınırların ötesinde hareket edebilmesiyle; bölgesel entegrasyonlar, uluslararası kuruluşlar, çok uluslu şirketler gibi öne çıkan yeni küresel ve bölgesel aktörler ulus devletlerin yanı sıra küreselleşme sürecini hızlandırarak sürece yön vermişlerdir (Yüksel, 2001: 136).

3.4.1. Ulus Devlet

Küreselleşme süreci ulus devletlerin yapısında ve işleyişinde değişiklikler meydana getirmiştir. Ulus devlet, tarihsel süreç açısından bakıldığında Avrupa’da başlayan merkantilizm ve sömürgeciliğin ortaya çıkardığı kapitalizm ile gelişen bir olgudur. 20. Yüzyılda savaşlar ve ekonomik krizlerle birlikte devletin ekonomiye müdahalesini haklı gören Keynesyen ekonomi politikaları uygulanmıştır. Sosyalist rejimlerin çöküşüyle birlikte devlet müdahalesini reddeden serbest piyasa ekonomisinin yayılması ulus devletlerin egemenliğinin zedelendiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme süreciyle ulus devletler ekonomik, sosyal ve siyasal birçok alanda ulus üstü sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu sorunlar uluslararası örgütlenme ihtiyacını zorunlu kılmıştır. Uluslararası örgütlenmenin faaliyet alanının genişlemesi ulus devletlerin egemenliğinin zedelenmesine neden olmuştur. Küreselleşme süreciyle küresel ölçekte ele alınması gereken ekonomik gelişmelerdeki dengesizlik, özellikle güney yarım kürede yaşayan insanların siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklanan birçok sorunları nedeniyle, gelişmiş batı ülkelerde refah seviyelerinin yüksek olması kuzeyden güneye yaşanan göç sorunlarını meydana getirmiştir. Bu durum ulus devletleri ekonomi ve güvenlik açısından zor durumda bırakmıştır. Sorunların ortadan kaldırılması veya çözüm arayışı ulus devletleri uluslararası örgütler ile işbirliği yapmaya itmiş ve bazı haklarından da feragat etmek durumunda kalmışlardır. Ancak küreselleşme süreciyle ulus devletlerin tamamen ortadan kalkacağını düşüncesi gerçekçi olmamaktadır. Uluslararası düzenin en önemli aktörleri olarak kabul edilen ulus devletler varlıklarını sürdürmektedirler (Bakan ve Tuncel, 2012: 56-62).

Ulus devletler, kapitalizmin temel mantığı çerçevesinde, sermayenin serbestleşmesini ve yayılmasını sağlayan bir unsur olarak küresel kapitalist sistemde yer edinmişlerdir. Küreselleşme süreciyle, ulus devletin egemenliği en çok tartışılan konulardan olmuştur. Hatta bu süreçte devlet kavramının yeniden gözden geçirilmesi gerekmiştir. Küresel kapitalizm devlet kavramının yok oluşu olarak algılanmamalıdır. Sermaye hareketlerinin ve ticari faaliyetlerin ulusal sınırların ötesinde hareket edebilmesiyle ulusal sınırların ortadan kalkarak ulus devletin egemenliğinin zedelendiğini savunan çalışmaların yanı sıra, ulus devletin kapitalizmin içsel bir dinamiği ve küreselleşmenin ulus devletten bağımsız ilerleyen bir süreç olmadığını kabul eden çalışmalar da

mevcuttur (Şimşek, 2016: 2-3). Kapitalizmin ulusüstü aşamasını temsil eden küreselleşme süreci ile birlikte ulus devletler sermayenin yayılmacı eğilimini güçlendirecek adımlarını atarak, uluslarüstü kuruluşlar ile birlikte ulusötesi devlet aygıtının bir parçası halini almışlardır (Robinson, 2004: 100). 2008 Küresel krizi ile birlikte devletin ekonomi dışında tutulması gerektiği görüşü, kriz sürecindeki devlet müdahalesinin sonucunda kenara itilmiştir. Kapitalizmin mevcut bir aşaması olan küreselleşmenin asli unsuru olarak devlet sadece ekonomiye çeşitli politikaları ile müdahale eden bir mekanizma olmaktan çıkmıştır (Şimşek, 2015: 121).

Ulusötesileşen devlet kapitalizminin unsurlarını ulusal varlık fonları ve devlet mülkiyetli şirketler oluşturmaktadır. Ulusal varlık fonları, küresel para ve finans sisteminde büyük öneme sahip özel amaçlı devlet mülkiyetli fonlardır. Devletin yönetiminde olan bu fonlar stratejik yatırımlar için kullanılmaktadır (Uluslararası Pana Fonu [IMF], 2008: 4-5). Devletin doğrudan sahip olduğu ve kontrol altında tuttuğu şirketler devlet mülkiyetli şirketlerdir. Devlet kapitalizmi küreselleşme ile bütünleşerek ulusötesi bir hale gelmiştir. Petrol ve doğalgaz, iletişim ve bankacılık gibi sektörler üzerinden yükselen bu şirketler devletin ulusötesileşmesinin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu şirketler büyük olanı elinde tut, küçük olanı bırak ve küreselleş stratejisi ile stratejik sektörlerdeki şirketlerini küresel ekonomiye açarak ulusötesi yatırımlar gerçekleştirmişlerdir (Şimşek, 2016: 118). Devlet kapitalizmine en iyi örnek Çin'dir. Huawei, Lenovo gibi büyük telekomünikasyon ve bilgisayar firmaları devlet kapitalizminin önemli bir unsuru olarak hem ulusal ekonomide hem de ihracat piyasalarında giderek güçlenmektedirler (Bremmer, 2009: 43).

3.4.2. Çokuluslu Şirketler

Çokuluslu şirketler, bir ülkede merkezi bulunmakla birlikte farklı ülkelerde üretim faaliyetini merkeze bağlı olarak gerçekleştiren birimlere sahip şirketlerdir (Seyidoğlu, 2015: 671). Çok uluslu şirketler, dünya çapında dağıtım yaparak gittikleri ülkenin yabancı sermayeyi düzenleyen mevzuatına uygun olarak direkt yatırım yapan, örgüt yapısı ve denetim süreçleri açısından bir bütünlük gösteren ve uluslararası faaliyetleri bulunan firmalardır. Küreselleşmenin itici gücü olarak değişen talep ve maliyet koşullarına göre faaliyetlerini değiştirebilen çok uluslu şirketler dünya toplam ticaretin

büyük bir kısmını gerçekleştirmektedirler. Çokuluslu şirketlerle birlikte üretim dünyanın farklı noktalarında aşamalara bölünecek ve daha sonra montajlanarak nihai ürün elde edilecektir. Gelişmiş ülkeler için üretimdeki aşamaların maliyetleri nerede en az ise üretim oraya kaydırılmaktadır (Gürbüz, 2018: 37).

Küreselleşme süreci ile birlikte işletmeler yapıları ve üretim biçimleri gibi pek çok alanda kendilerini geliştirmekte veya büsbütün yenileşme sürecine girmektedirler. Şirketlerin bu yeni anlayışının temelinde evrensel bir pazar alanında faaliyet gösterebilme çabası yatmaktadır. Dolayısıyla gümrük tarifelerinin daha geçirgen bir yapıya sahip olması beklenilmektedir. Ticari serbestlik sonrasında küresel alanda mal, hizmet, bilgi ve sermaye hareketleri hızla artmıştır. Böylece işletmeler dünyada farklı yerlerde kolaylıkla ticari faaliyet bulunabilme imkânı kazanmıştır. Kendi sınırları içerisinde faaliyette bulunan küçük şirketlerin önceden yerel pazar içinde yer alan müşteriler ile karşı karşıya iken, küreselleşme süreciyle direkt olarak küresel alanda faaliyette bulunan çokuluslu şirketlerin rekabeti ile karşılaşmışlardır. Bu durumda söz konusu küçük işletmelerin rekabet etmeleri oldukça güçtür. Küreselleşme süreciyle birlikte önemi daha da artan çokuluslu işletmeler, sermaye yapılarının güçlü olması, kullandıkları ileri teknoloji ve faaliyet alanlarının genişliği neticesinde, küresel alanda rekabet edebilmektedir. Çokuluslu şirketlerin sergilediği bu güçlü yapı, küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla yakından ilgilidirler (Tağraf, 2002: 35).

3.4.3. Uluslararası Kuruluşlar

Küresel sürecinin meydana getirdiği sorunları çözmek için oluşturulan araçlar olarak görülebilen uluslararası kuruluşlar toplumsal ilişkilerin hız kazanmasıyla sayıları da giderek artmaktadır. Küreselleşme sürecini yönlendiren öncelikli kurumlar arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD önderliğinde 1944 yılında kurulan Bretton Woods kurumları olarak da anılan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kuruluşlar yer almaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün serbest ticaretin düzenleyici ve denetleyici kurumu olarak örgütlediği çok taraflı anlaşmaların ve uluslararası ticaretin gelişimini desteklediği böylece küreselleşme olgusuna hız kazandırdığı bilinmektedir. Ayrıca çevre ülkenin uymadığı kurallar ise IMF veya Dünya Bankası kredi şartlarına koşul olarak öne

sürülmektedir. Neoliberal politikalar uluslararası kurum ve kuruluşların eşgüdümlü çalışmasıyla güçlenmekte ve Dünya Bankası, IMF gibi kurumlarda sermaye katkısına dayalı oy gücüyle karar alma mekanizmasının belirlenmesi bu kurumların merkez ülkeler lehine karar alınmasına neden olacaktır (Gebeşoğlu, 2014: 10).

Günümüzde çok sayıda uluslararası ve ulus üstü örgütlenme bulunmakta ve giderek bunlara yenileri eklenmektedir. Ulusal devletlerin kendi halklarına karşı olan başta barış ve güvenliği sağlama gibi temel sorumluluklarının yerine getirmesinde yetersiz kalmaları, bu tür küresel yapıların kurulmasında etkili olduğu görülmektedir (Kıvılcım, 2013: 48). IMF uluslararası sistemde parasal istikrarı sağlamak amacıyla, Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma politikalarını finanse etmek amacıyla, Dünya Ticaret Örgütü ise dünya ticareti önündeki engellerin kaldırılması amacıyla uluslararası ticari işbirliğini sağlamak için kurulmuşlardır. Küreselleşme sürecinde serbest pazarın öncülüğünü yapan gelişmiş ülkeler uzun dönemler boyunca kota ve gümrük tarifeleri uygulamışlardır ve hala uygulamaktadırlar. Küreselleşme IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü politikaları tarafından yönlendirilmekte ya da dayatılmaktadır. Uluslararası ticaretin geliştirilmesi amacıyla kurulan bu kuruluşlar sağlayacakları finansal desteği belirli koşullara bağlamışlardır (Gallino, 2007: 12).

IMF stand by anlaşmaları aracılığı ile üye ülkelere yapısal uyum programları veya istikrar paketleri sunmakta ve kendine başvuran borç altına girmiş ülkelerin ekonomi politikalarını doğrudan etkileyebilmektedir. Ticari alanda bazı kısıtlamalara giderek bunu aşmak isteyen borç yükü altındaki ülkeye kısıtlamaların tersine ticari serbestleşme talep etmektedir. Ancak daha önceki uygulamalarda görüldüğü üzere ticari serbestleşme ülkenin rekabet koşullarında korumasız kalmasına ve fakirleşmesine sonuçta IMF'ye daha çok bağımlı kalmasına yol açmaktadır. Dünya Bankası ve IMF'nin 1980'den sonra izlenilmesini istediği programların genel çerçevesini; ücretlerin düşürülmesi, serbest ticaret, gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması, mali piyasaların serbestleştirilmesi, özelleştirmeler, vergilerin artırılması ve kamu harcamalarının kısılması şeklinde özetlemek mümkündür (Gürbüz, 2018: 51-54).

Küresel entegrasyonun sağlanması amacıyla Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, OECD gibi kuruluşların yürürlüğe koyduğu anlaşmalarda küreselleşme süreciyle işletmelerin dünya üzerinde herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan, tek bir pazar anlayışıyla faaliyet gösterebilmeleri için ülkelerin gümrük tarifelerini daha geçirgen bir yapıya sahip olmaları beklenir. Böylelikle gelişmiş ülkelerin kurduğu kuruluşlar ve onların yaptığı düzenlemeler uluslararası ticareti gün geçtikçe daha da serbest hale getirmektedir (Tağraf, 2002: 34).

Küreselleşme bağımsız ve kendiliğinden işleyen bir süreç olmayıp başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin ve IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi belirli uluslararası kuruluşların politikaları sonucu hız kazanmaktadır. Çok boyutlu bir süreç olan küreselleşmenin teknolojik, siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutları bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 189).

3.5. Küreselleşmenin Boyutları

Teknoloji küreselleşme sürecinde büyük bir öneme sahiptir. 1980'lerden itibaren teknolojik gelişmeler özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ülkelerin coğrafi sınırlarını kaldırarak küreselleşme sürecine hız kazandırmıştır (Bozkurt, 2000: 26-27). Teknoloji küreselleşme sürecinin lokomotif, olmazsa olmazıdır. Bununla birlikte toplumsal alanda yaşanan değişim ve gelişmenin ana unsuru olan teknolojinin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlara etkisi aynı anda yaşanmamaktadır. Söz konusu durumun nedeni bahsedilen boyutları değişim esneklikleri olmaktadır. Teknoloji ve alt sistem ilişkisini ortaya koyan Erkan (1998)' a göre, teknolojinin meydana getirdiği bir yenilik, Ar-Ge faaliyetleriyle daha üstün duruma getirilmekte ve üretim sürecinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla teknolojinin başlangıçta yansıdığı alan ekonomik alan olmaktadır. Üretim teknolojilerindeki yenileşmeyle iş bölümü ve uzmanlaşma doğrultusunda oluşacak yeni alanlara istihdam olanağı sağlaması nedeniyle teknolojik yenilikler ekonomik boyuttan sonra sosyal boyuta yansımaktadır. İstihdamı sağlanan bu yeni grubun toplumsal alandaki politik mücadelesi sebebiyle teknolojik yeniliğin ekonomik ve sosyal boyut sonrasında politik boyuta yansıdığı anlaşılmaktadır. Teknolojik yeniliğin ekonomik, sosyal ve politik alanda oluşturduğu etki nedeniyle yaşanan değişim ve uyum süreciyle birlikte sonuçta sürece son olarak

kültürel boyutun katıldığı görülmektedir (Erkan, 1998: 92-94). Ancak unutulmaması gereken nokta, teknolojik yenilenme üretim alanında verimlilik meydana gelen artışı ve rekabet kabiliyetini sağlamış ancak istihdam başta olmak üzere birçok toplumsal sorunları çözüme kavuşturulmasında tek başına yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla emek-sermaye ilişkileri ve iş süreçlerinin küreselleşme sürecinin gerekliliklerine uygun olarak düzenlenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2009: 26).

3.5.1. Küreselleşmenin Teknoloji Boyutu

Sanayileşme, bilim-teknoloji ile üretimin birleşmesi sürecinin sonucunda buhar makinesi şeklinde alete dönüşmüş ve seri üretim halinde ekonomik ihtiyaçların karşılanması sağlanmıştır. (Yalçinkaya, 2010: 74). Sanayi Devrimleri incelendiğinde teknolojik gelişmelerin, farklı siyasi ve iktisadi sistemlerle de sürdürülebilmesi, teknolojinin kendi başına küreselleşmeyi açıklayamayacağını ortaya koymaktadır. İçten patlamalı motorların icadı ve sanayiye uygulanması sonucunda üretimde yaşanan teknolojik gelişmeler, savaş ve bunalım yıllarında da devam ederek teknoloji alanındaki ilerlemeler, serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlayan bir değişimi tetiklememiştir. Küreselleşme süreci asıl olarak kâr oranlarının düşüşüne bağlı olarak sermayenin daha yüksek kâr peşinde serbestçe dolaşma ihtiyacıyla hız kazanmıştır. Dolayısıyla küreselleşme baskısını direkt teknolojik gelişmelerin sonucu olarak dayatmak gerçeği yansıtmamaktadır (Kazgan, 2009: 5- 12).

Teknoloji üretim faaliyetlerinde önemli katkılar sağlamakla birlikte sanayiye geliştirdiği gibi uluslararası alanda pazarlanabilir bir mal halini almıştır (Çelik, 2009: 43). Teknolojinin üstünlüğüne sahip olan ülkeler küresel yapıya şekil vermekte ve teknoloji transferleri gelişmiş ülkelere diğer ülkelere gerçekleşerek kültürel transferleri de meydana getirmektedir. Bu durum teknolojinin küreselleşmeyle olan ilişkisini ortaya koymaktadır (Sarıtış, 2017: 31).

3.5.2. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu

Ekonomik küreselleşme, piyasaların gittikçe entegre hale gelmesiyle finans kaynakları, mal, hizmet, üretim faktörleri ve teknolojinin uluslararası alanda rahatça dolaşabildiği bir süreci ifade etmektedir (Şenses, 2004b: 13). Sermayenin dünyanın

her yerinde serbest dolaşım sağlayabilmesi mantığına dayanan neoliberalizmin temel amacının küresel bir ekonomik sistem oluşturmak olduğu kabul edilmekte ve ulusal sınırların ortadan kalkması en çok sermayenin faydasını artırmaktadır. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte ülkelerin üretim faaliyetleri ve birbirlerine bağımlılıkları artmıştır. Dolayısıyla kültürel ve politik alanda yaşanan bütünleşmelerin aslında ekonomik küreselleşmenin sağlanmasında birer araç olduğu söylenebilmektedir (Sarıtaş, 2017: 21). Küreselleşmenin karşı konulması imkânsız nesnel bir olgu olduğu mantığına dayanan neoliberal anlayışa göre sermayenin önündeki politik ve sosyal her türlü engellerin kaldırılmasını gerekmektedir. Bu dönüşümü sağlamak için teknoloji ve uluslararası sermaye hareketlerini ön plana çıkarmaktadır (Yeldan, 2010: 17-19).

Castells'in küresel çekirdeğini ifade eden, üretim faktörlerinin serbestçe hareket etmesiyle ekonomik alanda yaşanan küreselleşme, birbiriyle etkileşim içerisinde olan ancak ayrı dinamiklerin etkisiyle gerçekleşen üretimin küreselleşmesi ve finansal küreselleşme açısından incelenebilmektedir. Üretimde küreselleşmeyle işletmeler mal ve hizmet üretim faaliyetlerini çeşitli ülkelere gerçekleştirebilmektedirler. İşletmeler serbest piyasa ekonomisi ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sonucu üretimin mekân kısıtlamalarından kurtularak üretim faktörlerindeki verim farklılığını yakalamak için, üretimde yer alan faaliyetleri farklı ülkelere kaydırmışlardır. Finansal küreselleşme ise, finansal hareketlerin ulusal sınırları aşmasıyla birlikte artan küresel etkileşimi ifade etmektedir. Üretimin küreselleşmesi, finansal alanda yaşanan küreselleşme ile birlikte hız kazanmıştır (Erken, 2008: 24). Dolayısıyla çokuluslu işletmeler küreselleşmenin motoru olmakta ve sermayeyi uluslararası dolaşıma çıkararak finansal veya fiziksel yatırımlar gerçekleştirmektedirler (Sarıtaş, 2017: 13).

Küreselleşmenin bütün yükünü çeken çevre ülkelerin büyüme hızları, ekonomilerindeki serbestleşmeyle birlikte 1990'lı yıllarda düşmüş, finansal krizler yaşamış ve işsizlik ileri boyutlara ulaşmıştır. Özelleştirmeler ile birlikte varlıklarını ve iç pazarlarını açarak merkez ülkenin hizmetine sunmuşlardır. Sonuçta bu durum eski sömürge düzenin yeni bir anlayışla geri gelmesini ifade eden uluslararası sermayenin dayatmalarına karşı koruyucu aygıt olan ulus devleti çözme yönündeki baskılardır (Kazgan, 2009: 40). Üretimde küreselleşmenin önemli bir aktörü olarak yapısal ve

işlevsel olarak değişim gösteren çokuluslu şirketler üretim süreçlerinde yaşanan bölgeselleşmenin küreselleşme sürecinin sonu olarak ifade edilse de, aslında bu durumun küreselleşmeye karşı olmadığı ve sürecin işlerliğine katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Daldal, 2015: 17).

Bilginin ayrıcalıklı olan kesimin elinden çıkmasıyla birlikte iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmeler uzak mesafede yaşayan insanlar arasında daha az maliyetle ve daha kolay bir şekilde sağlanmış ve her geçen gün etkisini artırmıştır (Dilek, 2016: 88). Ekonomik alanda küreselleşmenin en eski boyutu olan ticari küreselleşme, serbest ticaretin gelişmesi ve ülkeler arası mal ve hizmet ticaretinde meydana gelen artışla birlikte karşılıklı bağımlılığın ve benzerliğin artmasını ifade etmektedir. 1970 ve 1980’li yıllarda dünyada genel olarak ekonomide meydana gelen değişimlerle gelişmekte olan ülkeler uygulamaya başladıkları dışa açık ekonomi politikalarıyla ülkeler arasında yaşanan entegrasyon, küreselleşmenin sonuçlarının tüm dünya ülkelerinde hissedilmesine neden olmuştur (Saçık, 2009: 526). Ayrıca günümüzde teknolojiye yaşanan ilerlemeler sonucunda bankacılık ve finans işlemleriyle dünyanın herhangi bir yerinde olan bir kişi tahvil veya bono alım satımı yapabilmekte ve finansal yatırım gerçekleştirebilmektedir (Dilek, 2016: 89).

3.5.3. Küreselleşmenin Politik Boyutu

Küreselleşmenin politik boyutuna ilişkin olarak ulus devlet ve uluslararası entegrasyonun ulus devlete etkisi ekseninde tartışmalar sürmektedir. Küreselleşme ile birlikte küresel bir pazar oluşmuş olsa da şirketler uluslararası faaliyetlerini belirli bir ulus devlet sınırları içerisinde gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda devlet olgusunun uluslararası siyasi sisteme etkisi şirketlerin uluslararası alanda ilişkilerinin olumlu ve olumsuz sonuçlarını belirlemektedir (Kıvılcım, 2013: 38-39).

Ulus devletler küreselleşme sürecinde karar alma ve uygulamaya koyma açısından zayıflamış görünmekle birlikte, fonksiyonel olarak farklılaşmaya gitmiş olmakla birlikte varlıklarını sürdürmektedirler. Çok uluslu şirketlerin ya da uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri söz konusu olsa da, bu yönlendirmeler yine ulus devletin aktörü içerisinde asıl kararlara bağlanmaktadır. Ayrıca küresel alanda yaşanan işgücü

akışları, risklerin çeşitlenmesi ve yayılması, güvenlik gibi konularda ulus-devletlerin işlevi korunmakta ve geliştirilmektedir (Yalçınkaya, 2010: 62).

3.5.4. Küreselleşmenin Sosyo-Kültürel Boyutu

Küreselleşme olgusu, zaman ve mekân boyutunun ortadan kalkmasıyla dünyayı bir küresel köy konumuna indirgemıştır. Yaygın iletişim ağı aracılığıyla evrensel değerleri dünyanın her yerine ulaştırarak, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması ve daha homojen bir toplum yapısının oluşmasına öncülük etmektedir (Çaha, 2008: 145). Tüketicinin küreselleşmesiyle farklı toplumlar yaygın bir tüketim kültürünün parçası haline gelmektedirler. Tüketim endüstrisi sosyo-kültürel yaşam biçimlerini reklam ve moda gibi popüler kültür araçlarıyla kalıplaşmış davranış biçimleri haline getirmektedir. Küresel kitle kültürünün Amerika'dan diğer Batı ülkelerine daha sonra da az gelişmiş ülkelere tek yönlü akış halinde gerçekleşmektedir. Popüler kültür ürünlerini çok uluslu şirketler aracılığıyla Batı tarzı bir yaşam anlayışı hâkim kılmaktadır. Tüketim maddeleri modern kitle iletişim araçları üzerinden medya ve reklam kuruluşları aracılığıyla yayılmaktadır (Kırca, 2001: 174). Günlük yaşantımızda medyanın etkisiyle bizim sadece tüketim alışkanlıklarımız etkilenmemiş yerel kültürlerimiz de etkilenmiş, geleneksel olan uğruna küresel kültürü oluşturmuştur. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler uluslararası ve küresel medya ağlarının oluşmasını sağlamış ve yerel medyanın küresel medya ile bağlantılı oluşu dünyanın her yerinden güncel haberlerin yayılmasını sağlamaktadır (Cebeci, 2010: 33).

George Ritzer, içinde bulunduğumuz sosyo-kültürel süreci açıklamak için McDonalddlaşma kavramını kullanmıştır. Hızlı yemek kültürü olarak günümüzde yaygın bir ağa sahip olan McDonalds, serbest piyasa ideolojileriyle Amerikanlaştırmanın dünyanın her yerine ihraç edilmesi sonucunda küresel kapitalizmin taşıyıcısı olmuştur. Modernleşme, rasyonelleşme ve kültürel homojenlik süreçlerini açıklayan sosyolojik bir kavramdır. Sonuçta McDonalds kültürü dünyanın her yerine yayılarak yerel kültür farklılıklarını aşındırmaktadır (Kellner, 2013: 79). McDonalds işleyiş mantığı fordist üretim süreci ile örtüşmektedir. Restoranlardaki üretim mantığı montaj hattına benzeyen bir yapıya sahiptir (Akarçay, 2016: 81). McDonalddlaşmanın rasyonelleşmiş öncülerinden biri olan AVM'ler 1980'ler sonrası

neoliberal politikaların etkisiyle açılmış ve hızlı yemek kültürünün yaygınlaşmasında başlıca rol oynamıştır (Karhan, 2018: 409).

3.6. Küreselleşmenin Ölçümünde Kullanılan Endeksler

Temelde ekonomik alanda kendini göstermekle birlikte sosyal, politik ve kültürel boyutlara sahip çok yönlü karmaşık bir olguyu ifade eden küreselleşme süreci farklı alt boyutlara sahip olması ve içerdiği bileşenlerin farklılık göstermesi nedeniyle tek bir ölçüm yapılması söz konusu değildir. Bu nedenle özellikle 2000’li yıllardan sonra farklı endeks tipleri oluşturulmuştur. 2001 Kearney Dış Politika Küreselleşme Endeksi (KFP), 2002 Kof Küreselleşme Endeksi, 2004 CSGR Küreselleşme Endeksi, 2008 Maastricht Küreselleşme Endeksi (MGI), 2010 Yeni Küreselleşme Endeksi (NGI) ve 2012 CSRG Küreselleşme Endeksi literatürde yer alan endekslerden bazılarını oluşturmaktadır (Samimi vd., 2012: 29).

Tablo 3.2. *Küreselleşmenin ölçümünde kullanılan bazı endekslerin karşılaştırılması*

Endeks	Dönem	Ülke Sayısı	Değişken Sayısı	Ekonomik Küreselleşme					Sosyal Küreselleşme			Politik Küreselleşme		
				Portföy Yatırımları	DYSY	Dış Açıklık	Tarife ve Sermaye Engelleri	Coğrafi Mesafe	Kültürel Yapı	Bilgi ve İletişim	Çevre	Uluslararası Kusuluşlara Üyelik	Birleşmiş Milletler (BM) Toplantılarına Katılım	Büyükelçilikler
KFP	1971-2007	72	12	-	+	+	-	-	-	+	-	+	+	-
KOF 2007	1970-2015	207	23	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
KOF 2018	1970-2016	203	43	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
CSGR	1982-2004	62	16	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	-
MGI	2000-2012	117	11	+	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+

NGI	1995-2005	70	21	+	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+

Kaynak: (Hayaloğlu, Kalaycı, & Artan, 2015: 123).

Farklı boyutlara sahip olan küreselleşmenin ölçülmesinde kullanılan analizlerin içeriğinde farklı bileşenlerin olduğu ve bu durumun farklı endekslerin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Bu sebeple literatürde yer alan bazı endeksler açıklanacaktır.

3.6.1. KFP Endeksi

Kearney Dış Politika Endeksi (KFP) küreselleşmeyi ölçen ilk bileşik gösterge olarak değerlendirilmekte ve Andrew Thomas Kearney tarafından kurulmuş olan KFP Küreselleşme Endeksi daha sonra yapılacak olan birçok endeks için örnek olma özelliğine sahiptir (Kearney, 2001: 56).

Tablo 3.3. *KFP endeksi ve değişkenleri*

Kategori	Değişken Tanımı
Ekonomik Küreselleşme	İthalat ve ihracatın GSYİH'ya oranı
	Krediler ve borçların GSYİH'ya oranı
	Doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'ya oranı
Siyasal Küreselleşme	Uluslararası kuruluşlara üyelik
	BM güvenlik konseyi görevleri
Kişilerarası İletişimde Küreselleşme	Uluslararası turizm
	Uluslararası telefon trafiği
	Döviz Transferleri
	İnternet kullanıcı sayısı
İnternet Bağlantısı	İnternet sunucu sayısı
	Servis Sağlayıcılar

Kaynak: (Loockwood, 2001: 5; Hayaloğlu vd., 2015: 123)

Kearney dış politika küreselleşme endeksi küresel bütünleşmeyi beş boyuta ayırarak açıklamaktadır (Solmaz, 2014: 98). Bunlar;

1. Ekonomik Küreselleşme: Dış ticaret, Gelir ve Doğrudan yabancı yatırımlar,
2. Siyasal Katılımlar: Uluslararası kuruluşlara üyelik, BM güvenlik konseyine katılım ve görevler,
3. İletişim Teknolojileri: İnternet kullanıcı sayısı ve internet sunucu sayısı,
4. Kişilerarası Bağlantılar: Uluslararası turizm, uluslararası telefon bağlantısı ve transferler (Kearney, 2003: 62-63).

3.6.2. MGI Endeksi

Martens ve Zywiets tarafından 2006 yılında oluşturulan Maastricht Küreselleşme Endeksi (MGI) endeksi daha sonra Martens ve Raza tarafından 2008 yılında yenilenmiştir. MGI küreselleşme endeksi siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel, teknoloji ve çevre boyutu olarak beş gruba ayrılarak küreselleşmeyi ölçülmektedir. Endeks küreselleşme seviyesi ve yaşanan değişim açısından ülkeleri karşılaştırmayı sağlamaktadır. MGI Küreselleşme Endeksi ile 117 ülkeyi içeren ve sadece 2000, 2008 ve 2012 yıllarını kapsayan analiz gerçekleştirilmiştir (Figge ve Martens, 2014: 47).

1. Siyasal Boyut: Büyükelçilikler, uluslararası kuruluşlara üyelik, askeri harcamalar,
2. Ekonomik Boyut: Dış ticaret, Doğrudan yabancı yatırımlar, Sermaye hareketleri,
3. Sosyo-Kültürel Boyut: Göçmenler, uluslararası turizm,
4. Teknoloji Boyutu: Uluslararası telefon bağlantıları, internet kullanıcı sayıları,
5. Çevre Boyutu: Ekolojik açık (Martens ve Raza, 2009: 6).

3.6.3. NGI Endeksi

Yeni Küreselleşme Endeksi (New Globalization Index), Vujakovic tarafından 2010 yılında geliştirilmiştir. Endeksin içeriğinde 21 değişken kullanılmakla birlikte ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları ile küreselleşmeyi ölçülmektedir. Küreselleşme ile bölgesel entegrasyon arasındaki farkı ortaya koymak üzere var olan endekslerden farklı olarak için ülkeler arasındaki coğrafi mesafe, dış ticaret değişkeni içerisinde endekse dahil edilmiştir. Ülkelerin yıllık ihracat ve ithalat rakamlarının toplamının GSYH' ya oranını coğrafi mesafe kontrol ederek hesaba katmaktadır.

Coğrafi mesafelerin analize ilave edilmesiyle küreselleşmenin bölgeselleşmeden ayırt edilmesine yardımcı olmakla birlikte daha uzun mesafeler daha ileri bir küreselleşme anlayışına işaret etmektedir (Vujakovic, 2010: 5-6).

3.6.4. KOF Endeksi

Bileşik göstergeler kapsamında küreselleşmenin farklı boyutlarını ele alan Kof Endeksi, Axel Dreher 2002 yılında oluşturmuş, 1970 yılından itibaren 123 ülkenin verilerine sahiptir ve yıllık olarak hesaplanmaktadır. Daha sonra 2007 yılında endeks geliştirilmiştir (Solmaz, 2014: 98). Küreselleşme, ülkelerin farklı ülkelerle gerçekleştirdiği siyasal, ekonomik ve sosyal entegrasyon olarak ifade edilebilmektedir. Buna göre ölçümün yapılmasında temelde hesaplanan küreselleşme endeksi siyasal, ekonomik ve sosyal olarak alt gruplara ayrılmıştır. Kof Endeksi ile birlikte küreselleşmenin farklı boyutlarının büyümede meydana getirdiği sonuçları analiz edilebilmekte ve bu yönüyle çalışmalarda en çok kullanılan endeks olmaktadır (Dreher, 2006: 1092).

Ticarette ve sermaye hareketlerindeki serbestlikten daha fazlasını ifade eden çok yönlü ve karmaşık bir kavram olan küreselleşmenin yeni versiyonu olarak geliştirilen 2018 Kof küreselleşme endeksi küreselleşmeyi daha iyi ölçmek için oluşturulmuştur. 203 ülke için 1970 ve 2016 yılları arasını kapsayan geniş veri setine sahiptir (URL-1, 2019). 2018 Kof küreselleşme endeksi 2007 versiyonuna göre birçok değişken eklenerek; toplam sayısı 23'ten 43'e çıkarılmıştır. Bu yeni endeks birçok yönden geliştirilmiş; değişken sayısı artırılmakla birlikte fiili-jüre arasındaki farkı ayırt eden ve küreselleşmenin ekonomik boyutu içerisinde ticari ve finansal küreselleşmeyi çözümleyen bir endeks oluşturulmuştur. Önceki versiyona göre daha derin analiz yapmaya imkân sağlamaktadır (Gygli vd., 2019). Fiili küreselleşme, fiili uluslararası yayılım ve faaliyetleri ölçerken, jüre küreselleşme ise bu yayımları ve faaliyetleri sağlayan, kolaylaştıran politika ve koşulları ölçmektedir (Quinn vd., 2011: 488-522). Yeni verilerin eklenmesiyle oluşturulan Kof küreselleşme endeksinin güncel hali Tablo 3.4'te yer almaktadır.

Tablo 3.4. 2018 kof küreselleşme endeks yapısı ve ağırlıkları

Küreselleşme Endeksi (de facto)	Ağırlık	Küreselleşme Endeksi (de jure)	Ağırlık
<i>Ekonomik Küreselleşme</i>	33.3	<i>Ekonomik Küreselleşme</i>	33.3
Ticari Küreselleşme	50.0	Ticari Küreselleşme	50.0
Mal Ticareti	38.8	Ticaret düzenlemeleri	26.8
Hizmet Ticareti	44.7	Ticaret vergileri	24.4
Ticari Ortak Çeşitliliği	16.5	Tarifeler	25.6
		Ticaret anlaşmaları	23.2
Finansal Küreselleşme	50.0	Finansal Küreselleşme	50.0
Doğrudan Yabancı Yatırım	26.7	Yatırım kısıtlamaları	33.3
Portföy Yatırımı	16.5	Sermaye hesabı açıklığı	38.5
Uluslararası Borçlanma	27.6	Uluslararası Yatırım Sözleşmeleri	28.2
Uluslararası Rezervler	2.1		
Uluslararası Bütçe Ödemeleri	27.1		
<i>Sosyal Küreselleşme</i>	33.3	<i>Sosyal Küreselleşme</i>	33.3
Kişilerarası Küreselleşme	33.3	Kişilerarası Küreselleşme	33.3
Uluslararası ses trafiği	20.8	Telefon abonelikleri	39.9
Transferler	21.9	Ziyaret serbestliği	32.7
Uluslararası Turizm	21.0	Uluslararası havaalanları	27.4
Uluslararası Öğrenciler	19.1		
Göç	17.2		
Bilgi Küreselleşmesi	33.3	Bilgi Küreselleşmesi	33.3
Kullanılan internet bant genişliği	37.3	Televizyon erişimi	36.8
Uluslararası patentler	28.3	İnternet	42.6
Yüksek teknoloji ihracatı	34.5	Basın özgürlüğü	20.6
Kültürel Küreselleşme	33.3	Kültürel Küreselleşme	33.3
Kültürel eşya ticareti	28.1	Cinsiyet paritesi	24.7
Kişisel hizmetlerde ticaret	24.6	İnsan sermayesi	41.4
Uluslararası markalar	9.7	Sivil özgürlükler	33.9
McDonald's restoran	21.6		
IKEA mağazaları	16.0		
<i>Politik Küreselleşme</i>	33.3	<i>Politik Küreselleşme</i>	33.3
Büyükelçilikler	36.5	Uluslararası kuruluşlar	36.2
BM barış misyonları	25.7	Uluslararası anlaşmalar	33.4
Uluslararası STK'lar	37.8	Antlaşma ortağı çeşitliliği	30.4

Not: 2016 yılı için yüzde cinsinden ağırlıklar. Bireysel değişkenler için ağırlıklar zamana göre değişkendir.

Her bir toplama seviyesi için genel endeksler, ilgili de facto ve de jure endekslerinin ortalaması ile hesaplanır.

Kaynak: https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/specialinterest/dual/kofdam/documents/Globalization/2018/Structure_2018_2.pdf (25.03.2019)

Küreselleşme endeksi 0 ile 100 arasında endeks değerine sahiptir. 0 değeri ile küreselleşmenin olmadığını, artan değerlerin daha fazla küreselleşmeyi göstermekle birlikte 100 değeri ise tam küreselleşmeyi ifade etmektedir (Eren ve Çütçü, 2018: 49).

Tablo 3.5. 2018 kof küreselleşme endeksine göre ülkeler sıralaması (ilk 20)

Sıra	Ülke	Genel Küreselleşme Endeksi (overral)	Ülke	Genel Küreselleşme Endeksi (de facto)	Ülke	Genel Küreselleşme Endeksi (de jure)
1	İsviçre	91,17	İsviçre	91,68	Lüksemburg	93,31
2	Hollanda	90,97	Hollanda	90,46	Birleşik Krallık	93,01
3	Belçika	90,50	Belçika	89,99	İsveç	92,89
4	İsveç	89,88	İrlanda	88,41	Finlandiya	91,92
5	Birleşik Krallık	89,35	Avusturya	87,76	Hollanda	91,48
6	Danimarka	89,14	Danimarka	86,91	Danimarka	91,36
7	Avusturya	88,95	İsveç	86,87	Belçika	91,02
8	Almanya	88,17	Singapur	86,00	İsviçre	90,66
9	Fransa	87,20	Almanya	85,85	Almanya	90,50
10	Finlandiya	86,99	Birleşik Krallık	85,70	Fransa	90,45
11	Norveç	86,40	Malezya	85,36	İspanya	90,35
12	İspanya	85,30	Norveç	85,20	Avusturya	90,14
13	Çek Cumhuriyeti	85,19	Fransa	83,94	Çek Cumhuriyeti	89,09
14	Macaristan	85,13	Macaristan	83,79	Slovak Cumhuriyeti	88,65
15	İrlanda	84,64	Finlandiya	82,06	Estonya	88,44
16	Kanada	84,38	Çek Cumhuriyeti	81,29	Portekiz	88,19
17	Lüksemburg	83,73	Kanada	81,09	Amerika Birleşik Devletleri	88,18

18	Estonya	83,60	İspanya	80,26	Kanada	87,66
19	Portekiz	83,52	Kıbrıs	79,49	Norveç	87,59
20	Singapur	83,38	Portekiz	78,85	İtalya	87,14

Kaynak: <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (23.04.2019)

Not: 2016 yılı verileri kullanarak hesaplanmıştır.

İsviçre Ekonomi Enstitüsü (KOF) tarafından her yıl yayımlanan endeks, küreselleşmeyi ekonomik, sosyal ve politik olarak üç temel boyutta ele almaktadır. Tablo 3.6.'da küreselleşmenin alt boyutlarının 2016 yılına ait ilk 5 ülkenin sıralaması gösterilmektedir.

Tablo 3.6. 2018 kof küreselleşme endeksi alt bileşenleri ülkeler sıralaması (ilk 5)

Sıra	Ülke	Ekonomik Küreselleşme Endeksi	Ülke	Sosyal Küreselleşme Endeksi	Ülke	Politik Küreselleşme Endeksi
1	Singapur	93,94	Lüksemburg	92,11	İtalya	98,25
2	Hollanda	89,01	Norveç	91,12	Fransa	98,16
3	Belçika	88,56	Monako	90,90	Almanya	97,56
4	Lüksemburg	88,34	İsviçre	90,64	Hollanda	97,46
5	Hong Kong, Çin	88,10	Kanada	90,12	İspanya	97,45

Kaynak: <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (23.04.2019)

Not: 2016 yılı verileri kullanarak hesaplanmıştır.

Küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için ekonomik, sosyal ve siyasal olarak alt gruplara ayrılan 2018 Kof Küreselleşme Endeksinin ekonomik boyutu hem ticari hem de finansal küreselleşmeyi içermektedir. Fiili ticari küreselleşme mal ve hizmet ticaretini, ticari küreselleşmenin jüre ayrımı ise gümrük tarifeleri, vergiler ve ticari kısıtlamaları esas almaktadır. Küreselleşmenin sosyal boyutu üç bölümden oluşmaktadır; kişilerarası, bilgi ve kültürel küreselleşme. Küreselleşmenin siyasal boyutu fiili ayrımında BM barış misyonları, elçilikler ve uluslararası sivil toplum kuruluşları (STK) değişkenlerini, jüre ayrımında ise uluslararası kuruluşlara üyelik ve uluslararası anlaşmalar değişkenlerini referans almaktadır (URL-2, 2019). Ülkeler arasında yaşanan ekonomik entegrasyondaki artış siyasal ve sosyal entegrasyonu da beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan

küreselleşmenin farklı boyutlarının etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür (Doğan ve Can, 2016: 4).

3.7. Küreselleşme Büyüme İlişkisi

Küreselleşmenin ekonomi üzerindeki etkileri bakımından tartışmalar devam ederken literatürde giderek artan ampirik çalışmalar söz konusudur. Küreselleşme ve ekonomik büyümenin geçirdiği süreç uluslararası ekonomilerde yaşanan şekil dönüşümüyle birlikte dünya ekonomisinin evrensel bir sisteme entegre olması olarak kabul edilebilmektedir (Chang vd., 2011: 422). Küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkileri ile ilgili farklı tartışmalar yapılmaktadır. Küreselleşmenin, bir taraftan serbest ticaret, bilgi yayımları ve teknoloji transferi gibi etkileri nedeniyle ülkeleri daha zenginleştireceğini öne sürülürken, diğer taraftan da az gelişmiş ülkelerde meydana getirdiği olumsuz etkileri yönüyle tartışmalar mevcuttur (Ceyran ve Fisunoğlu, 2018: 434). Küreselleşmenin ekonomik etkileri doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımları yoluyla finansal gelişmelerin ekonomiye olumlu katkıları olmaktadır. Küreselleşme süreciyle birlikte tarife oranları ve uluslararası ticaretten alınan vergilerin düşürülmesi ülkelerin birbirlerine daha fazla entegre olmaları sonucunu doğurmuştur. Küreselleşmenin sosyal boyutu ile özellikle turizmde yaşanan gelişmeler ülkelerin dış açık ve bütçe açıklarını kapatmalarına olanak sağlamaktadır. Ayrıca bireylerin bilgiye ulaşmasında yaşanan kolaylıklar yeni fikirlerin üretilmesi ve daha donanımlı bireylerin beşeri sermayeye sağlayacağı katkılar ile üretim faktörü olarak ekonomik büyümede artış meydana getirecektir (Subasat, 2003: 51).

Küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ampirik olarak analiz edildiği çalışmalarda genel kabul görmüş tek bir ölçüm söz konusu olmadığı için standart kurallara bağlı olmayan farklı yöntemlerin kullanımı mevcuttur. Küreselleşmenin ölçülmesinde yaşanan sorunlar ve uzun dönemli veri setlerinin olmaması yapılan ampirik çalışmaların çok geriye gitmediğini göstermektedir. İlk çalışmalarda ticari açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi tek bir değişken üzerinden analiz yapılırken 2000’li yıllardan sonraki çalışmalarda ise geliştirilen endeksler üzerinden ekonometrik analizlerin yapıldığı görülmüştür (Hayaloğlu vd., 2015: 127).

Sachs ve Warner (1995), 1970-1989 döneminde gelişmekte olan ülkelerde yakınsama hipotezi kullanarak küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemiştir. Küreselleşmenin göstergesi olarak ticari dışa açıklık değişkeni kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ülkeler arasındaki ticari dışa açıklıktaki artışın ekonomik büyümeye etkisinin pozitif olduğuna ulaşılmıştır.

Brunner (2003), 1960-1992 döneminde seçilmiş 125 ülkede ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde etkisini incelemiştir. Çalışmada En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre uzun dönemde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde büyük ve önemli kısa dönemde ise güçlü olmayan bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Danışoğlu (2004), gelişmekte olan ekonomilerde küreselleşmenin yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerinde oluşturduğu etkiyi incelemiştir. Neoliberal politikaların yapılan akademik çalışmalarda ve dünyada yoksulluk ve gelir eşitsizliği ile ilgili gerçeklerle uyummadığı görülmektedir.

Mangır (2008), gelişmekte olan ülkeler yaşanan liberalisasyon süreci ve uluslararası sermaye hareketlerinin makroekonomik etkileri incelenmiş ve daha sonra 2001-2006 yılları arasında Türkiye’de uluslararası sermaye hareketlerinin makroekonomik etkileri analiz edilmiştir. Araştırma yöntemi olarak çoklu regresyon ve VAR ayrıştırması kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre 2001 krizinden sonra yaşanan ekonomik büyümenin temelinde yatan nedenlerden biri olan tüketim ve yatırımın uluslararası sermaye hareketleriyle ilişkisini ortaya koymaktadır.

Yılmaz (2008), 1990-2006 döneminde 102 gelişmekte olan ülkede doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmüştür.

Çelik ve Erkan (2010), 1990-2005 döneminde seçilmiş ülkelerin kalkınma kriterlerindeki değişimi küreselleşme süreci kapsamında analiz etmiştir. Araştırmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmış ve sonuç olarak küreselleşme ile kalkınma

kriterleri arasında iktisadi açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca çalışmada teknolojik küreselleşme sürecinin kalkınmaya etkisinin ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme süreçlerine kıyasla daha istikrarlı ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Söylemez ve Yılmaz (2012), finansal serbestleşme sürecinde Türkiye’de ekonomik büyüme ve uluslararası sermaye girişleri verilerini kullanarak görünüşte ilişkisiz regresyon (GİR) modeli kurularak analiz edilmiştir. Analize göre ekonomik büyüme ve uluslararası sermaye girişi serilerinin eş dağılımlar gösterdiği görülmüştür. Ayrıca uygulanan granger nedensellik testiyle ekonomik büyüme ve sermaye akımları arasındaki ilişki Türkiye’de yabancı sermaye akımlarının büyümenin nedeni olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye’de ekonomik büyümedeki dalgalanmaların büyük bir kısmının nedeni sermaye akımlarında yaşanan şoklarla açıklandığı görülmüştür.

Yanar ve Şahbaz (2013), 2010 yılı verileriyle 102 gelişmekte olan ülke için yatay kesit analizi kullanarak gelişmekte olan ülkelerde küreselleşme yoksulluk ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik alt bileşenlerinin de dikkate alındığı analizde gelişmekte olan ülkelerde ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin hem yoksulluk hem de gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Samimi ve Jenatabadi (2014), 1980-2008 döneminde İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinde küreselleşmenin ekonomik büyümeye etkileri ve bu etkilerin gelir düzeyi ile ilişkisi incelenmiş ve GMM yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre ekonomik küreselleşmenin gelir düzeyine bağlı olduğu, yüksek ve orta gelirli ülkelerin küreselleşmeden olumlu etkilendiği ancak düşük gelirli ülkeler için böyle bir durumun söz konusu olmadığı görülmüştür.

Şimşek (2015), 2008 Krizi ile birlikte zedelenen Neoliberal küresel kapitalizminin farklı şekilde uygulanabilirliğiyle ön plana çıkan devlet kapitalizmi anlayışını incelemiştir. Çin ve Rusya gibi ülkelerin krizden görece daha az zarar görmesi ve Batı ülkelerinin devlet müdahalesini öncelikli gören çıkış politikaları literatürde yeni olmayan ancak yeni uygulamalarının mevcut olduğu devlet kapitalizminin

küreselleşmesini sağlayan faktörleri incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre devlet kapitalizmi devlet mülkiyetli şirketler ve ulusal varlık fonları aracılığıyla küresel ekonominin bir parçası olmakla birlikte ulusötesi bir unsur halini almıştır.

Hayaloğlu vd. (2015), 1995-2011 döneminde Kof küreselleşme endeksini kullanarak yaptıkları çalışmada küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini farklı gelir gruplarındaki ülkeler için panel veri analiz yöntemini kullanılarak analiz etmişlerdir. Yapılan analizde ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri farklılık göstermekte ve bu durum küreselleşmenin alt boyutlarının kullanılması halinde de değişmemektedir.

Türedi (2016), 1996-2014 döneminde 40 ülke için küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini panel veri yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Küreselleşmenin göstergesi olarak Kof küreselleşme endeksi ve alt bileşenleri kullanılmıştır. Ayrıca ekonomik büyüme için ekonomik ve politik kontrol değişkenleri de modele dâhil edilmiştir. Yapılan analiz göre küreselleşmenin ve alt bileşenlerinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Doğan ve Can (2016), 1970-2012 dönemlerinde küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Engel-Granger eşbütünlük testi kullanarak Güney Kore örneğinde incelemiştir. Analiz sonucunda ekonomik, sosyal ve genel küreselleşmenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği görülmüştür.

Kartal ve Acaroğlu (2016), 1961-2013 döneminde Türkiye’de küreselleşmenin ekonomik büyümeye olan etkisini ticarette dışa açıklık (TDA) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY) verileri üzerinden analiz etmiştir. Analiz sonucuna göre kısa ve uzun dönemde ticari dışa açıklığın büyüme ve yatırımlara pozitif etkisi olduğu görülmüştür.

S. Şahin (2017), 1982-2015 döneminde Türkiye’de dış ticaret hadlerinin Nicholson Yöntemi kullanılarak gelir etkisi sonucu analiz edilmiştir. Yapılan hesaplamalarda kullanılan dönemler arasında dış ticaret hadlerinin olumlu gelir etkisi oluşturduğu ve ithalat ihracat fiyat endekslerindeki hareketliliğin milli geliri olumlu etkilediği görülmüştür.

Sarıtaş (2017), 1970-2013 döneminde Türkiye’de küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini incelemiştir. Araştırma yöntemi olarak ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Toda Yamamoto ile Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Analizde büyüme üç farklı seri ile temsil edilmiş, küreselleşme ölçütü olarak da KOF Küreselleşme Endeksi ve alt bileşenleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda ARDL Sınır Testi sonuçlarına göre Türkiye’de genel küreselleşmenin ekonomik büyümeyi artırdığı görülmüştür. Ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin ekonomik büyüme ile anlamlı bir ilişkisi görülememiştir.

Helhel (2017), 2002-2015 döneminde BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ile Türkiye’nin içinde bulunduğu yükselen piyasa ekonomileri için küreselleşme endeksinin finansal gelişmişlik düzeyini gösteren değişkenlerle ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Finansal gelişmenin göstergesi olarak üç temel parametre ve küreselleşmenin göstergesi olarak da KOF küreselleşme endeksi ve alt bileşenleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre küreselleşmenin, finansal gelişmişlik düzeyini gösteren özel sektöre verilen krediler, hisselerin dönüş oranı ve işlem değeri ile anlamlı bir ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Altınır vd. (2018), 1990-2015 dönemleri arasında on büyük yükselen piyasa ekonomisini panel veri tekniği kullanarak incelemiştir. Analizde ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına düşen GSYH, küreselleşmenin göstergesi olarak da KOF küreselleşme endeksi ve alt boyutları kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre KOF küreselleşme endeksi ve alt boyutlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin çok düşük ve ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Barış ve A. Barış (2018), 1996-2015 döneminde Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada yöntem olarak panel regresyon analizi kullanılmıştır. Küreselleşmenin göstergesi olarak Kof küreselleşme endeksi ve alt boyutları tercih edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre tüm boyutlarıyla küreselleşmenin ekonomik büyüme ile pozitif anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmüştür.

Ceyran ve Fisunoğlu (2018), 1970-2014 dönemleri arasında Türkiye'nin dâhil olduğu bölgesel birleşmelerin ülkeye katkılarını Kof ekonomik küreselleşme endeksini kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin tek başına hareket etmesi yerine ekonomik ya da bölgesel gruplar dâhilinde davranması kendisine avantaj oluşturmaktadır. Analizde ekonomik ya da bölgesel olarak birlikte hareket eden ülkelerin bölgeselleşme davranışlarının küreselleşmeye katkı sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla küreselleşmeyi hızlandıran faktörün başlangıcını ekonomik veya bölgesel birleşmelerin oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır.

Apaydın (2019), 1970-2016 dönemleri arasında Türkiye'de finansal ve ticari küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkileri tarihsel ayırıştırma yöntemi ve VAR modeli kullanılarak incelenmiştir. Ekonomik küreselleşmenin göstergesi olarak ticari ve finansal boyutları seçilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik küreselleşmenin alt boyutları olan ticari ve finansal küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemli ve kalıcı etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisiyle ilgili olarak literatürde birçok çalışma yer almaktadır. Genel olarak hâkim görüş küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu şeklindedir. Fakat genel olarak literatür incelendiğinde küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri analizin yapıldığı ülke yada ülke grubuna, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, analizin yapıldığı döneme, analiz yöntemine ve küreselleşmenin göstergesi olarak kullanılan değişkenlere göre sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir. Küreselleşmenin ölçütü olarak ticari açıklık ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi değişkenler kullanılarak yapılan çalışmalarda küreselleşmenin ekonomik büyüme olan etkisinin etkisinin olumlu olduğu görülmüştür (Sach ve Warner, 1995; Brunner, 2003; Kartal ve Acaroğlu, 2016; Şahin 2017). Bileşik göstergeler kullanılarak yapılan çalışmalarda ise küreselleşmenin ekonomik büyüme olan etkisinin ölçülmesinde ülkelerin gelir düzeylerinin önemli olduğu görülmüştür (Yanar ve Şahbaz, 2013; Samimi ve Jenatabadi, 2014; Hayaloğlu vd., 2015; Helhel, 2017; Altın vd., 2018).

4. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN AMPİRİK ANALİZİ: DUMİTRESCU VE HURLİN (2012) PANEL NEDENSELLİK TESTİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

4.1.1. Araştırmanın Amacı

Ekonomik büyümenin sağlanması ve istikrarın sürdürülmesi tüm toplumların temel hedeflerinin başlarında gelmektedir. Bu bağlamda küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin nedensellik ekseninde ortaya konulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

4.1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada seçilmiş ülkelerde küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi 2000-2016 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Nedensellik ilişkisi ve yönünün analizinde Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi kullanılmıştır. Analizde kullanılan veri setinin büyüme oranı verilerine World Development Indicators (WDI) ve Kof küreselleşme endeksi değerlerine İsviçre Ekonomi Enstitüsü (KOF Swiss Economic Institute) veri tabanından ulaşılmış yıllık veriler şeklinde oluşturulmuştur. Ampirik modelin analizinde Stata 15.1 programı kullanılmıştır.

4.2. Literatür Taraması

Yapılan literatür taramasında önceki çalışmalarda küreselleşmenin göstergesi olarak dış ticaretin ve finansal özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği görülmüştür. Günümüzde ise daha çok küreselleşme ve büyüme ilişkisinin bütün olarak ele alındığı çalışmalar yapılmaktadır.

Dreher (2006), 1970-2003 döneminde 123 ülkede küreselleşme ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Küreselleşmenin göstergesi olarak Kof küreselleşme endeksini

geliştiren Dreher genel, ekonomik ve sosyal küreselleşme arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmış ancak; politik küreselleşme ve büyüme ilişkisinin anlamsız kaldığını belirtmiştir.

Bozoklu ve Yılandı (2013), 1988-2011 döneminde Brezilya, Çin, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Hindistan, Macaristan, Malezya, Meksika, Mısır, Peru, Şili, Tayland ve Türkiye için finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik test yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada finansal gelişmenin göstergesi olarak yurtiçi kredilerin GSYİH'ya oranı ve ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına reel GSYİH büyüme oranı kullanılmıştır. Analiz sonucunda finansal gelişmenin ekonomik büyümenin nedeni olduğu ve bağlamda finans alanında yaşanan gelişmelerin ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Göçer (2013), 2001-2010 döneminde seçilmiş ülke ekonomilerinde (ABD, İngiltere, Türkiye, İspanya, Rusya, Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan, Almanya ve Fransa) 2008 küresel ekonomik krizin etkileri panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre ülkelerin ekonomik büyümelerini en çok özel tüketim harcamalarının oluşturduğu ve krizin etkilerinin negatif, istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Türedi ve Berber (2010), 1970-2007 döneminde Türkiye'de küreselleşme büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Küreselleşmenin göstergesi olarak ticari açıklık kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre ticari açıklık ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkine ulaşılmıştır.

Zeren ve Arı (2013), 1970-2011 döneminde G7 ülkelerinde büyüme ile küreselleşme arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde küreselleşmenin ölçütü olarak ticari dışa açıklık kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular göre büyüme ile ticari açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akıncı vd. (2014), 1995-2012 döneminde gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş 144 ülkede ekonomik özgürlükler ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bununla birlikte yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyümenin nedeni olduğu belirtilmiştir. Kişi başına GSYİH ile ekonomik özgürlükler, ticari özgürlükler, mali özgürlükler, kamu harcamaları ve yoksulluktan korunma endeksleri arasında tek yönlü; kişi başına GSYİH ile parasal özgürlükler, yatırım özgürlükleri, finansal özgürlükler, mülkiyet hakları ve iş yapma özgürlükleri arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Analiz bir bütün olarak ele alındığında ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme sürecine hız kazandırdığı ortaya konulmuştur.

Mercan (2014), 1990-2012 döneminde Orta Asya ülkeleri ve Türkiye’de 2008 küresel ekonomik krizin büyüme üzerindeki etkilerini panel veri yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda ulaşılan bulgulara göre önemlilik sırasıyla en çok kamu harcamaları, ihracat ve özel tüketim harcamalarının ülkelerin gerçekleştirdikleri ekonomik büyümelerine katkı sağlamaktadır.

Bostan vd. (2016), 1995-2012 döneminde seçilmiş Avrasya ülkelerinde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik analizi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Doğan (2017), 1970-2011 döneminde Türkiye’de ekonomik küreselleşme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmada yöntem olarak Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ekonomik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Kızılkaya vd. (2017), 2000-2012 döneminde gelişmekte olan 12 ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomide dışa açıklığın yüksek teknolojlili ürün ihracatı üzerinde oluşturduğu etki panel veri yöntemi ile analiz edilmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dışa açıklığının yüksek teknoloji ürün ihracatı üzerinde pozitif etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yüksek teknoloji ürün ihracatı barındırdığı yüksek katma değer sebebiyle büyümenin belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmekte ve bu nedenle ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarında önemli bir faktörü oluşturmaktadır.

Sarıtaş (2017), 1970-2013 döneminde Türkiye’de küreselleşme ve büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki analiz edilmiştir. Küreselleşmenin göstergesi olarak Kof küreselleşme endeksi ve alt bileşenleri; ekonomik büyümeyi ise üç farklı seri temsil etmektedir. Çalışmada yöntem olarak ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Toda Yamamoto ile Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre genel küreselleşmenin ekonomik büyümeyi artırdığı görülmüştür. Genel küreselleşme alt bileşenlerinden ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir ilişkiye ise rastlanamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak sosyal küreselleşme endeksinin internet kullanıcı sayısı, televizyon sayısı ve gazete ticareti alt bileşenlerinin ekonomik büyümede artış sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alper (2018), 1995-2016 döneminde gelir grubuna göre sınıflandırılmış 64 ülkede ticari açıklık, nüfus yoğunluğu ve kişi başına düşen milli gelirin, kişi başına CO2 salınımı üzerine etkileri panel veri analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre her gelir grubunda ve küresel ölçekte ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Altın vd. (2018), 1990-2015 döneminde 10 büyük yükselen piyasa ekonomisinde küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına düşen reel GSYİH değişkeni ve küreselleşmenin göstergesi olarak ise Kof küreselleşme endeksi ve alt bileşenler değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi için Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre politik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden sosyal küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Bununla birlikte çalışmada genel ve ekonomik

küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı belirtilmiştir.

Özcan vd. (2018), 1992-2015 döneminde 18 yükselen ülke ekonomisinde ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada Dumitrescu-Hurlin, Emirmahmutoğlu-Köse ve Konya panel nedensellik testleri uygulanmıştır. Çalışmada uygulanan Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi sonucuna göre kişi başına düşen gayri safi hasıladan ticari dışa açıklığa doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu görülmektedir.

Özyıldız vd. (2018), 1992-2016 döneminde yükselen piyasa ekonomileri olarak ifade edilen 19 ülkede ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme ve enflasyon üzerindeki etkilerini panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada uygulanan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik test sonucuna göre ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, enflasyon ile ticari dışa açıklık arasında enflasyondan ticari açıklığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Tablo 4.1. *Ekonomik büyüme ve küreselleşme arasındaki nedensellik ilişkisi literatür özeti*

Çalışma	Dönem ve Ülke	Kullanılan Ölçüm	Sonuç
Türedi ve Berber (2010)	1970-2007 Türkiye	Ticari açıklık	Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Bozoklu ve Yılancı (2013)	1988-2011 14 ülke	Finansal gelişme	Finansal gelişme ekonomik büyümenin nedenidir.
Zeren ve Ali (2013)	1970-2011 G7 ülkeleri	Ticari dışa açıklık	Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Akıncı vd. (2014)	1995-2012 144 ülke	Ekonomik özgürlükler	Kişi başına GSYİH ile ekonomik özgürlükler, ticari özgürlükler arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi; parasal özgürlükler, finansal özgürlükler, yatırım özgürlükleri ile çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Bostan vd. (2016)	1995-2012 Avrasya ülkeleri (6 ülke)	DYSY	Ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Doğan (2017)	1970-2011 Türkiye	Kof ekonomik küreselleşme endeksi	Ekonomik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Sarıtaş (2017)	1970-2013 Türkiye	Kof küreselleşme endeksi ve alt bileşenleri	Ekonomik küreselleşme ve politik küreselleşme ekonomik büyümenin nedenidir.
Altınar vd. (2018)	1990-2015 10 büyük yükselen piyasa ekonomisi	Kof küreselleşme endeksi ve alt bileşenleri	Politik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden sosyal küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Genel ve ekonomik küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Özcan vd. (2018)	1992-2015 18 ülke	Ticari dışa açıklık	Kişi başına düşen gayri safı hasıladan ticari dışa açıklığa doğru nedensellik ilişkisi vardır.
Özyıldız vd. (2018)	1992-2016 19 ülke	Ticari dışa açıklık	Ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki vardır.

4.3. Veri Seti ve Metodoloji

4.3.1. Veri Seti

Bu çalışmada seçilmiş ülkeler için 2000-2016 döneminde küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri nedensellik testi çerçevesinde panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Panel seti için her gelişmişlik seviyesindeki ülkelerin sondajlama şeklinde seçilmesiyle oluşturulmuş olan 88 ülke* kullanılarak analize bu anlamda güç kazandırılmıştır. Ekonomik büyümenin göstergesi olarak reel GSYİH değerleri küreselleşmenin göstergesi olarak ise Kof küreselleşme endeksi ve alt bileşenlerinin değerleri kullanılmıştır. Analizde kullanılan veri setinin büyüme oranı verilerine World Development Indicators (WDI) ve Kof küreselleşme endeksi değerlerine İsviçre Ekonomi Enstitüsü (KOF Swiss Economic Institute) veri tabanından ulaşılmış yıllık veriler şeklinde oluşturulmuştur. Ayrıca çalışma küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin tahminine yönelik ekonometrik analize tabi tutulmuştur. Ampirik modelin analizinde Stata 15.1 programı kullanılmıştır.

$$GDPgrowth_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 KOFGL_{it} + e_{it} \quad (4.1)$$

$$GDPgrowth_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 KOFECGL_{it} + e_{it} \quad (4.2)$$

$$GDPgrowth_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 KOFSoGL_{it} + e_{it} \quad (4.3)$$

$$GDPgrowth_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 KOFPOGL_{it} + e_{it} \quad (4.4)$$

$$GDPgrowth_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 KOFInGL_{it} + e_{it} \quad (4.5)$$

$$i: 1, \dots, N \quad t: 1, \dots, T$$

$$i: 1, \dots, 88 \quad t: 2000, \dots, 2016$$

Birinci modelde ekonomik büyüme ile genel küreselleşme arasındaki ilişki, ikinci modelde ekonomik büyüme ile ekonomik küreselleşme arasındaki ilişki, üçüncü modele ekonomik büyüme ile sosyal küreselleşme arasındaki ilişki, dördüncü modelde

---

* Mehmet Yunus Çelik tarafından Küreselleşme Sürecinde Seçilmiş Ülkelerin Kalkınma Kriterlerindeki Değişimin Analizi başlıklı doktora tezinin ampirik analizi için hazırlanmış olan her gelişmişlik seviyesindeki ülke gruplarından sondajlama yapılarak seçilmesiyle oluşturulmuş 88 ülke veri seti olarak alınmıştır.

ekonomik büyüme ile politik küreselleşme arasındaki ilişki ve beşinci modelde ekonomik büyüme ve teknolojik küreselleşme arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Tablo 4.2. *Modellerde yer alan değişkenler ve tanımları*

GDPgrowth _{it}	Reel GSYİH büyüme oranı
KOFGI _{it}	Genel küreselleşme endeksi
KOFecGI _{it}	Ekonomik küreselleşme endeksi
KOFSoGI _{it}	Sosyal küreselleşme endeksi
KOFPoGI _{it}	Politik küreselleşme endeksi
KOFInGI _{it}	Teknolojik küreselleşme endeksi
α_0	Sabit terim
α_1	Bağımsız değişkenler
e_{it}	Hata terimi

4.3.2. Metodoloji

4.3.2.1. Panel veri analizi

Birleşimlerini zaman serisi verileri ve yatay kesit verilerinin oluşturduğu panel veri analiz yöntemi bilginin kullanılmasında kolaylık sağlamakla birlikte iktisadi yorum kabiliyetini artırmaktadır (Tarı, 2010: 475; Hsiao, 2003: 7). Panel veri analizi, modellemede kesitlerin davranışını, zaman serisi analizinden daha etkin şekilde gerçekleştirmekle birlikte tekil zaman serisine kıyasla daha fazla gözlem içerdiğinden özellikle kısa süreli dönemlerde geleneksel bağlamda Granger testlerinden daha güçlü sonuçlar sağlamaktadır (Hood vd., 2008: 2).

Farklı ülkelerin verilerinin bir arada incelenmesine olanak sağlayan panel veri analiz yöntemi aşağıda yer alan modele dayanmaktadır (Baltagi, 2001; Gujarati, 1999):

$$Y = \alpha + X_{it}\beta + U_{it} \quad (4.6)$$

Modelde yer alan U_{it} hata terimi, bireysel etkiler (μ_i) ve zaman etkileri (λ_t) bakımından ayrıştırılmaktadır. Bu durumda hata terimi aşağıdaki gibidir:

$$U_{it} = \mu_i + \lambda_t + \vartheta_{it} \quad (4.7)$$

$$\mu_i, \lambda_t \text{ ve } \vartheta_{it} \sim IID \text{ (Independent Identically Distributed)} (0, \sigma^2) \quad (4.8)$$

Hata terimlerinin ortalamasının sıfır, varyansının sabit ve normal dağılım gösterdiği varsayılmaktadır.

4.3.2.2. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi

Dumitrescu ve Hurlin (2012) çalışmasında panel veri kapsamında herhangi bir ülke için söz konusu nedensellik ilişkisinin farklı ülkeler için de geçerli olduğunu ve gözlem sayısındaki artış ile birlikte etkin sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca test zaman boyutunun kesit boyutundan büyük veya küçük olması durumunda bile etkin sonuçlar ortaya koymaktadır.

Durağan y ve x değerlerinin tanımlandığı nedensellik testi modeli aşağıdaki gibidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1457):

$$Y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^k Y_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + e_{i,t} \quad (4.9)$$

Denklem, x'in y'nin nedeni olup olmadığını kontrol etmek için kullanılmakta ve bu nedensellik ilişkisi bir F testi temelinde H_0 hipotezi kullanılarak kolaylıkla test edilebilmektedir. Ayrıca H_0 hipotezinin reddedilmesi halinde, x ve y değişkenleri yer değiştirilerek nedensellik testinin yönünü değiştirilebilir ve böylece çift yönlü nedensellik gözlenebilmektedir (Lopez ve Weber, 2017: 2).

$$H_0 : \gamma_1 = \dots = \gamma_k = 0 \quad (4.10)$$

Denklem (4.9)' da yer alan $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \beta_i^{(2)}, \dots, \beta_i^{(k)})$ şeklindedir. a_i bireysel etkilerdeki sabitliği, gecikme parametreleri $Y_i^{(k)}$ ve regresyon eğim katsayıları $\beta_i^{(k)}$, nın birimler arasında değişiklik gösterdiği kabul edilmektedir. Böylece nedensellik testi sabit etkiler modeli kurularak yapılmaktadır. Gecikme uzunluğunu temsil eden K'nın ise yatay kesitlerde aynı olduğu kabul edilmektedir (Bozoklu ve Yılcı, 2013: 176). Dumitrescu ve Hurlin (2012) analizinde tüm birimlerde homojen granger nedensellik ilişkisinin olmadığı hipotezini, bu ilişkinin en az bir birimde var olduğu karşı hipotezi ile sınamaktadır.

$$\begin{aligned}
H_0 &= \beta_i = 0 & \forall_i &= 1, \dots, N \\
H_1 &= \beta_i = 0 & \forall_i &= 1, \dots, N & 0 \leq N_1/N < 1 \\
& \beta_i \neq 0 & \forall_i &= N_1 + 1, \dots, N
\end{aligned} \tag{4.11}$$

Burada, H_0 tüm birimler için y değişkeninden, x değişkenine doğru nedensellik ilişkisi yoktur; H_1 bazı birimler için y değişkeninden, x değişkenine nedensellik ilişkisi vardır şeklinde ifade edilmektedir (Şahin, 2018: 318). Model heterojen bir yapıya sahip olmakla birlikte temel hipotez homojen bir sonuca, alternatif hipotez ise heterojen bir sonuca ulaşmaktadır. Ancak testte kullanılan serilerin durağan olması gerekmektedir (Dineri ve Taş, 2017: 88; Bostan vd., 2016: 33).

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \tag{4.12}$$

Temel hipotezi test etmek için bireysel Wald istatistiklerinin basit ortalaması kullanılmaktadır. 4.12 numaralı denklemdeki $W_{i,T}$ ifadesi i . ülke için Granger nedenselliği test etmek için kullanılan Wald istatistiğidir. T 'nin küçük değerlerinde bireysel Wald istatistikleri, aynı ki-kare dağılımına yakınsamadığı için bu dağılımın ortalama ve varyansının tahmini değerlerini kullanarak geliştirilmiş olan aşağıdaki test istatistiği kullanılmaktadır (Bozoklu ve Yıllancı, 2013: 177-178).

$$Z_{N,T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} [W_{N,T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}} \xrightarrow[N,T \rightarrow \infty]{} N(0,1) \tag{4.13}$$

Buradaki denklemde yer alan ortalama ve varyansın hesaplanmaması aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned}
E(W_{i,T}) &= N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T}) = K \times \frac{(T - 2K - 1)}{(T - 2K - 3)} \\
Var(W_{i,T}) &= N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T}) = 2K \times \frac{(T - 2K - 1)^2 \times (T - K - 3)}{(T - 2K - 3)^2 \times (T - 2K - 5)}
\end{aligned} \tag{4.14}$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel Granger nedensellik testi sayıca az olan birimlerin oluşturulduğu panellerde dahi etkin sonuçlar vermektedir. Ayrıca hetorejen gecikme uzunluklarının var olduğu paneller için de

kullanılabilmektedir. Söz konusu bu durumda ise 4.15 numaralı denklem kullanılmalıdır.

$$Z_{N,T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} \left[W_{N,T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N K_i x \frac{(T_i - 2K_i - 1)}{(T_i - 2K_i - 3)} \right]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N 2K_i x \frac{(T_i - 2K_i - 1)^2 x (T_i - K_i - 3)}{(T_i - 2K_i - 3)^2 x (T_i - 2K_i - 5)}}} \quad (4.15)$$

4.4. Analiz ve Bulgular

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi Granger nedensellik testine benzetmekle birlikte yatay kesit birimleri için her bir Wald istatistiğinin ortalamasının alınması ve eş bütünleşme ilişkisinin var olması ya da olmaması durumunda dahi güçlü sonuçlar verebilmesi sebebiyle farklılık göstermektedir. Hesaplanan bu test istatistiğinde H_0 , değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012’den aktaran Sağlam vd., 2017: 159).

Tablo 4.3. *Dumitrescu ve Hurlin nedensellik test sonuçları-I*

$Z_{N,T}^{Hnc}$ Test İstatistiği Sonuçları			
H_0 Hipotezi	Wbar istatistik	Zbar istatistik	Olasılık
GDPgrowth $\rightarrow$ KOFGI	1.4205	2.7894	0.0053*
KOFGI $\leftarrow$ GDPgrowth	1.2091	1.3872	0.1654
Not: GDPgrowth ekonomik büyümeyi, KOFGI genel küreselleşme endeksini temsil etmektedir.			
* simgesi % 5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.			

Tablo 4.3.’ de yer alan olasılık değerlerine göre nedenselliğin yönü sadece bağımlı değişkenden bağımsız değişkene doğru anlamlıdır. Modelimizde yer alan ekonomik büyüme ve genel küreselleşme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen Dumitrescu ve Hurlin nedensellik test sonucuna göre ekonomik büyümeden genel küreselleşmeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda ele alınan veri seti için ekonomik büyüme genel küreselleşmenin nedenidir olarak ifade edebiliriz. Ancak

genel küreselleşmeden ekonomik büyümeye bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmektedir.

Tablo 4.4. *Dumitrescu ve Hurlin nedensellik test sonuçları-II*

$Z_{N,T}^{Hnc}$ Test İstatistiği Sonuçları			
H ₀ Hipotezi	Wbar istatistik	Zbar istatistik	Olasılık
GDPgrowth → KOFEcGI	1.7271	4.8233	0.0000*
KOFEcGI ← GDPgrowth	1.3640	2.4142	0.0158*
Not: GDPgrowth ekonomik büyümeyi, KOFEcGI ekonomik küreselleşme endeksini temsil etmektedir.			
* simgesi % 5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.			

Tablo 4.4.' de gösterilen ekonomik büyüme ve ekonomik küreselleşme arasındaki nedensellik test sonucuna göre ekonomik büyümeden ekonomik küreselleşmeye ve ekonomik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Yapılan analiz sonucunda ekonomik büyüme ve sosyal küreselleşme arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir. Böylece ekonomik büyüme ekonomik küreselleşmenin ve ekonomik küreselleşme ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4.5. *Dumitrescu ve Hurlin nedensellik test sonuçları-III*

$Z_{N,T}^{Hnc}$ Test İstatistiği Sonuçları			
H ₀ Hipotezi	Wbar istatistik	Zbar istatistik	Olasılık
GDPgrowth → KOFSOGI	1.3620	2.4012	0.0163*
KOFSOGI ← GDPgrowth	1.4078	2.7053	0.0068*
Not: GDPgrowth ekonomik büyümeyi, KOFSOGI sosyal küreselleşme endeksini temsil etmektedir.			
* simgesi % 5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.			

Tablo 4.5.'te ekonomik büyüme ve sosyal küreselleşme arasındaki test sonucunda ekonomik büyümeden sosyal küreselleşmeye ve sosyal küreselleşmeden ekonomik

büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar ekonomik büyüme ve sosyal küreselleşme arasında çift yönlü ilişkiyi göstermektedir.

Tablo 4.6. *Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi sonuçları-IV*

$Z_{N,T}^{Hnc}$ Test İstatistiği Sonuçları			
H ₀ Hipotezi	Wbar istatistik	Zbar istatistik	Olasılık
GDPgrowth → KOFPoGI	1.7080	4.6966	0.0000*
KOFPoGI ← GDPgrowth	1.2292	1.5200	0.1285
Not: GDPgrowth ekonomik büyümeyi, KOFPoGI politik küreselleşme endeksini temsil etmektedir.			
* simgesi % 5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.			

Ekonomik büyüme ve politik küreselleşme değişkenleri test istatistiği sonucuna göre ekonomik büyümeden politik küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Tablo 4.6' da yer alan bulgular olasılık değerinin sadece bağımlı değişkenden bağımsız değişkene doğru iken anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.7. *Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi sonuçları-V*

$Z_{N,T}^{Hnc}$ Test İstatistiği Sonuçları			
H ₀ Hipotezi	Wbar istatistik	Zbar istatistik	Olasılık
GDPgrowth → KOFInGI	1.3765	2.4973	0.0125*
KOFInGI ← GDPgrowth	1.4709	3.1236	0.0018*
Not: GDPgrowth ekonomik büyümeyi, KOFInGI teknolojik küreselleşme endeksini temsil etmektedir.			
* simgesi % 5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.			

Son olarak tablo 4.7.' de gösterilen ekonomik büyüme ve teknolojik küreselleşme değişkenleri arasındaki nedensellik test sonucuna göre ekonomik büyümeden teknolojik küreselleşmeye ve teknolojik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Genel olarak elde edilen bulguları bütün olarak ifade edersek küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik test istatistiği sonuçlarına göre ekonomik büyüme (GDP_{growth}) ile ekonomik küreselleşme ($GDPEcGI$), sosyal küreselleşme ($GDPSoGI$) ve teknolojik küreselleşme ($KOFInGI$) arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcut iken; ekonomik büyümeden genel küreselleşmeye ($KOFGI$) ve ekonomik büyümeden politik küreselleşmeye ($KOFPoGI$) doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur.

Bu doğrultuda analiz kapsamındaki her bir ülke için küreselleşme endeksi ve alt bileşenleri ile ekonomik büyüme arasında iktisadi olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde ekonomik sosyal ve teknolojik küreselleşme endeksinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Ekonomik büyüme, belli bir dönemde bir ülkede üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal değeri olan milli gelirdeki artışlar olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin üretim kapasitelerindeki artışı ifade eden ekonomik büyüme o ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar, fiziki ve beşeri sermaye ve bunların kullanım gücü ile etkinliğine bağlı olmaktadır. Ülkelerin kendi iç dinamikleri ve içinde bulundukları dönemin sosyal ve ekonomik yapısı ekonomik büyüme performansını etkilemektedir.

1970’lerde başlayan Petrol Kriziyle birlikte Bretton Woods sisteminin çökmesi ve İkinci Dünya Savaşından sonra uzun süre devam eden soğuk savaş döneminin 1991 yılında sona ermesi küreselleşmenin oluşumunu hazırlamıştır. Bu gelişmelerden sonra uluslararası alanda ekonomik, sosyal ve siyasi değişimler meydana gelmiştir. 1980’lerden sonra dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler küreselleşme kavramı üzerinde yoğunlaşılmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılması, Avrupa Birliği’nin ilan edilmesi ile özellikle iletişim ve haberleşme alanında meydana gelen gelişmeler zaman ve mekân boyutunu ortadan kaldırarak dünyayı bir küresel köy konumuna indirgemıştır. Bu durum yaygın iletişim ağı aracılığıyla evrensel değerleri dünyanın her yerine ulaştırarak, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması ve daha homojen bir toplum yapısının oluşmasına öncülük etmektedir.

Ülkeler ve toplumlar arasındaki etkileşimin giderek artması şeklinde ifade ettiğimiz küreselleşme süreci temelde ekonomik alanda kendini göstermekle birlikte sosyal, politik ve teknolojik boyutlara sahip çok yönlü karmaşık bir olgudur. Ülke ekonomilerinde yaşanan olumlu veya olumsuz herhangi bir gelişmenin diğer ülke ekonomileri üzerinde sonuçlar doğurması ekonomik alanda yaşanan küreselleşmeyi göstermekte ve ülkelerin birbirlerine daha bağımlı hale gelmelerini ifade etmektedir. Ekonomik alanda yaşanan küreselleşme serbest piyasa ekonomisinin sağladığı ticaretteki serbestleşme sonucunda ülkelerin pazar payının genişlemesiyle küresel alanda rekabeti artırmış, üretim ve tüketim ilişkilerinin ulus aşırı hal alması ekonomiye dinamizm kazandırarak ekonomik büyümeye ortam oluşturmaktadır. Küreselleşme

süreci dünya genelinde bilgi, teknoloji ve yatırım araçları sayesinde diğer ülke pazarlarına serbestçe girebilme imkânı sağlamıştır.

Günümüzde halen en çok tartışılan konulardan biri olan ve en çok ekonomik yönüyle ön plana çıkan küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ortaya konulması önem taşımaktadır. Bu çalışmada seçilmiş ülkelerde küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi 2000-2016 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Ekonomik büyümenin göstergesi olarak reel GSYİH büyüme oranı ve küreselleşmenin göstergesi olarak ise Kof küreselleşme endeksi ve alt bileşenleri olan genel, ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme endeksleri kullanılmıştır. Ayrıca teknolojinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla ekonomik büyüme ve teknolojik küreselleşme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan model oluşturulmuştur. Çalışmada yöntem olarak Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılmıştır.

Çalışmada uygulanan birinci modelde Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik test istatistiği ekonomik büyüme (GDPgrowth) ve genel küreselleşme endeksi (KOFGI) sonuçlarına göre ekonomik büyümeden genel küreselleşmeye doğru nedensellik ilişkisi söz konusu iken; genel küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. İkinci modelde elde edilen test istatistiği sonuçlarına göre ekonomik büyümeden (GDPgrowth) ekonomik küreselleşmeye (KOFecGI) ve ekonomik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Üçüncü modelde ulaşılan test istatistiği sonuçlarına göre ekonomik büyümeden (GDPgrowth) sosyal küreselleşmeye (KOFSoGI) ve sosyal küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru çift yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Dördüncü modelde ulaşılan panel test istatistiği sonuçlarına göre ekonomik büyüme (GDPgrowth) ve politik küreselleşme endeksi (KOFPoGI) için ekonomik büyümeden politik küreselleşmeye doğru nedensellik ilişkisi söz konusu iken politik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Beşinci modelde elde edilen test istatistiği sonuçlarına göre ekonomik büyümeden (GDPgrowth) teknolojik küreselleşmeye (KOFInGI) ve teknolojik küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Panel nedensellik testi kapsamında her bir ülke için ekonomik büyüme ile küreselleşme endeksi ve alt bileşenleri arasında iktisadi olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde ekonomik küreselleşme endeksi, sosyal küreselleşme endeksi ve teknolojik küreselleşme endeksinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve sürekliliğinin sağlanmasına yönelik politikalar oluşturulması anlamında önem taşımaktadır. Ekonomik istikrarın sağlanması amacıyla küreselleşme süreciyle birlikte dünya ülkelerinde meydana gelen gelişmeler takip edilerek makroekonomik istikrarı sağlayan, ülke ekonomisinin diğer ekonomilerle ilişkilerini artıran, kaynakları en verimli şekilde kullanarak fiziki ve beşeri sermayeyi etkin hale getirecek politika ve uygulamalar ekonomik büyüme üzerinde olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Teknolojik alanda yaşanan sürekli ve hızlı gelişmeler ekonomide yer alan aktörlerin ve ülkede uygulanan politikaların bu sürekli ve hızlı gelişmelere karşı etkinliğini zorunlu kılmaktadır. Teknoloji yatırımları sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında büyük öneme sahiptir. Ülkelerin küresel alanda söz sahibi olabilmeleri, rekabet üstünlüğü sağlayabilmelerine bağlıdır. Bilgi ve teknolojinin hızla yayılması, üretimin niteliğinin ve pazar koşullarının dünya ölçeğinde farklılıklarını azaltmış, firmalar arası rekabet küresel boyuta taşınmıştır. Bu bağlamda küresel piyasalarda rekabete ayak uydurabilmek için ülkelerin, bilim ve teknolojiye yenilik yapması, yeni ürün ve üretim yöntemleri geliştirmesi sonucunda yeni toplumsal hizmete dönüştürebilmesi ve yüksek teknoloji ürün ihracını gerçekleştirebilmesi gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, M. S. (2002). Uluslararası reel ticaret teori, politika. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Adda, J. (2013). Ekonominin Küreselleşmesi (Çev. S. İnci). İstanbul: İletişim.
- Adıgüzel, M. (2013). Ekonomik küreselleşmenin Türkiye ekonomisine etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 3.
- Ağayev, S. & Yamak, N. (2009). Bağımsız devletler topluluğu ülkelerinde ekonomik büyümenin belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 179-204.
- Ağır, H. (2016). Türkiye’de dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisinin nedensellik analizleri. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (32), 204-221.
- Akarçay, E. (2016). Beslencenin Sosyolojisi: Orta Sınıf(lar)ın Yeme İçme ve Eğlence Örüntüleri, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Akbaş, Y. E. (2012). *Ekonomik büyüme, cari açık ve kısa vadeli sermaye akımları arasındaki karşılıklı ilişkinin incelenmesi: OECD ülkeleri üzerine bir araştırma*. Doktora tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Akbulut, H. (2013). *Transfer harcamaları ve büyüme ilişkisi: gelişmekte olan ülkeler için dinamik panel veri analizi*. Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akgönül, H. (2001). Gelişmekte olan ülkeler açısından küreselleşme. *K.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 2(2), 135.
- Akıncı, M. & Yüce, G. & Yılmaz, Ö. (2014). Ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri: bir panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 81-96.
- Aksu, L. (2013). *Türkiye’de iktisadi büyümenin kaynakları*. Doktora tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Alp, A. (1999). Finansal piyasaların uluslararası düzeyde liberalizasyonu ve Türkiye açısından değerlendirilmesi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 14(162), 41.
- Alper, F. Ö. (2018). Ticari açıklık ve ekonomik büyüme, şehirleşme ve çevre ilişkisi. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Geybullar Ramazanoğlu Özel Sayısı*, (23), 805-816.

- Altınar, A. & Bozkurt, E. & Toktaş, Y. (2018). Küreselleşme ve ekonomik büyüme: yükselen piyasa ekonomileri için bir uygulama. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, (639), 117 – 162.
- Apaydın, Ş. (2019). Türkiye’de İktisadi Küreselleşmenin Büyüme Üzerindeki Yapısal ve Tarihsel Etkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 4(1), 1-27.
- Arslan, G. E. (2013). Ekonomik büyüme, kalkınma ve gelir dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 45-52.
- Aydın, N. (2008). *Türkiye’de ekonomik büyüme (1968-2005): solow büyüme muhasebesi ve regresyon modeli*. Doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aytemiz, S. (2009). Küreselleşme Koşullarında Dünya Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımlara Genel Bir Bakış. *Toplum ve Demokrasi*, 3 (6-7), 189-202.
- Bakan, S. & Tuncel, G. (2012). Küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkisi. *Birey ve Toplum*, 2(3), 51-65.
- Bakır, H. (2008). *Yeni büyüme kuramları Türkiye için bir büyüme stratejisi*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri.
- Balcı, A. (2006). Roland Robertson küreselleşme ve kültür. Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslar arası İlişkiler Bölümü, 34, (Çevrimiçi) <http://www.uli.sakarya.edu.tr/ali/robertson.pdf>.
- Baltacı, N., Kargı, B. & Akyol H. (2017). Ekonomik özgürlük, gelir eşitsizliği ve yolsuzluk ile büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Cataloging-In-Publication Data*, 298-304.
- Baltagi B. H. (2001). *Econometric Analysis of Panel Data*. (2d ed). New York: John Wiley & Sons.
- Barış, S. & Barış, A. (2018, Nisan). Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Avrupa Birliği Ülkelerinden Deliller. *Proceedings of 4 th SCF International Conference on Economics and Social Impacts of Globalization and Future Turkey-European Union Relations*, Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Barış, S. (2014). *Yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: teori ve Türkiye örneği*. Doktora tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, 98, 103-125.

- Baş, K. (2009). Küreselleşme ve gelir dağılımı eşitsizliği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 51-53.
- Baylis, J. & Smith, S. (2005). *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York.
- Berber, M. (2011). İktisadi büyüme ve kalkınma. Derya Kitabevi: Trabzon.
- Bingöl, Ö. (2011). *Küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkelerde yarattığı dış borç sorunları: Türkiye örneği*. Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bostan, A. & Kelleci, S. & Yılmaz, A. (2016). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Avrasya ekonomileri örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 23-36.
- Bozkurt, V. (2000). Küreselleşme: kavram, gelişim ve yaklaşımlar. V. Bozkurt (Ed.) içinde, *Küreselleşmenin insani yüzü* (s. 170). İstanbul: Alfa Basımevi.
- Bozoklu, Ş. & Yılancı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: gelişmekte olan ekonomiler için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 161-187.
- Bremmer, I. (2009). State capitalism comes of age. *Foreign Affairs*, 88(3), 40-55.
- Brunner, A. D. (2003). The long-run effects of trade on income and income growth. Working Paper No:03/37, International Monetary Fund, Washington.
- Bryane, M. (2011). Theorising the Politics of Globalisation: A Critique of Held et al. Transformationalism. *Journal of Economic and Social Research* 4 (2), 3-17.
- Büyükdere, K. (2014). Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisinin yapısal sorunu: bölüşüm. Doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Castells, M. (1999). Information technology, globalization and social development. United Nations Research Institute For Social Development, UNRISD Discussion Paper No 114, 1-14.
- Castells, M. (2013). Ağ Toplumunun Yükselişi - Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cavallaro (2001). Critical and cultural theory, continuum, The Athlone Press. 194-195.
- Cebeci, İ. (2010). Küreselleşme sürecinde arz şokları ve makro ekonomik etkileri. Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Cebeci, İ. (2011). Küreselleşme yaklaşımları kapsamında küreselleşme sürecinin tarihsel değerlendirmesi. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (43), 359-386.
- Ceyran, R. E. & Fisunoğlu, H. M. (2018). Küreselleşme Sürecinde Oluşan Bölgeselleşme Hareketlerinde Türkiye'nin Diğer Ülkelerle İlişkileri Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(2), 433-442.
- Chang, H. & Grabel, I. (2005). Kalkınma Yeniden-Alternatif İktisat Politikaları (çev. E. Özçelik), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çaha, Ö. (2008). Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Çelik, M. Y. & Erkan, H. (2010). Küreselleşme Kalkınma İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(26), 183-196.
- Çelik, M. Y. (2009). *Küreselleşme sürecinde seçilmiş ülkelerin kalkınma kriterlerindeki değişimin analizi*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Daldal, B. (2015). *Finansal küreselleşme ve şirket birleşmeleri*. Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Danışoğlu, A. (2004a). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye örneği. *Yönetim*, (49), 19-29.
- Danışoğlu, A. (2004b). Küreselleşmenin gelir eşitsizliği ve yoksulluk üzerindeki etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 215-239.
- Demir, D. (2018). *Küreselleşme, doğrudan yabancı yatırımlar ve gelir dağılımı üzerine karşılaştırmalı bir analiz*. Doktora tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Demircan, E. (2003). Vergilendirmenin ekonomik büyüme ve kalkınmaya etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21), 97-116.
- Demirci, N. (2005). Finansal Krizlerin Anatomisi, Ankara: SPK Yayınları.
- Deraniyagala, D. (2008). Uluslararası ticarette neoliberalizm: sağlam bir iktisat kuramı mı, yoksa bir iman sorunu mu. A. S. Johnston, D. Filho (Ed.) (Çev. Ş. Başlı & T. Öncel) içinde, Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki (s. 168-178). İstanbul: Yordam Kitap.
- Dilek, S. (2016). Enformasyon ve bilgiye dayalı yeni ekonomi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 87-91.
- Dilek, S. (2016). Oyun teorisi eşliğinde sanayi ekonomisi (Endüstriyel ekonomi). Ankara: Seçkin Yayınları.

- Dikkaya, M. & Deniz, F. (2006). Ekonomik küreselleşmenin yol açtığı problemler: teorik bir bakış. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 163-181.
- Dineri, E. & Taş, İ. (2017). Tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: OECD ülkeleri örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 1-12.
- Dinler, Z. (2008). İktisada giriş. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Dobb, M. (1981). Kapitalizm sosyalizm az gelişmiş ülkeler ve iktisadi kalkınma. (Çeviren Mehmet Selik), Ankara Üniversitesi siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, 100. Doğum yılında Atatürk'e Armağan dizisi: 7.
- Doğan, B. & Can, M. (2016). Küreselleşmenin Büyümeye Etkisi: Güney Kore Örneğinde Eşbütünleşme Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 197-220.
- Doğan, B. (2017). Ekonomik küreselleşme ve büyüme ilişkisi: Türkiye örneği todayamamoto nedensellik analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(628), 19-27.
- Dreher, A. (2006). Does Globalization Affect Growth? *Evidence From A New Index of Globalization. Applied Economics*, 38 (10), 1091-1110.
- Dulupçu, M. A. (2001). Küresel rekabet gücü Türkiye üzerine bir değerlendirme. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012), Testing for Granger noncausality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Erkan, H. (1998). Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erken, G. (2008). *İktisadi küreselleşme süreci içinde ülkelerarası kaynak aktarım mekanizmalarının analizi; Türkiye örneği*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ertek, T. (2009). Temel ekonomi. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Figge, L. & Martens, P. (2014). Globalization continues: the maastricht globalization index revisited and updated. *Globalizations*, 1-19.
- Fikir, H. (2010). *Türkiye'de kamu harcamaları ve iktisadi büyüme üzerine etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1-97.
- Friedman T. (1999). Lexus ve zeytin ağacı, küreselleşmenin geleceği (Çev: E. Özsayar). İstanbul: Boyner Holding Yayınları.
- Gallino, L. (2007). Küreselleşme ve Eşitsizlik (Çev. D. Kundakçı). Ankara: Dost Kitabevi.

- Gebeşoğlu, P. F. (2014). *Küreselleşme ve iş çevrimleri: Türkiye örneği*. Doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Göçer, İ. (2013). Küresel ekonomik krizin etkileri: panel veri analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 163-188.
- Gujarati D. N. (1999). *Basic Econometrics*, Mc Graw Hill. (3rd Ed.). İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Gürbüz, Y. E. (2018). *Küreselleşme sürecinde Türkiye 'de işgücünün yapısal değişimi: küresel aktörlerin rolü*. Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürel, S. P. (2012). *İktisadi büyümeyi etkileyen dış dinamiklerin doğrusal olmayan analizi*. Doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N. et al. *Rev Int Organ* (2019). <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>
- Halışçelik, E. (2015). *Binyıl kalkınma hedefleri ve yoksul odaklı büyüme: yükselen ekonomiler üzerine ampirik bir analiz*. Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hayaloğlu, P., Kalaycı, C. & Artan, S. (2015). Küreselleşme Farklı Gelir Grubundaki Ülkelerde Ekonomik Büyümeyi Nasıl Etkilemektedir? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 119- 152.
- Hazinedar, O. N. (2011). *Türkiye 'de yaşanan finansal krizler ve sürdürülebilir büyüme ilişkisi (1990 ve sonrası)*. Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Held, D.& McGrew, A. (2008). *Küresel Dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınları
- Held, D., McGrew A., Goldblatt D. & Perraton J. (2000). *Global transformations: politics, economics and culture*, Polity Press.
- Helhel, Y. (2017). Küreselleşme ve finansal gelişme arasındaki etkileşimin Türkiye ve BRICS ülkeleri için incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 158-178.
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve gelişme ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Hirst, P. & Thompson, G.(1998). *Küreselleşme sorgulanıyor* (Çev. Çağla Erdem & E. Yücel). Ankara: Dost Kitabevi
- Hood, M.V., Kidd, Q. & Morris, I. L. (2008). Two sides of the same coin: Employing Granger causality tests in a time series cross-section framework. *Political Analysis*, 161, 324-344.

- Hsiao, C. (2003), *Analysis of Panel Data*, Second Edition, Cambridge University Press. USA
- IMF (2008). Sovereign Wealth Funds—A Work Agenda. <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2008/022908.pdf>
- İnandım, Ş. (2005). *Kısa vadeli sermaye hareketleri ile reel döviz kuru etkileşimi: Türkiye örneği*. Uzmanlık yeterlilik tezi. TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kalpaklıoğlu, F. & Aktaş, M. (2004). Küreselleşme ve küreselleşmenin Türkiye üzerindeki etkileri. 2004 Türkiye İktisat Kongresi'nde sunulmuş bildiri. DPT, İzmir, 43.
- Kamacı, A. (2012). *Dış ticaretin büyüme, istihdam ve reel ücretler üzerine etkisi*. Doktora tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kaplan, F. (2013). *Ekonomik büyümenin dolaylı belirleyicileri: orta gelirli ülkeler üzerine panel veri analizleri*. Doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kar, M. & Tatlısöz, F. (2008). Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi. *KMU İİBF Dergisi*, 10 (14).
- Karabıçak, M. (2002). Küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ortaya çıkan yönelim ve tepkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 115-131.
- Karhan, J. (2018). Fast-food imparatorluğunun zihniyetini Ritzer'in "mcdonaldlaşma" kavramı üzerinden okumak. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 405-432.
- Kartal, Z. & Acaroğlu, H. (2016). Küresel ekonomi ve Türkiye: küresel ekonomiye entegrasyon süreçlerinde küreselleşmenin derecesi, niteliği ve büyümeye etkisinin ölçülmesi, 1961-2013. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (26), 152-177.
- Kaynak, M. (2011). Büyüme teorileri giriş, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Kazgan, G. (2000). Küreselleşme ve ulus devlet: yeni ekonomik düzen. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2009). Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kearney, A T. (2003). Measuring Globalization: Who's Up, Who's Down?. *Foreign Policy Magazine*, 62-63.

- Kellner, D. (2013). Medya Gösterisi (Çev. Z. S. Doğruer). 2. Baskı, İstanbul: Açılımkitap.
- Kıvılcım, F. (2013). *1980'den günümüze küreselleşmenin demokrasi ve ulus devlet kavramlarına etkisi Türkiye değerlendirmesi*. Doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kızılkaya, O. (2012). *Reel döviz kuru, yabancı sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği*. Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., & Ay, A. (2017). Yüksek teknoloji ürün ihracatı üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dışa açıklığın etkisi: gelişmekte olan ülkelerde panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 63-78.
- Kibritçiöğlu, A. (1998a). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53, 207-230.
- Kibritçiöğlu, A. (1998b). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53, 207-230.
- Kim, Y. Y. & Bhawuk, D. P. S. (2008). Globalization and diversity: contributions from intercultural research. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(4), 301-370.
- Koray, M. (2001). Küreselleşme süreci ve ulus-devlet, ekonomi, siyaset tartışmaları. Meryem Koray (Ed) içinde, Küreselleşme ve Ulus-Devlet (s. 7) İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları
- Kök, R. ve Şimşek, N. (2006). Panel veri analizi: birim kök ve Eşbütünleşme. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Semineri.
- Köse, Z. (2016). Türkiye ekonomisinde 2003-2014 döneminde ekonomik büyüme işsizlik ve enflasyon ilişkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 59-76.
- Kurtoğlu, Y. (2004). *Küreselleşmenin Türkiye ekonomisinin büyümesine etkileri-ihracatın ekonomik büyümeye etkisi*. Doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Letiche, J. M. (1959). The relevance of classical and contemporary theories of growth to economic development. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 488.
- Lewis, A. (1955). *Theory of economic growth*. Milton Park: Routledge.

- Lockwood, B. (2001). How Robust is the Foreign Policy/Kearney Index of Globalisation? United Kingdom: CSGR Working Paper No. 79/01 10/05/2019 tarihinde <https://www.semanticscholar.org/paper/%E2%80%9C-HowRobustisheForeignPolicy%2FKearneyIndexLockwood/2f513147ec31b270d394468e3c7be2e25ceb60a8> adresinden alınmıştır.
- Lopez, L. & Weber, S. (2017). Testing for Granger causality in panel data. University of Neuchatel Institute of Economic Research, IRENE Working paper 17-03.
- Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Mangır, F. (2008). *Küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerde uluslararası sermaye hareketleri ve makroekonomik etkileri: 2001–2006 Türkiye örneği*. Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Martens, P. & Raza, M. (2009), Globalization in the 21st century: measuring regional changes in multiple domains. *The Integrated Assessment Journal*, 9 (1), 1-18.
- McGrew, A. (2010). Globalization and global politics. In J. Baylis ve S. Smith (Eds.), *The globalization of world politics: An introduction to international relations*. (Fifth edition). Oxford: Oxford University Press. (s. 14-31)
- Mercan, M. (2014). Ekonomik büyümenin belirleyicileri ve 2008 krizi: orta asya ülkeleri ve Türkiye ekonomisi için panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 125-142.
- Minibaş, T. (1992). *Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye*. İstanbul: Der Yayınları.
- Mulugata, D. & Assefa, A. (2002). The economic focus. *Ethiopian Economic Association*, IV (4) Jan-Feb.
- OECD (2005). *OECD Handbook on Economic Globalisation Indicators*, OECD Publishing.
- Ohmae, K. (1993). *The End of the Nation State*, Free Press, 1993.
- Oran, B. (2001). *Küreselleşme ve azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Öymen, O. (2000). *Geleceği Yakalamak*. Remzi Kitapevi: İstanbul.
- Özcan, C. C., Özmen, İ. & Özcan, G. (2018). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: yükselen piyasa ekonomileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 60-73.
- Özgüven, A. (1988). *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Öztürk, S. & Biner, C. (2008). Gelişmekte olan ülkelerde kurala dayalı para politikasının etkinliği enflasyon hedeflemesi stratejisi: Türkiye örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 19-37.
- Pehlivan, G. (2013). *Avrupa Birliği'nde ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi: Türkiye eksenli bir analiz*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Quinn, D. P., Schindler, M., & Toyoda, M. A. (2011). Assessing measures of financial openness and integration. *IMF Economic Review*, 59(3), 488-522.
- Richard L. S., Russell S. S. & David A. M. (2008). *Macroeconomics: Public and Private Choice: Public and Private Choice*, Cengage Learning, USA, 151-152.
- Robertson, R. (1999). Küreselleşme toplum kuramı ve küresel kültür. (Çev. Ü. H. Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Robinson, W.I. (2004). *A theory of global capitalism: Production, class and state in a transnational world*. Baltimore. The John Hopkins University Press.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *The Journal Of Political Economy*, 98 (5), 71-102.
- Sachs, J. D. & Warner, A. (1995). Economic reform and the process of global integration. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1(1995), 1-118.
- Saçık, S. (2009). Büyümenin bir kaynağı olarak ticari dışa açıklık. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 273-294.
- Sağlam, Y., Egeli, H. A. & Egeli, P. (2017). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ar&ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: panel veri analizi. *Sosyoekonomi*, 25(31), 149-165.
- Salur, P. (2012). *Bilgi toplumu parametreleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (panel analiz)*. Doktora tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Samimi, P., Lim, G.C. & Buang, A.A. (2012). A critical review on synthetic globalization indexes. *International Journal of Fundamental Psychology and Social Sciences*, 2(1), 28-31.
- Samimi, P. ve Jenatabadi, H.S. (2014), Globalization and economic growth: empirical evidence on the role of complementarities. *Globalization and Economic Growth*, 9(4), 1-7.
- Sarıtaş, T. (2017). *Türkiye'de ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme süreci ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi*. Doktora tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

- Savrul, M. (2014). *İnovasyon ve teknoloji taşmalarına dayalı ekonomik büyüme*. Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyrek, İ. (2002). Küreselleşme sürecinde iktisat politikaları ve yakınsama tezi. *G.Ü. İ.İ.B.F. Özel sayısı*, 167-187.
- Smith, A.(2005), “An Inquiry Into the Nature of Causes the Wealth of Nations”, A Penn State Electronic Classics Series Publication. (Cover Design: Jim Manis)
- Smith, A. (2008). *Milletlerin zenginliği* (Çev. H. Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı.
- Snowdon, B. & Vane, H. R. (2005). *Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State*. Edward Elgar Publishing.
- Solmaz, E. (2014). OECD ülkelerinde ülke içi gelir eşitsizliklerinin çok boyutlu küreselleşme endeksleri ile ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 91-108.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal Of Economics*, 65 – 94.
- Söylemez, A. O. & Yılmaz, A. (2012). Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşme döneminde uluslararası sermaye girişi büyüme ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33, 47-66.
- Stroup R. L., Russell S. S., & Macpherson D. A. (2008). *Macroeconomics: public and private choice*, Cengage Learning, USA.
- Subasat, T. (2003). What does the hechscher–ohlin model contribute to international trade theory? a critical assessment. *Review of Radical Political Economics*, 35(2), 148-165.
- Şahin, B. (2015). *Dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi*. Doktora tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Şahin, D. (2018). Gelişmiş ülkelerde finansal gelişme ve gelir eşitsizliği ilişkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 299-322.
- Şahin, S. (2017). Küreselleşme sürecinde Türkiye dış ticaret hadleri gelir etkisinin nicholson yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi. *Anadolu International Conference in Economics V*.

- Şenses, F. (2003). Kalkınma iktisadı yükseliş ve gerilemesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenses, F. (2004a). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi? *Economic Research Center*, 04(9), 1-27.
- Şenses, F. (2004b). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi? Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşı (Ed.) içinde, Kalkınma ve Küreselleşme (s. 13-54) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şimşek, O. (2015). Yeni devlet kapitalizminin yükselişi: küresel ekonomi-politik bir inceleme. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 106-144.
- Şimşek, O. (2016). *Küreselleşme ve yeni devlet kapitalizminin yükselişi*. Doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şiriner, İ & Doğru, Y. (2005). Türkiye Ekonomisi'nin büyüme dinamikleri üzerine bir değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 162-182.
- Taban, S. & Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik analizi, 1969-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 159-182.
- Tağraf, H. (2002). Küreselleşme süreci ve çokuluslu işletmelerin küreselleşme sürecine etkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 33-47.
- Tarı, R. (2010), Ekonometri, Kocaeli: Umuttepe Yayın.
- Topçu, B. (2011). *Gelişmekte olan ülkeler açısından ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi*. Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Topuz, S. G. (2017). *Gelir Eşitsizliği Ve Ekonomik Büyüme*. Doktora tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tutar, H. (2000). Küreselleşme sürecinde işletme yönetimi. İstanbul: Hayat Yayıncılık İletişim, Eğitim Hizmetleri ve Ticaret Ltd. Şti.
- Türedi, S. & Berber, M. (2010). Finansal kalkınma, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 83-95.
- Türedi, S. (2016, Ekim). Küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. Uluslararası Osmaniye Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Türker, O. (2009). *Serbest ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri*. Doktora tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Umutlu, G., Yılmaz, F. A. & Günel, S. (2011). Ekonomik büyüme farklılıklarının incelenmesi: OECD ülkeleri için bir uygulama. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 351-372.
- URL-1 29.03.2019 tarihinde <https://www.kof.ethz.ch/en/news-and-events/media/press-releases/2018/12/kof-globalisation-index-globalisation-lull-continues.html> sayfasından erişilmiştir.
- URL-2 02.04.2019 tarihinde <https://www.kof.ethz.ch/en/news-and-events/media/press-releases/2018/12/kof-globalisation-index-globalisation-lull-continues.html> sayfasından erişilmiştir.
- Vujakovic, P. (2010). How to measure globalisation? A new globalisation index (NGI). *Atlantic Economic Journal*, 38(2).
- Yalçınkaya, T. (2010). *Küreselleşme sürecinin ekonomi politikaları üzerine etkilerinin analizi: Türkiye örneği*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yalman, İ. (2010). *Liberalizasyon ve ekonomik büyüme ilişkileri: bir kısım Latin Amerika ve Güney Doğu Asya tipi ülkelerin karşılaştırılması*. Doktora tezi. Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yanar, R. & Şahbaz, A. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF - Dergisi*, 8(3), 55- 74.
- Yardımcı, P. (2006). *İçsel büyüme ve Türkiye’de içsel büyümeyi etkileyen faktörlerin ampirik analizi*. Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yavuz, H. (2014). *Türkiye’de devlet borçlanmasının ekonomik büyüme üzerine etkisi: 1990-2012 dönemi analizi*. Doktora tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yeldan, E. (2010). *Küreselleşme, kim için?: Dünyada ve Türkiye’de*. 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap.
- Yeung, H. W. (2002). The limits to globalization theory: a geographic perspective on global economic change. *Economic Geography*, 78 (3), 285-305.
- Yılmaz, M. (2008). *Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımlar-ekonomik büyüme ilişkisi: panel veri analizi*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yurttañıkma, Z. Ç. (2014). *Seçilmiş ülkelere rekabet gücünün belirleyicileri ve büyüme ilişkileri*. Doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yüksel, M. (2001). Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yülek, M. A. (1997). İçsel büyüme teorileri geliştirmekte olan ülkeler, geliştirmekte olan ülkeler ve kamu politikaları üzerine. *Hazine Dergisi*, (6).

Zeren, F. & Arı, A. (2013). The openness and economic growth: a panel causality test. *International Journal of Business and Social Science*, 27(4), 299-240.

EKTablo *Ampirik analizde kullanılan ülkeler*

Arnavutluk	İsrail
Cezayir	İtalya
Arjantin	Jamaika
Avustralya	Japonya
Avusturya	Ürdün
Bahamalar	Kenya
Bahreyn	Kore,
Bangladeş	Kuveyt
Barbaros	Lüksemburg
Belçika	Malawi
Benin	Malezya
Bolivya	Mali
Bostvana	Malta
Brezilya	Meksika
Bulgaristan	Hollanda
Burundi	Yeni Zelanda
Cameroon	Nijer
Kanada	Nijerya
Orta Afrika Cumhuriyeti	Norveç
Chad	Pakistan
Şili	Paraguay
Çin	Peru
Kolombiya	Filipinler
Kosta Rica	Polonya
Fildişi Sahili	Portekiz
Çek Cumhuriyeti	Romanya
Danimarka	Rusya Federasyonu
Dominikan Republic	Senegal
Ekvador	Singapur
Mısır, Arap Cumhuriyeti	Güney Afrika
Estonya	İspanya
Fiji	Sri Lanka
Finlandiya	İsveç
Fransa	İsviçre
Almanya	Tanzanya
Gana	Tayland
Yunanistan	Tunus
Guatemala	Türkiye
Macaristan	Birleşik Krallık
İzlanda	Amerika Birleşik Devletleri
Hindistan	Uruguay
Endonezya	Venezuela, RB
İran, İslam Cumhuriyeti	Zambia
İrlanda	Zimbabve

Not: Panel seti için her gelişmişlik seviyesindeki ülkelerin sondajlama şeklinde seçilmesiyle oluşturulmuş olan 88 ülke kullanılmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Züleyha Ünsür
Doğum Yeri ve Yılı : Kastamonu 1994
Medeni Hali : Bekar
Yabancı Dili : İngilizce
E-posta : unsurzuleyha@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Kız Teknik ve Meslek Lisesi Bilişim Teknolojileri Bölümü
Lisans : Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü